

T.C
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

144940

144940

**XVI. VE XVII. YÜZYILLARDA KIRIM'DA
SİYÂSİ VE SOSYAL HAYAT**

MASTER TEZİ

**Hazırlayan
Ayla ALTUNAY**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Ahmet GÜNEŞ**

Ankara- 2004

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	II
KISALTMA CETVELİ	V
GİRİŞ	1

1.BÖLÜM

KIRIM HANLIĞININ SİYASİ TARİHİ

A- 1475-1523 YILLARI ARASINDAKİ GELİŞMELER

1. Kırım Hanı Mengli Giray'ın Tevkifi ve Yeniden Hanlığın Başına Getirilmesi	12
2. Mengli Giray'ın Rakiplerini Bertaraf Etmesi	13
3. Kırım Hanlığı-Rusya-Osmanlı İlişkileri	14
4. Mengli Giray Sonrası Gelişen Hadiseler	17

B-1523 SONRASI GELİŞMELER

1. Kırım'da İç Savaş ve Akabindeki Gelişmeler.....	19
2. Ejderhan Seferi ve Devlet Giray'ın faaliyetleri	26
3. Hanlar Arasındaki Mücadeleler	35
4. Hanlıkta Osmanlı İdaresinin Zayıflamaya Başlaması	37
5. Kırım Üzerinde Rusya'nın Emellerinin Belirmesi	38
6. Kırım Hanlarının Listesi.....	40

2.BÖLÜM

KIRIM HANLIĞININ SOSYO-EKONOMİK VE KÜLTÜREL HAYATI

a. Ekonomik Hayat

1. Ticaret	42
2. Kırım Paralarının Genel Özellikleri	43
3. Toprak Sistemi	46

b. Kültürel Hayat	
1. Edebiyat	50
2. Mimarî Üsluplar	56
c. Sosyal Hayat	
1. Kırım Tatarlarında Evlilik Gelenekleri	62
2. Kırım Tatarlarının Kıyafetleri	66
3. Hanların Sefer Hazırlıkları	68
SONUÇ	70
KAYNAKÇA	73
ÖZET	79
SUMMARY	81
EKLER	83

ÖNSÖZ

İnsan topluluklarının bütün faaliyetlerini, geçirdikleri gelişmeleri ve aralarında geçen olayları yer ve zaman göstererek, sebep-sonuç ilişkisi içinde belgelere dayanmak suretiyle araştıran ve günümüze nakleden tarih; aynı zamanda insan topluluklarına “millet” olma özelliğini kazandırmaya da yardımcıdır. Sadece belli bir süre bir arada yaşamak değil, yaşanmış olanın bilincine varmak, geçmişin dökümünü yapmak manasını da taşır.

Bugünü anlayabilmek, geçmişi iyi ve doğru olarak bilip değerlendirmekle mümkün olacaktır. Dünyanın 20. y.y.'da yaşadığı iki büyük savaş ve hala devam eden savaşlar, sosyo-ekonomik problemler, bunlara yol açan çok yönlü tarihi gelişmeleri anlamaya yönelik olan ihtiyacı her zamankinden daha fazla su yüzüne çıkarmaktadır. Toplumlara tehdit eden problemleri çözebilmek, siyasi gelişmeleri anlayabilmek ve sonuçları hakkında fikir yürütebilmek, ancak insan topluluklarını ideolojilerin, siyasi, sosyal ve ekonomik sistemlerin tarihi gelişimini ve bunların temelinde yatan unsurları tanımakla mümkün olabilir.

Geniş bir coğrafya üzerinde yaşayan Müslüman milletler, değişik dönemlerde insanlığın ilim, fikir ve kültür sahasında ilerlemesinde önemli katkıları olan İslam medeniyetini meydana getirmişlerdir. Bu milletler, farklı kültür yapılarına rağmen, aynı medeniyet anlayışı içinde beraberliklerini asırlarca sürdürebilmişlerdir.

İçinde bulunduğumuz yüzyılda dünya milletleri birbirine bir taraftan gelişen teknoloji ve haberleşme teknikleriyle yaklaşırken, diğer taraftan da dünya politikasında söz sahibi olan yeni güç merkezleri ortaya çıkmaktadır.

Yaşadığımız çağ, tarihin onu taşıyanlar veya içinde yaşayanlar tarafından yazılması için bir zamanlar yürürlükte olan eski bir geleneği yeniden geçerli kılmıştır. Her aydın geçmişin dökümünü yapabilmeli, bugüne ve yarına ışık tutabilmelidir.

XVI. ve XVII. yüzyıllarda Kırım coğrafyasında vuku bulan siyasi ve sosyal hayatı inceleyerek izah etmeye çalıştığımız araştırmamızı iki bölüm halinde ele aldık. Osmanlı idaresi dönemi esas alındığından konunun işlenişinde zaman zaman XVI. yüzyıl öncesi ve XVII. yüzyıl sonrasına da gidilebilmiştir. Yine sosyal hayatla olan alâkasından dolayı iktisâdi hayatından da kısmen bahsedilmiştir.

Hanlık, Osmanlı Devleti İdaresin dahil olunduktan sonra iç bünyesinde bir takım gelişmeler meydana gelmiş, bunun yanı sıra hâmisıyla olan münasebetleri, Osmanlı-Rusya ilişkileri çerçevesinde Kırım hanlarının oynadıkları rol önemli olmuştur. Osmanlı-Rus münasebetlerinin başlamasında Kırım hanları etkili olmuş, ilk defa 1492'de Rus çarı III. İvan İstanbul'a bir elçi göndermiştir.

Kırım Han'ı I. Mehmed Giray'ın ölümünden sonra hanlık, Volga Havzası'nda Rusya Devleti ile Altı Ordu mirası üzerinde bir mücadeleye girişmiştir. İki bölüme ayırarak incelediğimiz bu dönemin ilk devresinde Sahip Giray, Osmanlı padişahının da yardımıyla Kırım tahtına yerleşirken, ikinci devresinde de Rus çarı IV. İvan Volga Havzası'nı hakimiyeti altına alacaktır.

Hanların birbirleriyle olan mücadeleleri, Rusya üzerine düzenledikleri seferleri, Rusya'nın Kırım coğrafyasına yönelik emelleri ve faaliyetleri, bütün bu gelişmeler karşısında Osmanlı Devletinin uyguladığı siyaseti ilk bölümde açıklamaya gayret gösterdik.

İkinci bölümde ise hanlığın sosyo-ekonomik ve kültürel hayatına dair değişim ve gelişimleri ele alındı. Cengiz Han ahfâdının XIII. asırda Kırım'a girmesiyle birlikte yerli halkın bir çoğu Kırım dağlarına kaçmış, bazıları da Anadolu sahillerine geçmişti. Kefe'den Suğdak'a kadar Türk hakimiyetini tesis edilmesiyle birlikte Suğdak merkez olarak cenub memleketlerle de ilişkiler kurulmaya başlandı.

Bu çalışmamızı hazırlarken konuyla ilgili ana kaynaklardan, basılı tetkik eserlerden ve belgelerden istifâde ettik. Elbetteki eksiklerimiz olacaktır. Bunların hoş görüleceğini ve ileriye yönelik daha iyi çalışmalar için teşvik edileceğimizi umuyoruz.

Bu çalışmanın hazırlanmasında engin bilgi ve tecrübelerini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Ahmet Güneş beyefendiye, yine her fırsatta bilgi ve deneyimlerini benimle paylaşan hocam Prof. Dr. Kemal iek beyefendiye, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi mensuplarına, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi mensuplarına, manevi desteğini her zaman arkamda hissettiğim aileme teşekkürlerimi sunarım.

Ankara 2004

Ayla Altunay

KISALTMA CETVELİ

A.g.e.	: Adı Geçen Eser
A.g.m.	: Adı Geçen Makale
B.O.A	.: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	: Cilt
Çevr	: Çeviren
D.T.C.F.	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
h.no.	: Hüküm No
Haz	: Hazırlayan
IRCIKA	: İslam, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi
I.K.T.Y.C	: İstanbul Kırım Türk Yardımlaşma Cemiyeti
K.T.Ü.	: Karadeniz Teknik Üniversitesi
neşr	: Neşr Eden
s.	: Sayfa
T.K.A.E.	: Türk Kültür Araştırmaları Enstitüsü
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
trc	: Tercüme Eden
Yay	: Yayınları

GİRİŞ

Coğrafyası

Kırım Yarımadası, Doğu Avrupa düzlüğünün en uç güney noktasında yer almaktadır. Yarımada toprakları güneyden ve batıdan Karadeniz, doğudan Azak Denizi ile çevrilidir. Yaklaşık olarak yüz ölçümü 27.000 kilometrekaredir.

Azak Denizi ile Yarımada arasında Kerç Yarımadasından kuzeye doğru uzayan dar bir kara parçası vardır. Bu kara parçasına Arabat Berzahı denir. Günümüzde Kırım nüfusu 1995 resmi sayımına göre 2.000.000 civarındadır. Başkenti Akmescit (Simferopol) dir. Büyük şehirleri arasında Akyar (Sivastopol), Kerç, Gözleve (Yevpatoria), Kefe (Feodesia) Yalta ve Canköy sayılabilir.

Kırım Yarımadasında çok çeşitli toprak parçaları bulunmaktadır. Kuzey kısmı bozkır-step (çöl-ova) bölgesi, güney kısmı ise dağlık ağaçlık (yalı boyu) bölgesi olarak adlandırılmaktadır. Sivastapol'dan (Akyar) Kefe'ye kadar uzanan Kırım dağlarının en yüksek noktası, güneydeki sıradağlar olan Yayla dağlarında bulunmaktadır. Yarımadanın kuzey kısmında ılıman kara iklimi hâkimdir. Güney sahillerde ise tipik Akdeniz iklimi görülmektedir.

Isı ve nemlilik miktarları ile Kırım dünyadaki tarımsal alanlar içinde önemli bölgelerden birisi olarak kabul edilir. Topraklarının büyük bir kısmında buğday, mısır başta üzüm olmak üzere çok çeşitli meyve de yetişir.

Sahil şeridi, Yayla dağlarının güney deniz sahili boyunca uzanmaktadır. Bu şerit boyunca dünyaca ünlü sağlık merkezleri bulunmaktadır. Sivastapol ve Balaklava Karadeniz kıyısında yer alan en önemli körfezlerdir.

Kırım'ın deniz kıyısı boyunca yapılan ulaştırma yolları Rusya, Ön Asya ve Güney Avrupa ülkeleri ile bağlantılar kurulmasını sağlamıştır. Yarımada nehir dışında her türlü taşımacılık gelişmiştir. Kırım'ın deniz kapıları Sivastapol, Yalta, Gözleve ve Kerç'tir. Bu limanlar vasıtasıyla başta Rusya Federasyonu'nun Krasnodar bölgesi, Gürcistan, Volga-Donskoy gemi kanalları yoluyla Hazar Denizi, Beyaz Deniz ve Baltık Denizi ile Türkiye'de Trabzon, Samsun, İstanbul ve Çanakkale limanları Romanya'nın Köstence limanı ve diğer ülke limanları ile bağlantı kurulmaktadır.

Çok çeşitli yer altı kaynaklarına sahip olan Kırım'ın, özellikle Kerç bölgesinde demir cevheri, Balaklava ve Agarmuş'da kireç taşlarının oluşturduğu maden yatakları toprağı tuzlu Sıvaş bölgesi ve diğer dört yüzden fazla muhtelif gölde tuz kaynakları, ile Kırım'ın düzlük kısımlarında ve Kevkinitsky Bay'daki gaz kaynakları endüstriyel açıdan önemlidir.

Kırım turizm açısından da önem taşır. Kıyı şeridi boyunca doğal ve suni birçok plaj bulunmaktadır. Günümüzde Sak ve Gözleve gölleri ile Bulganak kaynağında bulunan "Tıbbi Çamurlar," iki yüzün üzerinde mineral su kaynağı önemli turizm unsurlarıdır.

Yarımadadaki Yayla Dağı, Karadağ, Tarhankut Burnu ve Ayı Dağı önemli ormanlık araziler olarak görülmektedir.

Başlıca büyük akarsuları ise Salgır, Karasu, Çorgana, Belbek, Kaçı, İndal ve Kuzey Bulganık'tır. Kırım'da su özel bir ekonomik ve stratejik faktördür. Kuzey Kırım Kanalı, Dinyeper Nehri'nden yarımadaya su getirmekte ve bu su ile tarımsal üretim ihtiyacının %50'si, Akyar ve Akmescit gibi büyük şehirlerin su ihtiyacının da %80'i karşılanmaktadır.¹

Tatar Adı

Tatar adı, ilk defa Türk tarihinin yazılı eserlerinden olan Kaşgarlı Mahmut'un eserinde görülmektedir. "Bu eserde, "Tatar, Türk'ten bir ildir ve Türk boylarından biridir", şeklinde bir ifade yer almaktadır."

Tatar kelimesini 732 yılında dikilen "Kültigin Anıtları"nda görmek mümkündür. Asırlardır Ruslar, Doğu Avrupa'da yaşayan Türk asıllı bütün Müslüman halkları tanımlarken bu kelimeyi kullanmışlardır. Tarihi anlamda ise, Tatar adı 13. y.y.da Rusya'yı ele geçiren Moğol ordusunun çoğunluğunu teşkil eden Kıpçak Türk kabileleri için kullanılmıştır.

Moğol İmparatorluğu'nda hükümdarlar, Cengiz Han'ın neslinden geliyordu. Fakat rejimde Türk unsurunun kuvvetli olması sebebiyle, 14. y.y. başlarında Altın Ordu Devleti gerçekten Türk devleti haline geldi. Büyüklüğüne rağmen Altın Ordu, kabile ittifaklarına dayanan siyasi yapıyı devam ettirdi.

¹ Ünver Sel, Kırım ve Kırım Türkleri, Ankara 1997, s. 9-12

Başlangıçtan itibaren gruplar yeni ordu veya koloniler oluşturmak üzere bölünerek ayrıldılar. Kırım Tatarları, Nogay Tatarları ve Polonya Tatarları örnek olarak gösterilebilir.

Kırım Yarımadası ve kuzeydeki geniş bozkırlar, en az 1550 yıllık bir Türk yurdudur. Ancak bu tarihi yurt son 200 sene içinde amansız bir yok etme politikası ile Türklükten koparılmaya çalışılmıştır. M. S. 374 yılında bölgeye gelen Hunlar'dan sonra, birbiri ardına buraya gelen Türk kavimleri bölgede sayısız devletler kurmuşlar ve birbirleriyle karışarak siyasi birliklerini oluşturmuşlardır. Orta Asya'dan gelen Türk boylarının bir kısmı Balkanlar'a geçmekle birlikte önemli bir kısımda Kırım'da kalmıştır. Kuzeydeki steplerden Orkapı berzahı ile ayrılan Kırım, Türk toplulukları için emniyetli bir bölge olmuştur.

Tatar adı, Cengiz Han devrinden miras kalmıştır. Bu isim, halkın başlangıçta kendine verdiği bir isim olmayıp, bölgenin Cengiz Han İmparatorluğu'nun hâkimiyetine girmesinden dolayı yabancılar tarafından verilen bir addır.

Tarihin çeşitli dönemlerinde muhtelif Türk ve Moğol unsurları için kullanılan Tatar sözü günümüzde; Kırım Tatarları, İdil-Ural bölgesindeki Kazan Tatarları, Sibiryâ Tatarları ve Polonya Tatarları için kullanılmaktadır. Bu toplulukların hepsi Müslüman Türk'tür ve dilleri de Türkçe'dir.

Osmanlılarda kendilerine tâbi olan Kırım Hanlığını "Kırım Tatar Hanlığı" olarak adlandırmışlardır. Yine Batılılar da Moğol egemenliği altında birleşmiş topluluklar için Tatar kelimesini kullanmışlardır. Marco-Polo'da Türk ve Moğolları Tatar olarak isimlendirmiştir.

Azeri, Türkmen ve Özbekler için de Tatar adını kullanan Ruslar, artık kullanmamaktadırlar. Günümüzde ise eski SSCB. topraklarında yaşayan Kazan ve Kırım Türklerine verilen bir isimdir ²

² Sel, a.g.e. s. 13, 39-42

Tarihçesi

Tarihin eski dönemlerinden itibaren kültür ve medeniyetin beşiği olan Kırım, her dönemde stratejik bölge olma özelliğini koruyabilmiş ender coğrafya parçalarından biridir.

XIII. y.y.da tamamen bir Türk yurdu haline gelen Kırım, gerek Altın Ordu, gerekse Kırım Hanlığı döneminde güçlü bir hareket merkezi ve stratejik kavşak olmuştur. Kırım'da Türk kavimlerinin mevcudiyetinde en azından VI. y.y'a kadar uzandığını bilmekteyiz.³

Karadeniz'in kuzeyinde tarih boyunca jeopolitik önemini koruyan Kırım'ın, bilinen en eski sakinleri M.Ö. 7. y.y.dan itibaren Kırım'a gelerek yerleşen Taurılar ve bir İranî kavim olan Kimmer'lerdir. M.Ö 2. y.y.da ise Germen menşeli Gotların istilâsına uğramıştır.

Kırım'ın gerek konumu gerekse ticari önemi başta Milletler olmak üzere Yunanlıları, daha sonraları da Roma, Bizans ve İtalyanları cezbe etmiş ve bunlar Kırım sahillerinde koloniler kurarak ticaretle meşgul olmuşlardır. Bunun neticesinde de Kırım, asırlar boyunca önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir.⁴

Kırım'a karakteristik kimliğini kazandıran ve her anlamda damgasını vuran ise Türk kavimleri olmuştur. Bölgeye ilk gelen Türk kavmi göçebe olan Hunlar (Batı Hunları) olmuştur. Hunlar, M.S. 4. y.y.'da Kırım'ı ele geçirmişler, ancak pek kalıcı bir iz bırakamamışlardır. Göktürkler, Onogurlar, Kutugurlar da bu yarımadaya gelmişlerdir. M. S. 7. y.y.'da ise adaya Hazar Türkleri hâkim olmuş ve Kırım'ın her yerinde hâkimiyetlerini kabul ettirmişlerdir.⁵ Yine 11. y.y.'da Türkçe Tevratları olan ve bugünde varlığını devam ettiren Karaim Türkleri de Hazar Türklerinden gelmektedir.⁶

³ Hakan Kırımlı, Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916), T.T.K Yay., Ankara 1996, s. 5

⁴ Zafer Karatay, "Kırım'ın Önemi ve Kırım Tatar Milli Hareketi" Yeni Türkiye Türk Dünyası Dergisi, sayı: 16, s. 1510-1511

⁵ Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1977, s. 165-166

⁶ Kemal Çapraz, "Stratejik Açıdan Kırım", Yeni Türkiye Türk Dünyası Dergisi, Ankara 1997, Sayı: 16, 1523

Yine bir diğerk Türk kavmi olan Peçenekler, Karadeniz'in kuzeyinde geniş bozkırları ele geçirip, Balkanlar'a doğru sarktı ve onların bir kolu 10 y.y. başlarında Kırım'a yerleşti. Kırım'ın kültürel etnik yapısında en derin etkiyi yapan ise, bir başka Türk kavmi olan Kıpçaklardır. Bu yüzyıl sonunda Peçenekleri mağlup ederek, bölgeyi ele geçiren Kıpçaklar, Kırım'a iki asırdan fazla bir süre hâkim oldular. Bölgenin tamamen Türkleşmesi de onların zamanında olmuştur. Kıpçak'ların zengin miraslarının izleri, bugün Kırım Tatarlarında görülebilmektedir. Ayrıca İslâmiyet de Kırım'da, Kıpçak hâkimiyeti ile birlikte yayılmıştır.⁷

VIII. y.y.da Hazar ülkesinin bir ili olan Kırım, 1016'da Rusların hâkimiyetine girdi. 12 y.y başlarında en güçlü devrini yaşayan Anadolu Selçuklu Devleti'nden, Kırım'a ticaret yapmak amacıyla pek çok Türk tüccarı gelmiştir. 1. Alâaddin Keykubad'ın emriyle Sinop ve Kastomu emiri Hüsameddin Çoban Ruslarla savaşarak 1224'te Sudak kalesini aldı. (Bu tarih, Kemal Çapraz tarafından 1221 olarak verilmektedir.) Buraya cami yaptırıp, kadı ve kâtip tayin etti. Hazarların yıkılması üzerine Kıpçaklar, Kırım ve Sudak ile doğudaki limanları ele geçirdiler. 1239'da Altın Ordu devleti Kırım'a girdi. 1261'de Karadeniz'deki ticaret kolonilerinin bir kısmını ele geçiren Cenevizliler, Altın Ordu hanı Mengü Timur'dan izin almak suretiyle Kefe'de ticaret kolonisi kurup etrafını surla çevirdiler.⁸

Ancak Altın Ordu devleti 1430'lu yıllarda süre gelen hanlık kavgaları ve Rusların devleti parçalama girişimleri sonucu güç kaybetmiştir. Buna mukâbil Rusların, özgürlüğe kavuşma hayalleri ise suya düşmüştür. Çünkü Maverâünnehr bölgesinde Orta Asya'yı kasıp kavuracak yeni bir güç ortaya çıkmıştı. Bu güç ise Timur'du. 1377'de Timur, Altın Ordu hanlarından birinin yeğeni olan Toktamış'a bazı Maverâünnehr kentlerinin yönetimini vermiş ve kendi himayesinde Altın Ordu hanı olmasını sağlamıştır. Altın Ordu devleti, Timur ile Toktamış Han arasında çıkan savaş sonucu parçalanmıştır.

⁷ Öztuna, a.g.e., s. 167

⁸ Cemal Kurnaz-Halil Çeltik, Osmanlı Dönemi Kırım Edebiyatı, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000, s. 2

14. y.y.ın ikinci yarısından itibaren Batu Han sülâlesinin sona ermesi sonucu Altın Ordu Hanlığında başlayan taht kavgalarında Kırım rakip emirlerin ve hanların sığındıkları bir bölge haline geldi. 1380'de Mamay, Toktamış'a yenilince Kırım'a kaçtı. Emir Edige, Toktamış Han ile mücadelesinde Kırım'ı üs olarak kullandı. Böylece Kırım parçalanmakta olan Altın Ordu Hanlığı içinde bağımsız siyasi bir varlığa namzet olarak görülüyordu.⁹

1405 yılı Ocak ayında Toktamış, Otrar'da Timur'a elçi gönderdikten sonra tarih sahnesinden kesin olarak ayrılmıştır.¹⁰ Saray şehrini talan etmesine rağmen, Emir Timur Altın Ordu devletini kendi sınırlarına katmak için uğraşmamıştır. 1405'te Çin'e sefer düzenlerken yolda ölmüş, ardından vâris bırakmadığı için öldürücü yara almış olan Altın Ordu Devleti 1419'a kadar varlığını sürdürebilmiştir.

Altın Ordu'nun yıkılış sürecinde Astrahan, Kazan, Sibiry ve Kırım birbirlerinden ayrı yönetim bölgelerine bölündü ve herbirinde de bağımsız hanlıklar kuruldu. Bunların içinde en uzun ömürlüsü, Çariçe Katerina tarafından toprakları önce işgal sonra da ilhak olunana kadar Kırım Hanlığı olmuştur. 1482'de Altın Ordu Hanlığı'ndaki taht mücadeleleri neticesinde Altın Ordu Han'ı Seyyid Ahmed'in öldürülmesiyle birlikte devlet yıkılmıştır. Altın Ordu Hanlığı'nın çöküş nedenlerini ise, kısaca şöyle sıralayabiliriz;

- Rusya'da 14. ve 15. y.y.da köy ve şehir hayatının gelişmesi, sanayi faaliyeti ve siyâsi olgunluğun artması,

- Orta Asya'da yaşayan yerleşik kavimlerin gelişmesi,

- Bir diğer neden de Timur ve Timurlular devletidir.

Bu devlet Altın Ordu'nun dağılıp, yıkılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Emir Timur'un yaptığı darbeler ve Deşt-i Kıpçak sahasındaki iç mücadeleler sonucu parçalanan Altın Ordu Devleti'nin bölümlerinden biri olan Kırım Hanlığı vücuda gelmiştir. Timur, Türkistan'ın yeni ve değişken bir dünya tarihinin önderliğini yapmış, askeri bir lider ve devlet adamı olarak 32 yıl

⁹ Kamuran Gürün, Türkler ve Türk Devletleri Tarihi, Bilgi Yayınevi, Ankara 1981, s. 549-551

¹⁰ A. YU. Yakubovskiy, Altınordu ve Çöküşü, T.T.K yay. Ankara 1992, s. 190

içerisinde (1372-1404) doğuda Altay Dağları'na, batıda Karadeniz ve Akdeniz'e, Güneyde de Indus'a kadar uzanan bir imparatorluk kurmayı başarmıştır.¹¹

Kırım Hanlığı'nın kurucusu olarak Hacı Giray kabul edilir. Hacı Giray'ın ataları, Cengiz Han'ın oğullarından Cuci'nin küçük oğlu Tokay Timur'a bağlanmaktadır. Hacı Giray'ın tahta çıkış tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte adına basılan en eski tarihli para 1441-1442 yıllarına aittir. Şirin Akiner'de Hacı Giray'ın Cengiz Han soyundan olduğunu söylemektedir. Hacı Giray'ın tahta çıkış tarihi hakkında tarihçilerin muhtelif görüşleri vardır. Halil İnalcık 1440 tarihini vermekte, İsmail Hakkı Uzunçarşılı 1448, Zafer Karatay da 1428 olduğunu belirtmektedir.

Hacı Giray, kendisini Altın Ordu Devleti'nin tabii vârisi olarak görüyordu. 14. y.y. sonlarında devlet zayıflayıp taht kavgaları baş gösterince Hacı Giray Altın Ordu Hanlığı üzerindeki taht iddiasından vazgeçmeyerek Seyyid Ahmed'le mücadele etmiş, bunun için de Altın Ordu Hanlığı'nın düşmanları ile işbirliği yapmıştır. 1445 yılında Lehistan kralı ve Moskova prensiyle anlaşması da bu sebeptendir. Ayrıca Hacı Giray, İstanbul'u fetheden, boğazlar vasıtasıyla Karadeniz'e hâkim olan Osmanlı Devleti ile de Cenevizlilere karşı ittifak yapmıştır. (1454) Osmanlılar Kırım sahillerine ve Kefe'ye 1454 yılında elli kadar kadirga gönderdiler. Hacı Giray'da altı bin kişilik bir kuvvetle Kefe'yi karadan kuşattı. Bunun üzerine Cenevizliler Osmanlı Devleti ve Hacı Giray'a yıllık vergi ödemeyi kabul ettiler.

Hacı Giray'ın bu hareketi, Altın Ordu hükümdarını harekete geçirdi ve Kırım'a hücum ederek Hacı Giray'ı yaralı olduğu halde kaçırdı. Hacı Giray yedi sene kadar Kırım haricinde kaldı. Sonunda yandaşlarından olan Tekne Mirza adında biri Altın Ordu kuvvetlerini Kırım'dan çıkarıp, Hacı Giray'ı tekrar Kırım Han'ı ilân etti.

Hacı Giray ikinci Kırım Hanlığı sırasında Moskova Grandükü Büyük İvan (1462-1505) ve Lehistan kralı 4. Kazimir (1445-1501) ile dostluk ve ticaret

¹¹ Baymirza Hayit, Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi, T.T.K. Yay., Ankara 1995 s. 2

muahedeleri yaptı. Bu sebeple de Hristiyanların dostu olan Litvanya'da doğup büyüyen Hacı Giray'ı, papa Osmanlılar aleyhine tahrik etmek istemiştir.¹²

1466 sonbaharında ölmüştür. Onun zamanında Kırım Hanlığı hudutlarının sadece Kırım Yarımadası'ndan ibaret olmadığı, bir hayli genişlediği Hacı Giray'ın vermiş olduğu 1453 tarihli bir yarıktan anlaşılmaktadır. Bu yarığa göre; Kırım Hanı'nın hükümdarlığı Kırk – Yer, Eski Kırım, Kefe, Kerç, Taman, Koba ve Kıpçak bozkırları gibi geniş alanlara yayılmaktadır. Hacı Giray'ın ölümüyle birlikte 12 oğlundan 8'i ve akrabaları birbirleriyle mücadeleye girişmişti. Kırım Hanlığını elde edenleri, yerlerini az bir zaman sonra rakiplerine bırakıyorlardı.

Hacı Giray'ın oğullarından Mengli Giray Han da bu mücadele esnasında 3 ay kadar Kırım Hanlığı yapabildi. Fakat kardeşlerinden Nurdevlet ile yaptığı mücadeleyi kaybederek, Kefe'ye sığındı. Nurdevlet ise Kırım tahtına oturdu. Kardeşlerinden bazılarını öldüren, bazılarını da Rusya'ya kaçırmaya mecbur eden Nurdevlet, bir taraftan Altın Ordu ve bir taraftan da kardeşi Mengli Giray ile yaptığı mücadele sonunda ancak iki buçuk sene kadar Kırım Hanlığı yapabildi. Mengli Giray Kefe'de Kırım Hanı'nın komiseri olarak bulunan Şirin oymağı beyi Eminek ile Cenevizlilerin yardımı sayesinde 1469'da Kırım Han'ı oldu ve 1474'e kadar kaldı.¹³

Mengli Giray, Osmanlı Devleti ile ilişkisine önem vermiştir. Kefe'nin Osmanlı tabiiyetine girmesinden önce 25 Ekim 1469'da Fatih'e yazdığı bitiğin de, Yakup adlı bir Osmanlı kumandanının gelip, Kırım sahillerini yakıp yıktığını vurgulayarak, Kefe'den alınan esirler içinde önemli adamları olduğunu ve bunların geri verilmesini istiyordu. Hürmet ve saygı dolu olan bu mektup, Osmanlı hâkimiyetine girmeden altı yıl evvel padişah karşısındaki durumunu göstermesi açısından da önemlidir.

Bu sırada (1474) Altın Ordu hanı Seyyid Ahmed Han'ın Kırım'a hücum etmesi üzerine Mengli Giray yine Kefe'ye kaçtı. Ancak Cenevizliler onu esir aldı. Mengli Giray'ın yerine Seyyid Ahmed Han tarafından Canibey Giray vali tayin

¹² İsmail. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, T.T.K. Yay Ankara 1994, c. 2, s. 421-423

¹³ Halil İnalcık, "Türklük ve Tatarlık, Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı" Yeni Türkiye Türk Dünyası Dergisi, Sayı: 16, Ankara 1997, s. 1507

olundu. Fakat kısa bir süre sonra 1475'te Nurdevlet Han ikinci defa Kırım Han'ı oldu.¹⁴ Bunun üzerine Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmed'den, Mengli Giray yardım istemiş ve padişah da Gedik Ahmed Paşa'nın kumandasında bir Türk donanmasını Kefe'ye göndermiştir. 1475'te Kefe'nin Osmanlılar tarafından alınmasıyla Kefe Kalesine Türk bayrağı çekildi Gedik Ahmed Paşa muvaffakiyeti kutlamak için borular çaldırdı. Sonra Kiliseleri camiye çevirterek padişahın namına hutbe okuttu ve Osmanlı kanunlarına göre kalenin nizâmını tertip edip mahsulâtı adâletle yazdırarak, sipahilere taksim etti.¹⁵ Kalede sipahilerin eline geçen kakım, samur ve sincap kürkünün sayısı belli değildi.¹⁶ Türkler Kefe'de ipeğe ait pek çok ganimetler aldı.¹⁷ Mengli Giray hürriyetine kavuşmuş, Giray "Osmanlı padişahının dostuna dost düşmanına düşman olmayı" kabul etmiş ve Osmanlı himayesini tanımak suretiyle tahta geçmiştir.¹⁸ Kefe'nin Osmanlılar tarafından ilhak edilmesi Kuzey Karadeniz bölgesinde kuvvetlerin tanziminde önemli değişikliklerle sonuçlanmıştır. Taht-Eli başta olmak üzere Altın Ordu'nun siyasi halefleri, yeni komşuları Osmanlı Devleti ile münasebetlerini başlatmışlardır. İlk ilişkiler barışçı karakterde olmuştur. Kırım yarımadasında istikrarın tesisine önem veren Osmanlılar bazen Kırım hanlarını, bazen de Taht Eli valilerini kayırmışlardır. Ancak 1470'li yılların sonunda durum değişmiş; Osmanlılar sonunda Mengli Giray'a olan desteklerini açıkça göstermişlerdir.¹⁹

İ. H. Uzunçarşılı'ya göre ise; Nurdevlet Han hem kardeşi Mengli Giray Han'a, hem de Altın Ordu hükümdarına karşı durmak zorunda kalmış, Osmanlı Devleti ile dostça münasebete girişmiştir. (1474) Osmanlı hükümdarı Fatih'e mütevâzî ve hürmetkâr mektuplar göndermiştir. Fatih'e gönderdiği 1477 tarihli bir nâmesinde hükümdara karşı hürmetkâr bir lisan kullanmıştır. Fakat 1476'da Boğdan üzerine yapılan sefere Osmanlılar tarafından davet edilmişse de Altın Ordu Hanlığı'nın tehdidi yüzünden ne kendisi gelebilmiş ne de yardımcı kuvvet

¹⁴ Sel, a.g.e., s. 64

¹⁵ M. Neşrî, Kitâb-ı Cihânnümâ, (neşr. F. Unat-M. A. Köymen) Ankara, 1949, C.II, s. 142

¹⁶ Hoca Sâdeddin, Tâcû't – Tevârih, İstanbul 1279, C.1, s. 555

¹⁷ Hammer, Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Tarihi (Trc. M. Ata), İstanbul 1329, C. III, s. 148

¹⁸ Akdes Nimet Kurat, "Altın Ordu Hanları Tarafından Osmanlı- Türk Sultanlarına Gönderilen Bitikler", D.T.C.F. Yay. İstanbul, 1940, s. 98

¹⁹ İlyâ Zaitsev, "Osmanlı İmparatorluğu ve Taht-Eli: Siyasi Münasebetler (XV. XVII. Yüzyıllar)," Osmanlı-1 Kültür Bakanlığı Yay., C.1, Ankara 1999, s. 253

gönderebilmiştir. Nurdevlet'in bu hareketi muhaliflerini harekete geçirdi. Mengli Giray'ın adamları, bilhassa Eminek Bey'in çabaları neticesinde İstanbul'da bulunan Mengli Giray, Kırım Hanlığına tayin olunmuştur. Kendisine tuğ ve sancak verilerek Kırım'a gönderilmiştir. (1477 sonu) Bu suretle Kırım Hanlığı Osmanlı nüfuzuna girmiştir.

Mengli Giray Han'ın oğulları ve torunları 1783'e²⁰ kadar kendisine üç asırdan fazla halef olmuştur.

Yine Ünver Sel'e göre, Osmanlı devleti himayesinde yeniden Kırım tahtına geçen Mengli Giray, Altın ordu Han'ı ile yaptığı mücadelede mağlup olmuş ve Çırtıkale'ye sığınmıştır. Altın Ordu Han'ı Seyyid Ahmed'de Solhat'ı yıkıp yerle bir etmiştir.

Fatih Boğdan seferine katılması için, fermanlar göndererek Mengli Giray Han'ı davet etti. Ancak Mengli Giray, Seyyid Ahmed ile savaş halinde olduğu için yardımcı kuvvet gönderemedi. Himayesi altındaki bir hanlıktan beklediği yardım gelmeyince Osmanlılar Mengli Giray'ı tahttan indirip, İstanbul'a çağırılmış ve Kırım tahtına Nurdevlet Han'ı çıkarmıştır. Az bir zaman sonra Şirin Beyi Eminek Mirza ve diğer kabile beyleri elçiler göndererek Fatih'e Boğdan seferine katılamama sebeplerini açıklamışlar ve özür dilemişlerdir. Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını da ifade etmişlerdir.

Fatih, Kırım halkının isteği ve ricası üzerine Mengli Giray'ı Kırım'a göndererek üçüncü kez tahta çıkarmış, Kırım'daki iç mücadeleye ve karışıklığa son vermiştir. Fatih, Seyyid Ahmed Han'a karşı, Kırım Hanlığı'nı himaye ederek Kırım'ın Altın Ordu'dan ayrılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Bazı tarihçiler tarafından Kırım Hanlığı ve Osmanlı Devleti arasında bir anlaşma olduğundan söz edilmektedir. Buna göre;

* Kırım hanları, ancak Cengiz sülâlesinden gelen Giray soyundan olabilir.

* Hanları Kırım Kurultayı seçer, padişah tayin eder.

²⁰ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 423

* Kırım hanlarını düşmanlarıyla yapacağı savaşlarda padişah yardımı çağırılabilir.

* Kırım hanları Osmanlı Devleti'nin onayı olmadan kendi bağımsız iradeleriyle düşmanlarıyla barış anlaşması yapabilirler.

* Kırım hanları hutbelerde kendi adlarını zikrettirebilirler ve kendi adlarına para bastırabilirler.

16. y.y sonlarına kadar Osmanlı Devleti Kırım iç işlerine karışmamış, ancak bu tarihten bir süre sonra Cuma hutbelerin de Osmanlı padişahının adı da okunmuştur.²¹

Mengli Giray'ın 1475 tarihli bitiğinde, "padişahın dostuna dost, düşmanına düşman" olmak üzere bir "ahd-ü şart" akdettiği yazmaktadır.²²

²¹ Sel, a.g.e., s. 67

²² Kurat, a.g.e., s. 87

I. BÖLÜM

A. 1475-1523 YILLARI ARASINDAKİ GELİŞMELER

1. Kırım Hanı Mengli Giray'ın Tevkifi ve Yeniden Hanlığın Başına Getirilmesi

Yeniçağ Türk ve Doğu Avrupa tarihinin önemli devletlerinden olan Kırım, ömrünün en büyük kısmını, Osmanlı imparatorluğu içinde yaşadığından Osmanlı tarihiyle alakası da fazladır. Devlet 1427 yılından 8 Nisan 1783'e kadar yaklaşık 356 yıl devam etmiş, Haziran 1475'ten, 21 Temmuz 1774'e kadar 299 yıl gibi bir süre Osmanlı Devleti'ne tabi bir hanlık olarak idare edilmiştir.²³

Kırım Hanlığı kendi isteğiyle Osmanlı devletine katılmış ve böylece Osmanlı sınırları Rusya'nın güney hudutlarına kadar uzanmıştır. O zaman Fatih Sultan Mehmed Han'ın da, "Kırım İstanbul'un kapısıdır" dediği söylenmektedir.

Kuzey bozkırlarının mesuliyeti Kırım Türklerinin süvarilerine bırakılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu ve Kırım elele vermiştir. Acı olan ise bu güzel işbirliğinin zamanın kısır siyasi çekişmeleriyle dejenere olmasıdır.²⁴

Mengli Giray döneminde Kırım Hanlığının Osmanlı himayesine duyduğu ihtiyaç, Osmanlı padişahının Kırım Hanlığı üzerinde kontrolünün kuvvetlenmesinde bir amil olmuştur. Kırım'da Mengli Giray bir taraftan Altın Ordu Uluğ hanlarının, bir taraftan da Litvanya Büyük Dukalığının tehdidi altındaydı.²⁵

Mengli Giray, Altın Ordu Han'ı Ahmed Han'la mücadele ettiği sıralarda, Osmanlılar tarafından Karaboğdan'a bir sefer açılmıştı. 1474'te yapılan anlaşma gereği Menli Giray'ın bu sefere katılması gerekiyordu. Ancak o bunu yapmayarak etrafındaki kuvvetleri Altın Ordu Hanı'na karşı yapacağı mücadelede kullanmayı tercih etmiştir.²⁶ Bu hareketi de onun sadakâtin den şüphe edilmesine neden oldu. 1476 da Altın Ordu Han'ı Seyyid Ahmed, Kırım'ı

²³ Türk Ansiklopedisi, M.E.B. Yay Cilt 22, s. 56

²⁴ Ahmet İhsan Kırmılı, "Kırım" Yeni Türkiye Türk Dünyası Dergisi, sayı: 16, Ankara 1997, s. 1507

²⁵ Halil İnalcık, a.g.m., s. 1507

²⁶ Halil İnalcık, "Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine girmesi ve Ahidnâme Meselesi", Belleten, C. VIII, sayı : 30, 1944, s. 219-220

istilâ etti. Mengli Giray Çıtır Kale'ye sığındı. Altın-Ordu Han'ı, Osmanlı padişahının tehdidi üzerine Canibek adında bir valisini bırakarak memleketine döndüyse de bu defa Nurdevlet, Osmanlı himayesinde olarak Kırım hanlığını ele geçirmeyi başardı. Mengli Giray İstanbul'a getirilerek mevkûf tutuldu.²⁷ Yerine Nurdevlet, Han olarak tayin edildi.

Kırım uruğlarının bir çoğu bilhassa Şirin Uruğunun başı Eminek Mirza Nurdevlet'i istemiyorlardı. Nurdevleti ise; kendi taraftarları, il ve uruğlarına dayanarak ve Lehistan Litvanya Kralı IV. Kazimir'in desteğini de alarak tahtında tutunmaya çalışıyordu. Eminek Mirza Fatih Sultan Mehmed'e gönderdiği mektuplarla Mengli Giray'ın Kırım'a Han olarak gönderilmesini rica etti. Osmanlı Devleti için en mühim mesele; Kefe, Suğdak, Mengup, Kerç ve Kafkas sahilindeki Taman ile Koba ve Ten mansıbındaki Azak şehirlerinin güvenliğini sağlamaktı. Bunun içinde Kırım'da kendisine güvenilir birisinin han olması gerekiyordu. Ayrıca Kırım Hanlığının daha sıkı olarak Devlet-i Aliyye'ye bağlanması gerekecek ve hanların Osmanlı seferlerine iştirak etmeleri sağlanacaktı. Bu sebeple Kırım tahtına hanlar Osmanlı Padişahı tarafından atanacak, işe yaramayan han ise hemen azledilecekti. Azledilen hanlar veya han ailesinden kimseler bir nevi rehine sıfatıyla İstanbul'da, sonraları ise Rodos adasında alıkonulacaklardır.²⁸

2. Mengli Giray'ın Rakiplerini Bertaraf Etmesi

Mengli Giray 1478'te İstanbul'dan, Kırım'a han olarak gönderilir. Giray'ın bu üçüncü saltanatı (1478-1514) sırasında Kırım Hanlığı sağlam bir şekilde teessüs etmiştir.²⁹

Mengli Giray Kırım'a dönünce mevkini sağlamlaştırmak için faaliyete geçecek ve rakiplerini yani biraderleri Nurdevlet ve Haydar'ı zararsız hale getirmek için Osmanlı – Türk kuvvetlerine dayanarak mücadeleye başlayacaktır. Nurdevlet ve Haydar önce Litvanya'ya sonra da Rusya'ya kaçtılar. (1478) Zaten yalnız Kırım'daki Han nesline mensup kişiler değil, diğer hanlıklardan bir çok

²⁷ Halil İnalcık, "Kırım Hanlığı", Türk Dünyası El Kitabı, T.K. A.E Yay., Ankara 1992, C. 1, s. 944

²⁸ _____, "Yeni Vesikâlara Göre Kırım Hanlığının Osmanlı Tâbiliğine Girmesi ve Ahidnâme Meselesi", Belleten, C. VIII. Sayı: 30, 1944, s. 219-220

²⁹ Mirza Bala, "Kırım" İslâm Ansiklopedisi, M.E.B. Yay. İstanbul 1963, Cilt IV. s. 747

Tatar büyüğü zor durumda kalınca Rus knezi'nin yanına sığınmakta ve Ruslardan hüsn-ü kabul görmekteydiler. Bunların çoğu Rusların elinde birer siyasi koz oluyorlar ve Moskova'ya hizmet etmeye de hazır oluyorlardı.³⁰ Mengli Giray'ın rakibi 1465'ten beri Altın-Ordu devletinin başında bulunan Ahmed Han idi. Ahmed Han'a karşı Mengli Giray, Rus knezi ile yakınlaşma siyâsetini takip etmeye başladı. 3. İvan buna çoktan hazırdı, Mengli Giray'ın Kırım tahtına yeniden dönmesine 3. İvan memnun olmuş, hissiyatını bildirmek ve müşterek düşmanlarına karşı birlikte hareketi sağlamak gayesiyle Kırım'a elçi göndermiştir.

3. İvan kurnaz bir şekilde diplomatik oyunlara başvuracaktır. Han'a gönderdiği mektuptan ve elçinin sözlerinden 3. İvan'ın âdetâ Kırım'a tâbi olmak istediği ve Altın Orduya gönderdiği vergiyi bundan böyle Mengli Giray'a ödemeye hazır olduğu anlaşılmaktadır. Giray böyle bir tekliften memnun kaldı. 3. İvan sadece Ahmed Han'a karşı değil, Lehistan-Litvanya kralı Kazimir'e karşı da Mengli Giray'ın dekteğini istiyordu. Lehistan-Litvanya, Moskova'nın rakibi ve düşmanıydı. Mengli Giray, Moskova knezi'nin isteklerini kabul etti. Bunun yazılı bir anlaşma olmayıp, şifahen yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. 1480'de 3. İvan'a karşı Altın Ordu hanı sefer açtığında, Mengli Giray taht ilini vurarak Rusya'ya büyük bir yardım yapmış, Moskova'nın Altın Ordu hâkimiyetinden çıkmasını temin etmiştir. Karşılığında ise, 3. İvan Kırım Han'ına dostluk ve minnettarlığını bildirmek için sık sık Kırım'a elçiler ve kıymetli hediyeler göndermiştir. Kırım Hanlığı'nın dostluğu yalnız Altın Ordu'nun bertaraf edilmesi açısından değil, aynı zamanda batıda kuvvetli bir düşman olan Lehistan-Litvanya'dan korunması itibarıyla de Moskova için önemliydi. Kırım atlıları Lehistan-Litvanya topraklarına sık sık akınlar düzenliyorlardı.³¹

3. Kırım Hanlığı-Rusya-Osmanlı İlişkileri

Orta çağın ikinci yarısında Osmanlı devletinin Kırım tarihinde önemli bir rol oynayacağını hiç kimse düşünemezdi. Zirâ XV. yüzyılda Kırım hanının vassallığı, onun Doğu Avrupa siyâsetini engellememiştir. Bu durum karşısında

³⁰ Tolunay, Kırım'ın Osmanlı İmparatorluğuna Eklenmesi Meselesi, T.T.K. Yay.,Ankara, s. 20-21

³¹ Kurat, IV. – VIII. Yüzyılda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri, Murat Kitabevi Yay., Ankara, 1992, s. 220-221

Kırım hanı Ahmed Han'ın Altın-Ordusuna ve Lehistan-Litvanya kralı IV. Kazimir'e karşı Moskova ile bir ittifak yapmak ihtiyacını duymuştu.³²

Rusya'nın Altın-Ordu hanlığının egemenliğinden çıkmasında Ruslar'a önemli yardımlarda bulunan Kırım Hanı Mengli Giray, 3. İvan'la kurduğu sıkı dostluk neticesinde Osmanlı Rus ilişkilerinin başlaması yönünde de önemli bir adım atmıştır. Osmanlı himayesi; hanlıkta otorite birliğini sağlamış, son Altın Ordu hanlarının birleştirme girişimlerine, sonra da Rusya'nın genişleme siyâsetine karşı hanlığın varlığını garanti altına almış, hanlık ilk defa 1484'te 2. Bayezid'in Akkerman seferine katılarak, Osmanlılarla garpta işbirliği siyâsetine bağlanmıştır. Yavuz Sultan Selim'in kayın pederi olan Mengli Giray yaptığı askeri yardımla onun Osmanlı tahtına geçmesine de yardım etmiştir.³³

Mengli Giray 3. İvan'la Sultan 2. Bayazid arasında aracılık yaparak Rusya'ya karşı başka bir hizmeti de yerine getirmiştir.³⁴

Rus tüccarları öteden beri Azak, Kefe ve Suğdak Şehirlerine gelerek ticaret yapmaktaydı. Rus ticaret emtiası; Akdeniz şehirlerinde revaşa olan kürk, keten, balmumu gibi mallardan oluşuyordu. Altın Ordu'da güven devam ettiği sürece Rus tüccarları buralarda ticaret yapabiliyordu. Ancak Altın-Ordu devletinde iç mücadelenin başlaması ve güvenin azalması ile Rus ticareti de sekteye uğramıştı. Kefe ve Azak Osmanlı devletinin eline geçtiğinde ise, Ruslar buralarda yeniden ticaret yapmaya başlamışlardır. Osmanlılar bölgede Cenevizliler tarafından tatbik edilen gümrük ve resim usullerini devam ettirmişler, gereken hallerde ise kendi nizâmlarını uygulamışlardır.

Kefe ve Azak'taki memurların bazen Rus tüccarlarına baskı yapmaları ve ağır mükellefiyetler yüklemeleri burada ticaretin sekteye uğramasına veya tamamen durmasına dahi yol açabilmekteydi. Bu duruma engel olmak isteyen Moskova hükümeti, Mengli Giray'a başvurmuş, Han'da 3. İvan'ın Osmanlı padişahı ile münasebete girerek bu yolsuzlukların önünü almasının mümkün olabileceğini söylemiştir.

³² Yakuboskiy, a.g.e., s. 216-217

³³ Bala a.g.m., s. 747

³⁴ Muzaffer Erendil, Tarihte Türk Rus ilişkileri, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1975, s. 34

Rusya ile Osmanlı devletinin ticari ilişkilerinin gelişmesi Mengli Giray için önemliydi. Böylece Rus tüccarları ve elçileri daha çok Kırım'a gelecek, dolayısıyla bunlardan elde edilen menfaat de artacaktı.

3. İvan tarafından Nemçe çesarına gönderilen bir elçi heyeti dönüşünde Belgrad'da Osmanlı makamlarınca durdurulmuş, bu münasebetle vukû bulan temaslarda, Osmanlı paşaları, Rusya Knezi'nin İstanbul'a elçi göndermesinin yerinde olacağından bahsetmişlerdir. Mengli Giray'ın tavassutu ile serbest bırakılan Rus elçisi, Moskova'ya döndüğünde 3. İvan'la yaptığı konuşmada duyduklarını anlatmış, Mengli Giray'ın da tavsiyeleriyle 3. İvan 1492'de İstanbul'a bir elçi göndermiştir.³⁵

Rusya ile Osmanlı İmparatorluğunun resmî münasebetleri bu tarih itibarıyla başlamıştır. Bu tarihten itibaren geçen beş yüz yıldan fazla bir süre içinde bu iki ülke birbiriyle 12 kez savaşmıştır. Her iki ülkenin de bu kadar çok ve uzun süre savaştığı bir başka komşusu yoktur. İki devletin de gelişmesi birçok benzerlikler taşımakta ve çoğu zaman her ikisinin siyasi çıkarları birbirine ters düşmekteydi. Aynı zamanda Osmanlı Rus ilişkileri ve savaşları iki ülke ilişkisinin çok dışında uluslararası bir sorun olmuştur.³⁶

Elçi Peleşçev adında biriydi Sultan 2. Beyazıd'a Azak ve Kefe'de Rus tüccarlarının marûz kaldığı sıkıntıları söyleyerek, bunların giderilmesini istedi. Böylece Osmanlı-Rus münasebeti de başlamış oldu. Osmanlı devletinin Rusya ile olan ilişkilerinde Kırım hanları daima önemli olmuşlardır.

Rusya, Osmanlı ile olan ilişkilerinde Kırım'ı devreden çıkarmak isteyecektir. Bilhassa Michail Feodaraviç zamanında, Osmanlı devleti ile Moskova arasında Lehistan'a karşı bir ittifak yapılmasıyla Kırım hanları âdeta bir tarafa itilecektir.

1502' de Mengli Giray Saray şehrini tahrip edip, Altın Ordu hanlığına son darbeyi vurduktan sonra ise Rusya ve Kırım arasındaki ittifak siyâseti sona erdi Altın Ordu'nun sukûtu ile ortaya çıkan bu iki devlet, Altın Ordu sahasına hâkim olabilmek için mücadeleye girişeceklerdir. 3. İvan Ahmed Han'ın oğlu

³⁵ Kurat, a.g.e., s. 230-231

³⁶ Svetlana Oreshkova, "Osmanlı- Rus Savaşları: Sebepler ve Bazı Tarihi sonuçlar", Osmanlı-1, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1999, V. 1, s. 556

Şeyh Ahmed'i iltizâm eder bir siyâset kullanmaya başlayacaktır. Mengli Giray'da, Rusya'ya karşı yüz çevirerek Rusya arazisine akınlar, çapullar yapacaktır. 1507'de ise Mengli Giray, Lehistan-Litvanya kralı IV. Kazimir ile Moskova'ya karşı bir anlaşma yapar ve siyâsetini tamamen değiştirir.

Mengli Giray'ın bu siyâset değişikliğinde Rusya arazisinin Kırım için gerekli olan ganimet, davar ve esirlerin kolay elde edilebilir özellikte olması da bir etkeni. Mengli Giray 1514 yılında ölünce yerine oğlu 1. Mehmed Giray, han olarak geçti.³⁷

4. Mengli Giray Sonrası Gelişen Hadiseler:

Mengli Giray'ın sekiz oğlundan en büyüğü olan 1. Mehmed Giray, onun ölümünden sonra ittifakla Kırım hanı oldu. Mehmed Giray, babasının civar hükümetlerle yaptığı muharebelerde Kırım'da kalarak ona vekâlet eder, yani kalgaylık yapardı. Mehmed Giray Kırım hanı olunca kendisine kalgay olarak kardeşi Bahadır Giray'ı seçmişti.³⁸

1. Mehmed Giray (1514 – 1523), babası Mengli Giray'ın son yıllarında kalgay sıfatı ile daha sonra ise han olarak Rusya'ya karşı şiddetli akınlara başlamıştı. Kardeşi Sahib Giray da Kazan tahtına geçti (1521) Oka Nehri üzerinde Belski'nin ordusunu bozguna uğratıp, Moskova önüne kadar geldi ve şehrin etrafını ateşe verdi. Ertesi yıl Astrahan'ı zapt etti. Rus çarı yıllık vergi (tıyış) ödemeyi kabul etti.

1. Mehmed Giray, hanlığı en satvetli noktasına ulaştırdığı bir zamanda Astrahan seferinden dönerken, Nogaylar tarafından bir tuzağa düşürülerek biraderi Bahadır Giray'la birlikte katledildi ve eseri de yıkıldı (1523)³⁹ 1. Mehmed Giray'ın ölümünden sonra yerine Cengiz Han yasasına göre önce oğlu Gazi Giray Kırım hanı olmuşsa da kendisinden memnun olunmadığı için, yerine Mengli Giray'ın oğullarından Saadet Giray hanlığa gelmiş, fakat kendisine karşı Mehmed Giray'ın diğer oğlu İslâm Giray harekete girişince onunla başa çıkamayacağını anlayarak hanlıktan çekilip İstanbul'a gelmiştir.⁴⁰

³⁷ İnalçık, "Kırım Hanlığı", Türk Dünyası El Kitabı, T.K. A.E. Yay., Ankara 1992, c. 1, s. 421

³⁸ İnalçık, a.g.m., s. 422

³⁹ İnalçık, a.g.m. s. 945

⁴⁰ Sel, a.g.e., s. 67

Sonra da kardeşi İslâm Giray kabilelerin seştikleri hanlar sıfatı ile tahta geşmişlerdir. Bu sırada Kazanda han olan Sahib Giray, Kırım'a dœnmüřtü. Bir süre sonra Sahib Giray İstanbul'a rehin olarak gönderilecektir.

Kırım hanlarından bazılarının İstanbul'a rehin olarak gönderilmesi usulü Yavuz Sultan Selim zamanında uygulanmaya başlanmış, Osmanlı ricali Kırım hanlarını daima korkutabilmek gayesiyle elde yedek bir hanın tutulması kaidesini tatbik etmiştir. Bu hanlar rehin sıfatıyla İstanbul veya Rodos'a götürölmekteydiler.

B. 1523 SONRASI GELİŞMELER

1. Kırım'da İç Savaş ve Akabindeki Gelişmeler

1. Mehmed Giray'ın ölümünden sonra Kırım Hanlığı Volga havzasında Rus devleti ile Altın Ordu mirası üzerinde şiddetli bir mücadeleye girişti. Bu mücadeleyi iki devreye ayırmak gerekir. Birincisi 1534'te eski Kazan hanı Sahib Giray'ın (1532-1551) padişahın yardımıyla Kırım tahtında yerleşmesine, ikincisi de Rus çarı IV. İvan'ın Volga havzasını hâkimiyeti altına almasına kadar gelir. Birinci dönemde, Kırım'da kabileler rakip hanlar etrafında birleşerek Osmanlı hâkimiyetine karşı birtakım iç savaşlara ve Kazan ile Astrahan'da nüfuzunun yerleşmesine de sebep oldular. 1532'de Rus çarı, Safa Giray'ı Kazan'dan attırarak, kendi adamı olan Can Ali'yi han yapmayı başardı.⁴¹

Saadet Giray döneminde kardeşi İslâm Giray isyan etmiş ve Kırım'da bir iç savaş ortaya çıkarmıştır. İslâm Giray padişahın gönderdiği hanlara, Saadet Giray'a, sonra da Sahip Giray'a karşı şiddetli mücadelelere girişmiştir. İslâm Giray rakibine karşı tutunamadığı zaman da, kabilelerle Or-kapı berzahı dışındaki steplere çekiliyor ve taarruzlarına devam ediyordu. Nihayet bağımsız han sıfatı ile 1532'de hanlık tahtını ele geçirmeyi başardı. Fakat İslâm Giray Osmanlı padişahının rızası hilâfına tahtta kalmayacağını anlayınca İstanbul'a müracaat edip, rehin olarak tutulan Sahib Giray'ın Kırım'a han olarak gönderilmesini istedi.⁴²

1532'de Sahib Giray Kırım tahtına geçti. 1521-24 yılları arasında Kazan tahtında kaldığından devlet idaresinde tecrübe sahibiydi.

Kırım'a İslâm Giray'ın daveti üzerine gelmesine rağmen onun bir takım entrikalar çevirebileceğini düşünen Sahib Giray, oldukça ihtiyatlı davrandı. Önceleri İslâm Giray'a iltifat ederek, onu kendisine kalgay yaptı. Ancak tekrar isyan edince, Sahib Giray Kıpçak bozkırında Nogay beyi Bâki Bey vasıtasıyla onu bertaraf etmeyi başardı. Böylece iki yıl süren mücadeleden sonra en büyük rakibinden kurtularak Kırım tahtında mevkiini de sağlamlaştırmış oldu. (1534)

⁴¹ İnalçık, "Kırım Hanlığı", Türk Dünyası El Kitabı, T.K.A.E. Yay., Ankara 1992, C. 1, s. 945

⁴² Münecimbaş, Sahaifü'l Ahbar (Çevr. Şair Ahmed Nedim) İstanbul 1285, C.2, s. 701

⁴³Özalp Gökbilgin, bu ikisinin 4 yıl kadar mücadele ettiğini 1537'de İslâm Giray'ın öldüğünü belirtir. ⁴⁴ Onunla beraber Kırım Hanlığı üzerinde Osmanlı metbûluğu ve nüfuzu gerçek anlamda yerleşecektir.

İslâm Giray'ın yanında bulunan beyler ve ileri gelenler, Bahçesaray'da Sahib Giray'ın yanına gelerek bağlılıklarını bildirdiler, han da kendilerine ihsanda bulundu. Bâki Bey ise hanın kendisini öldürtmesinden korktuğu için gelmemiş, ancak bu korkusu da başına gelmiştir. 1537-1538 arasında Sahib Giray Bahçesaray'ın imârına, cami ve medreselerin inşasına önem verecektir. 1538'de askerleri ve bazı hanzâdelerle, Kanuni'nin Boğdan seferine iştirâk etmiştir.⁴⁵

1527 senesinden beri vergi ödeyen Boğdan voyvodası vergisini aksatmış, üstelik Erdel'e de saldırmıştı. Ayrıca Arşidük Ferdinand ile gizli müzakerelere giriştiği yönünde de haberler gelmekteydi. Bu sebeplerle Kanuni Sultan Sümeyman, Boğdan üzerine bir sefer tertiplemeyi kararlaştırmış, gönderdiği bir çavuşla Sahib Giray'ı da sefere çağırmıştı. Bu sefer esnasında Sahib Giray'a karşı bir komplo düzenlenmiş, bazı ileri gelen beyler aralarında anlaşarak hanı bir av sırasında katledip, yerine Saadet Giray'ın oğlu Ahmed Giray'ı han yapmayı istemişlerdir. Ancak teşebbüsleri başarısızlıkla neticelenecektir. Zirâ han bunu önceden haber alarak çadırına dönmüştür.⁴⁶

Bazı Rus tarihçileri Kırım Hanlığını Osmanlı devletinin Boğdan seferine çağırma nedenini Osmanlı devletinin yardıma ihtiyacından ziyade ordusunun ihtişamını Kırımlılara göstermek olduğunu söylenmektedirler.⁴⁷

Boğdan seferinden döndükten bir süre sonra Sahib Giray, Kafkasya'da henüz müslüman olmayan Çerkezler üzerine başarısız bir sefer yapmıştır. Çerkezler çok eski zamanlardan beri (M.Ö. VI. y.y.da buraya geldikleri rivâyet olunur) Karadeniz'in doğusunda yaşamaktaydılar.⁴⁸

⁴³ Ünver Sel, Kırım ve Kırım Türkleri, Ankara 1997, s. 66

⁴⁴ Özalp Gökbilgin, 1532-1577 Yılları Arasında Kırım Hanlığının Siyâsi Durumu, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yay. Sevinç Matbaası, Ankara 1973, s. 9-14

⁴⁵ Sel, a.g.e., s. 67

⁴⁶ İbrahim Peçevi, Tarih-i Peçevi, Matba-i Âmire, C. 1 s. 209-211

⁴⁷ Gökbilgin, a.g.e. s. 17

⁴⁸ Bala, a.g.m., s. 375

Evliya Çelebi Taman Yarımadasının Çerkezlerle meskûn olduğunu, Kuban ırmağına kadar olan kısımlarda Çerkezlerle Türklerin karışık oturduklarını beyan ederek, Çerkeziistan'ın doğu sınırını Cengelistan ve Dağıstan, kuzeyini Kalmukistan, batısını Karadeniz, güneyini Kuban ve Elbruz dağları olarak belirtir. Böylece Çerkezlerle Kırım hanlığı komşu oluyorlardı.⁴⁹ Otlak ve hayvan kaçırma meselelerinden sık sık Tatarlarla aralarında hadiseler çıkmaktaydı. İşte yine böyle bir meseleden dolayı Kefe Bey'inin şikâyetiyle Sahib Giray, kısa zamanda hazırlıklarını tamamlayıp sefere çıkmıştır. Şirin, Barın, Kıpçak ve Mangıt kabileleriyle birlikte boğazı geçip, Temrük yoluyla Kuban nehrine vardı. Hıtıt dağında ordu konakladığı esnada Çerkez beyi müracaat etmiş, han Çerkezlere mukayyet olamadığı için kendisini cezalandırmak istemişse de Kefe beyi araya girerek buna engel olmuştur. Çerkez beyi Kansavuk; Kefe beyine yirmi esir, hana yüz esir, padişaha da iki yüz esir vermek şartıyla serbest bırakılmıştır. Kırım ordusu on günlük bir yürüyüşten sonra Elbruz dağına varmış, fakat klavuz olmaması ve arazinin çok sarp ve dağlık oluşu nedeniyle sonuç alınamadan dönmüştür. (1539) Çerkezlerle yapılan bazı küçük çatışmalarda bir miktar esir ele geçirilmiştir.

Sahib Giray, Moskova'ya karşı şiddetli taarruzlarıyla da kendini göstermiş, onun sayesinde Osmanlılar da Rus tehlikesini görmeye başlamışlar ve kendisini kuvvetle desteklemişlerdir.

1539 sonlarında Kalgay Emin Giray kumandasında bir Kırım ordusunun Moskova Knezliğine karşı bir sefer tertip ettiğini görüyoruz. Bu muntazam bir ordu seferinden ziyâde, ganimet elde etmek için düzenlenmiş bir akındır. Bir hisar alınıp, civar köyler yağma edilmiştir. Mevsimin kış olması sebebiyle dönüşte askerler çok sıkıntı çekmiş, 4-5 bin asker soğuktan ölmüştür. Üstelik sefer dönüşü daha evvel İslâm Giray'ın halli meselesinde kendisinden bahsedilen Nogay asilzadesi Bâki Bey, askerleri talan etmiştir. Sahib Giray bunu duyunca Bâki Bey'i halletmeye karar verecektir.

1541 yılında Sahib Giray Moskova Knezliğine karşı bir sefer tertip etmiş, seferin haberi Moskova'ya ulaştığında halk ve idareciler arasında büyük bir

⁴⁹ Evliya Çelebi, Seyahatnâme, İstanbul, 1314, C. 5, s. 228

paniğe yol açmıştır. Boyarlar devamlı toplantı halinde kalmışlar, kiliselerde ayinler tertiplenmiştir. Rus asilzâdelerinden Simeon Belsky, idarecilerle ihtilafa düşerek Kırım hanı Sahib Giray'a sığınmış ve kabul görmüştür, hanı Rusya üzerine bir sefer düzenlemeye teşvik etmiş, Oka nehrinin geçit yerlerini bildiğini bir sefere karar verilirse kendisinin klavuzluk yapabileceğini söylemiştir. Zaten Ruslara karşı dostluk hissi beslemeyen han, ikna olarak askerin bir ay içinde hazırlanmasını ve üç aylık yiyeceğini de yanına almasını emretmiştir. Sefere Baki Bey de Mangıt kuvvetleriyle katılmıştır.⁵⁰ Tatar kuvveti Oka suyunu geçerken, han Bâki Beyin kendisine suikast tertipleyeceğini haber alınca geçişi gecikmiş ve Ruslar bu sırada hazırlanma fırsatını yakalamışlardır. Tatar askerleri Rusların top atışları ve taarruzlarıyla bozularak geri çekilmiştir. Dönüşte rastladıkları düşmandan 1000 kadar esir almışlardır.⁵¹ Han askerleriyle Özi Nehri kenarına geldiğinde oğulları kendisini karşılamaya gelmiştir. Askerlere izin vererek kendisi birkaç gün burada kalıp Baki Beyi nasıl bertaraf edeceğini düşünecektir.

Bâki Bey, İslâm Giray'ı ortadan kaldırdıktan sonra disiplinsiz hareketlerde bulunuyordu. Sahib Giray'ın artık kendisine ihtiyacı yoktu bu probleminden kurtulması da gerekiyordu. Bahçesaray'a döndükten sonra Baki Bey'i kardeşi Ak Bibi Mirza'nın düğününü yapacağını söyleyerek davet ettiyse de Baki Bey hasta olduğunu bahane ederek Özi Nehri kıyısında dinleneceğini söyleyip izin istedi. Zira kendisinin bu vesile ile cezalandırılacağını düşünüyordu. Sahib Giray av bahanesiyle, Bâki Bey'in dinlenmek üzere gittiği Özi Nehri kıyısına giderek onunla görüşecek, kardeşi ve Bâki beyi Bahçesaray'a getirip öldürecektir. (1541) Sahib Giray'ın bu cezalandırması kendisine karşı harekete geçmek üzere fırsat kollayan bazı beyleri de korkutarak muhtemel hareketlerini de önledi.

Sahib Giray, 1542'de Çerkezler üzerine ikinci bir sefer daha tertip etmiştir. Bu sefer aynı zamanda yağma ve ganimet elde etmek maksadıyla düzenlenmiştir. Kırım ordusu Kuban Nehri'ni geçip Hıtıt Dağında kamp

⁵⁰ Remmal Hoca, Tarih-i Sahib Giray Han, (Haz. Özalp Gökbilgin) Ahmet Veli Menger Vakfı Yay. İstanbul, 16b – 20b

⁵¹ Halil İnalçık, a.g.m. s. 946

kurduğu sırada Çerkez beyinin adamları gelerek hana beş yüz, Osmanlı padişahına da bin esir vermeyi vaat edip, barış teklifinde bulunmuşlar, ancak teklif kabul edilmemiştir. Yapılan savaşta Çerkezler büyük kayıp ve esir, verdiler. Tatar askerleri 15 gün civarı talan ve yağma etmişler, çok sayıda esir, ganimet ele geçirmişlerdir. Kabartay-Çerkez Beylerinden Elbozdı idarecilerle ihtilâfa düşüp yaptığı savaşta mağlup olmuş ve Kırım'a sığınmıştı. Sahib Giray Han'ı Kabartay'a bir sefer yapmaya teşvik ve ikna etti. Bu sefer sırasında bir miktar esir ve ganimet elde edildi.⁵²

XV. yüzyıl sonlarında Altın Ordu'nun zayıflamasıyla arazisi üzerinde tesis edilen Kazan, Kırım, Nogay hanlıkları yanında bir de Astrahan hanlığı kurulmuştu. (1466) Zengin bir ülke oluşu ve ticaret yolu üzerinde bulunuşu sebebiyle Astrahan hanlığı devamlı olarak komşularının hücumlarına maruz kalıyordu. Halkı genellikle göçebeydi. Halka zulm yapıldığı belirtilerek sefer hazırlıklarına başlandı. Diğerlerinin aksine bu harekate mümkün olduğu kadar kalabalık askerin iştirak etmesi sağlanmıştır. Astrahan hanı Yağmurca Han ve maiyeti kaçarak kurtuldu. Yapılan savaşta Müslümanların mallarına el sürmeyen askerler, gadre ve zulme uğrayanların intikâmını alıp, malı alınan tüccarların mallarını iade etmişlerdir. Yağmurca hanın maiyetinde bulunanların bir kısmı han ordusunun himayesine alındı. Yağmurcanın haremine dokunulmadı. Yine Kırım'a müjdeciler yollanıp zafer haberleri ulaştırıldı.

1546 senesinde Nogaylar, serdarları Aksak Ali Mirza kumandasında Kırım'a bir baskın düzenlemişler, bu baskını haber alan Sahib Giray askerlerini hazırlamıştır. Bu sefer esnasında Tatar ordusu büyük vahşette bulunmuş esir edilen Nogaylar çeşitli işkencelerle öldürülmüşlerdir.⁵³

Yavuz Sultan Selim döneminden beri Kırım Han ailesinden birisinin İstanbul'a rehin olarak gönderilmesi âdeti ihdas edilmişti. O dönemde bu rehinler günde bin akçe harçlık alıyor, kendilerine bazı ağaları da refakat ediyordu. Onlara da harçlık veriliyordu.⁵⁴

⁵² Remmal Hoca, a.g.e., 10a – 4a

⁵³ Gökbilgin, a.g.e., s. 20-30

⁵⁴ Gelibolulu Mustafa Ali, Kühn'ü'l Ahbar, (Haz: Mustafa İsen), Matba-i Amire, İstanbul 1277, s. 381

Bu şekilde Sahib Giray da han olmadan önce İstanbul'da bulunmuş ve Kanuni'nin büyük teveccühüne mazhar olmuştu. Han tayin olunup, Kırım'a döndükten sonra da bu iyi münasebet devam etti. Sahib Giray'ın Sultan Süleyman ile olan bu dostluğu, başta Sadrazam Rüstem Paşa olmak üzere saray erkânını rahatsız ediyordu. Vezirler Sahib Giray'a karşı padişahı tahrik etmek için fırsat kollamaya başlamışlardı.

Bu sırada Şirvan valisi ve İran Şahı Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza, şahlığı ele geçirmek için kardeşine karşı harekete geçerek, Kefe'den dolaşarak İstanbul'a gelmişti. (1547) Elkas Mirza'nın teşvikiyle Osmanlı, İran'a bir sefer düzenlemeye karar verdi.⁵⁵ Sahib Giray'dan da bir miktar Kırım askeriyle sefere iştirak etmesini istedi. Sahib Giray'ın bu konudaki çekimser cevabını fırsat bilen vezirler, padişahı Giray'a karşı daha da tahrik etmek istediyseler de Kanuni pek fazla önemsemedi.

Sahib Giray Han'ın, Sadrazam Rüstem Paşa ile üstünlük münakaşası hoş karşılanmadığı gibi İstanbul'da endişe uyandırıyordu. Saray erkânı Sahib Giray'ı devirmek için kararlıydılar. Nihâyet Kefe beyi Kasım Paşa, Kefe kadısı ve Kefe müftüsü ile hanın bir kusurunu bulup şikâyetle bulunmaları hususunda mutabakâta vardılar. Han ile Osmanlı sipahileri arasındaki bir yanlış anlama Kefe ayânına, hanı sadrazam Rüstem Paşa ve vezirler aracılığıyla Kanuni'ye şikâyet etme fırsatını verdi. Bu şikâyetnâme Halep'te bulunan Sultan Süleyman'a 1549'da mübalağalı bir şekilde vezirler tarafından ulaştırıldı. Padişah da Sahib Giray'ı, Kırım Hanlığından almaya karar verdi.

Sahib Giray'ın yeğeni Devlet Giray, İstanbul'da rehin olarak bulunuyordu ve bu durum Sahib Gira'yı rahatsız ediyor, kendisi için tehlikeli olabileceğini yerine han tayin edilebileceğini düşünüyordu. Bu sebeple de Devlet Giray'ı İstanbul'dan uzaklaştırmanın yolunu arıyordu. 1549'da Kazan Han'ı Safa Giray ölünce beklediği fırsatta eline geçti. Safa Giray'ın oğullarını İnkerman kalesine hapsedti. Kanuni 'ye mektup göndererek İstanbul'da bulunan Devlet Giray'ın Kazan'a han tayin edilmesini rica etti.⁵⁶ Kanuni'de Sadrazam Rüstem Paşa ve diğer vezirlerin teşviki ile bu fırsattan istifadeye karar verdi.

⁵⁵ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 384

⁵⁶ İsmail Hikmet Ertaylan, Gazi Geray Han Hayatı ve Eserleri, İ.K.T.C. Yay. İstanbul 1958, s. 55

Devlet Giray gya Kazan'a han tayin edilip, ilân edildi. Aslında Kırım tahtına han olarak yola çıkarıldı. Sahib Giray ise Çerkezler zerine bir sefer yapmakla görevlendirildi.⁵⁷

Devlet Giray'a da, Sahib Giray'ın Bahçesaray'dan ayrılma haberini aldığında derhal gidip tahtına oturması talimatı bir beratla beraber verildi. Haber Kırım ayânından itimât edilir kimselere, mutemet adamlar vasıtasıyla ulaştırıldı. Zaten Sahib Giray'ın, Gözleve iskelesini istemesinden Kanuni Sultan Süleyman rahatsız olmuştu. Sahib Giray, Kanuni'nin isteği üzerine 20 bin askerle Çerkez ülkesine doğru yola çıktı, önceki seferlerde olduğu gibi Çerkez köyleri ve evleri yağma edilerek esirler alındı. Sahib Giray'ın, Çerkez seferinde bulunduğu sırada Devlet Giray Akkerman'a geldi. Daha sonra da durumdan emin olunca Bahçesaray'a doğru yola çıktı. Akkerman'da hapis bulunan bazı mirzaları ve Safa Giray hanın oğullarını Hisar Ağası'na İstanbul'dan getirdiği hükmü göstererek kurtardı.

Devlet Giray'ın Bahçesaray'a gelip tahta çıkması, 2 Ekim 1551 Cuma gününe tesadüf etmektedir. Sahib Giray'la sefere gidenler haricindeki bütün beyler, Devlet Giray'a başvurup ihsan aldılar. Eski han ve oğullarının halledilmesine dair hükümler, güvenilir adamlara verildi. Sahib giray sefer dönüşünde haberi almış, bir gemiyle İstanbul'a gidip Kanuni'nin yeniden güvenini kazanmak istemiş, ancak yanındaki adamları da kendisini terk edince Taman Hisarına sığınmıştı. Ancak Sultan Slayman'ın emri zerine Hisar Ağası kendisini koruyamamış, Blk Giray tarafından Sahib Giray'ın öldürülmesini de engelleyememiştir. Sahib Giray'ın bütün erkek çocukları ve torunları öldürülerek hayatta sadece kızları bırakıldı.

Devlet Giray, Sahip Giray'ı oğullarını ve torunlarını öldürenleri kendisi emir vermiş olmasına rağmen intikam almak için öldürtmüştür. Devlet Giray, kalgaylığa Sahip Giray'ı öldüren Safa Giray'ın oğlu Blk Giray'ı getirmiş, ancak bir yıl sonra Sahib Giray'ın intikamını almak bahanesiyle onu da ortadan kaldırmıştır. Kalgaylığa ise kendi oğlu Ahmet Giray'ı getirmiştir.

⁵⁷ İnalçık, "Kırım", İslâm Ansiklopedisi, M.E.B. Yay., İstanbul 1963, C. VI. S. 748

Sahib Giray döneminde hanlığın nüfuzu yapılan seferlerle Kafkasya'da Çerkezler üzerinde kuvvetlendirilmiş ve Kıpçak bozkırında Yusuf Mirza'nın idaresinde bulunan Nogay kabileleri, Kırım hanı ile Osmanlı padişahının tâbiliğini kabul etmişlerdi. Sahib Giray atalarını siyâsetine devam ederek birçok kabileyi Kırım yarımadasına getirip yerleştirdi.⁵⁸

2. Ejderhan Seferi ve Devlet Giray'ın Faaliyetleri

Devlet Giray başa geçtiğinde ilk iş olarak, Sahib Giray'ın katlinin doğurduğu olumsuz ortamı gidermek için uğraşacaktır. Bütün katilleri kendisi emir vermiş olmasına rağmen cezalandırıp idam ettirir.

Devlet Giray'ın hanlığının ilk yılları, Rusların Kazan hanlığına saldırılarının arttığı sıralara tesadüf eder. Devlet Giray'ın, Oka nehrine kadar ilerleyerek Rusları arkadan tehdit etmesi bir sonuç vermeyecek, 1552'de Ruslar Kazan'ı zapt edeceklerdir.⁵⁹

Kazan'dan sonra Astrahan'ı elde etmek isteyen Ruslar'a karşı, Astrahan Hanı Yağmurcu mücadele etmiş, fakat yenilerek Azak'ta Osmanlı kuvvetlerine sığınmak zorunda kalmıştır. (1554) Astrahan'ın yardımına koşan Devlet Giray, yolda Rus ordusuna mağlup olup, Kırım'a döndü ve Ruslar Astrahan'ı zaptettiler. (1556) Böylece Güney Doğu Avrupa'da uzun yıllar devam eden Türk ve Tatar üstünlüğü sona ermekte bu bölgede Rus hâkimiyeti başlamaktadır.

Astrahan ve Kazan hanlıklarının yıkılmasıyla birlikte, Ruslar ve Osmanlılar arasında sadece Kırım Hanlığı kalmış oluyordu. Ruslar doğrudan doğruya Osmanlı ile çatışmayı göze almıyordu. Ancak Kırım'a dolaylı bir şekilde tecavüz ederek, Kazaklar ve Çerkezleri tahrik ve teşvikle bu gayelerine ulaşmak istiyorlardı. 1557'de Devlet Giray'ın idaresindeki Kırım ordusu, Rusya üzerine bir sefer düzenlemiştir. Devlet Giray Han'ın Tula yakınlarında bulunduğu bir sırada Kazaklar, Özi Nehri ağzında bulunan İslâm-Kerman'a, Çerkezler de Taman yarımadasındaki Temrük ve Taman kalelerine karşı saldırıya geçtiler.

⁵⁸ Remmal Hoca, a.g.e., 20b

⁵⁹ İnalçık, "Osmanlı – Rus Rekabetinin Menşei ve Don -Volga Kanalı Teşebbüsü," Belleten, C. VIII. Sayı: 30, 1994, s. 362

Kırım Hanlığı bu zor durumdan Osmanlı kuvvetlerinin yardımı ve hanın acele geri çekilip, Çerkez ve Kazaklara karşı savaşa girmesiyle kurtuldu.

1558'de Kalgay Mehmed Giray idaresindeki Tatar ordusu, Nogayların da iştirâkiyle, Don vadisinden ilerleyerek Rusya içlerine kadar giden bir akın tertip ettiler. Ruslar gittikçe saldırılarını çoğalttılar. Or-Kapı berzahına kadar gelen Rus kuvvetlerinden ayrı olarak Adeşef'in yönettiği bir Rus birliği Özi nehrini sallarla inerek Batı Kırım kıyılarını yağma etti. 1559 tarihinde vuku bulan bu seferde ele geçirilen Osmanlı esirleri iade edildi. Böylece Ruslar Osmanlılara karşı bir husumetleri bulunmadığını da göstermek istiyorlardı.⁶⁰ Özi kalesinin tamirine ve memleketi korumaya dikkat edilecektir. Aynı yıl içinde Azak kalesinin kuşatılması da söz konusu olmuştur.⁶¹ (1559) Rus kazakları Çerkezlerin de yardımıyla bu muhasaraya teşebüs ettiler. Gittikçe artan Rus ve bilhassa Kazak tehlikesine karşı tedbir alınmıştır.⁶² (Başbakanlık Arşivi 3 no'lu Mühimme Defterinde 79, 80, 216, 217, 278 no'lu hükümlerde bu husus üzerinde durulmaktadır.)

Bütün bu tedbirlere rağmen Dimirtaş adlı bir Kazak reisi, Azak kalesini kuşatmayı başardı, ancak Osmanlıların Kefe beyi Sinan Bey, süratle harekete geçerek Kazaklarla, Çerkezlerin birleşmelerine mâni oldu. Zaten bu hususta Kefe beyine Dimirtaş'ın hareketlerine, Rus elçisinin gönderdiği adamlara ve memleket muhafazasına karşı dikkatli olunmasına dair gönderilen bir hüküm de söz konusudur.⁶³ Kazaklar nehir üzerinden Çerkezler de Taman yarımadası tarafından yolları kesip birleşmek istiyorlardı.

Osmanlı devleti Azak kalesini korumak için yardım ve gayretlerine devam etti. Kefe beyine gönderilen 1558 tarihli bir hükümde, "Azak'ın Dimirtaş'tan ve saireden muhafazası için oradaki gemilerin ve tersanelerin bir

⁶⁰ İncılık, a.g.e. s. 364

⁶¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.O.A.), 3 nolu Mühimme defteri, h.no: 527, 1099

⁶² B.O.A., 3 no'lu Mühimme defteri, h. no: 79, 80, 216, 217, 278 no'lu hükümlerde bu husus üzerinde durulmuş, Azak kalesinde bulunan Yeniçerilerin zahirelerinin temini (h.no: 216) Azak kalesi muhafazasına memur Ali Reis gemileriyle orada kalacak olursa, zehirlerinin temini ve küffârın tecavüz ve zararlarına meydan verilmemesi. (h.no: 278) Ayrıca Ali Reise, Azak kalesinin muhafazasına devam edilmesi ve orada kışlanmasına dair hüküm verilmiştir (h.no: 266) Azak kalesinde nöbetçi olan yeniçerilerin zahirelerinin ve akçelerinin tehir edilmeyerek gönderilmesi (h.no: 343) Azak kalesinin, muhafazasına, tamirine ve zahire sıkıntısının giderilmesine itina edilmesi istenmektedir. (h.no: 1072).

⁶³ B.O.A., 3 no'lu Mühimme defteri, h.no: 1266

gün evvel ikmalı” emredilmektedir.⁶⁴ Fakat Osmanlı Devleti doğrudan ve fiilen Ruslarla bir çatışmaya girmek istemiyor, gemi, zahire tedariki gerektiği şeklinde sebepler ileri sürerek kendilerinin bir akın tertip etmelerini tavsiye ediyordu. Kazakların saldırısına uğrayan İslâm-Kirman ve Azak kalelerinin de tamiri cihetine gidildi.⁶⁵

Çerkezler Taman yarımadası yönünden saldırılarına fırsat buldukça devam ediyorlardı. Kefe beyi Sinan Bey, bu kuvvetlerle çetin savaşlar yaptı ve Can Pulat ve Can Temir adlı hanzadeleri ele geçirerek hapsetti. 1560 yılı yazında Kazak beyi Dimirtaş Çerkezlerle birleşip Azak ve Adakale'ye saldırmak istediyseler de Kefe beyinin karşı koyması ile bu niyetlerini gerçekleştiremediler.⁶⁶

Yaklaşık iki yıl kadar süren mütareke devri Mayıs 1562'de Devlet Giray'ın kumanda ettiği seferle son bulacaktır. Bu sefer esnasında Han'ın kuvvetleri Mecensk, Odoev, Bolhov ve Belev bölgelerini yağma ettiler. Bu tarihten sonra Rusya'ya karşı akınlar kesilmeyecek, hemen her yıl bir sefer tertiplenecektir. 1563'te Kalgay Mehmed Giray kumandasındaki bir Tatar ordusu Mihailova kadar ilerledi. 1564'te Devlet Giray altmış bin kişilik bir orduyla Riazan bölgesini yağma etti. Peçevi ise, Rus askerini sayısını altmış bin olduğunu ve bu kâfirlerin pek azanın canını kurtarabildiğini belirtmektedir.⁶⁷ Osmanlı Devleti bir çok defalar Tatarların disiplinli veya disiplinsiz hareketleri sonucu Lehler üzerine akınlarını önlemek için müdahale etmek zorunda kalmıştır.⁶⁸ Yine 1565 senesinde İstanbul'a gitmek isteyen bir Çerkez beyine kolaylık gösterilmesini ve ehemmiyetinin teminini isteyen (1565) tarihli) bir belgeden Çerkezlerle, Tatarların arasının eskiye nazaran düzelmiş olduğunu görmekteyiz.⁶⁹

Devlet Giray, Rusya'ya karşı mücadelede İstanbul'un yardımını talep etmiş, fakat kendisine verilen cevapta Osmanlı Ordusunun Malta kalesinin zaptı için denizden, Macarlara karşı da Rumeli'de karadan sefer hazırlığında

⁶⁴ B.O.A., 3 no'lu Mühimme defteri, 1558-1560, h.no: 305

⁶⁵ B.O.A., 3 no'lu Mühimme defteri, 1558-1560, h.no:1265, 536, 543

⁶⁶ B.O.A., 3 no'lu Mühimme defteri, 1558-1560, h.no: 305

⁶⁷ Peçevi, a.g.e., C.2, s. 251

⁶⁸ B.O.A., 6 no'lu Mühimme defteri, 1564-1565, h.no: 97 ve 180

⁶⁹ B.O.A., 5 no'lu Mühimme defteri, 1565-566, h.no:505

bulunduğu, Rusya işinin münasip bir zamana tehirinin icab ettiği, bildirilmiş ve Rusya'ya karşı dikkatli olunulması göz açtırılmaması söylenmiştir.⁷⁰ Bu tavsiye üzerine Devlet Giray 1565'te Osmanlı topçularıyla da takviye edilmiş bir Kırım ordusu ile Rusya üzerine bir sefer tertip etti. Bolhov'a kadar ilerleyip yağmada bulundu. Ancak Rus ordusunun karşı koyması üzerine çekilmek zorunda kaldı. Osmanlı devleti Rusya ile olağan ilişkisini ve ticaretini devam ettiriyordu. Özellikle de kürk getirmek için hassa tacirleri Kırım'dan geçerek Rusya'ya gidiyorlardı.

1566'da Kanuni Sultan Süleyman son seferine çıkarken (Zigetvar Muhasarası) Kırım'dan yardım istedi. Devlet Giray'a gönderilen bir hükümde, ordunun Ramazan'ın on birinci gününde İstanbul'dan hareket edeceği kendisinin memleket muhafazasında kalarak, oğlu Mehmed Giray'ın tayin olunacak askerle Boğdan ve Eflak'tan geçip orduya iltihak etmesi ve ihzar olunacak zahire ile idare olup civar halkın emvaline tecavüz edilmemesi istenmiştir.⁷¹ Aynı tarihlerde Devlet Giray Han'a gönderilen bir başka mektupta "Boğdan hududunda Leh ve Rus keferesinin cemiyet ve yığınakları olup, Boğdan'a zarar kastında oldukları haber alınmakla böyle bir hareket vukuunda mazaretlerinin def'i her neye mütevakkıf ise icra edilmesi" istenmektedir.⁷²

Sultan Süleyman'ın bu çağrısı üzerine Devlet Giray, oğlu idaresinde 20 bin kişilik Kırım ordusu gönderdi. Bu kuvvetler Erdel Beyi Sigismund Zapolya ile beraber bir yıl önce Avusturyalıların eline geçen yerlerin geri alınmasında hizmet etmişlerdir.⁷³

Kanuni vefat ettikten ve yerine 2. Selim geçtikten sonra da Devlet Giray han Sultan Selim'e kendisini tebrik eden bir mektup yazmış, aynı mektupta Çerkezlerle Rusların ittifak ettikleri haberinide kendisine ulaştırmıştır.⁷⁴

Devlet Giray başa geçtikten bir süre sonra Kazan ve 1554 yılında da Astrahan Rusların eline geçmişti. Böylece Orta Asya Türkleri ve müslümanları

⁷⁰ B.O.A., 6 no'lu Mühimme defteri, 1564-1565, h.no: 868, 906

⁷¹ B.O.A., 5 no'lu Mühimme defteri, 1565-1566 h.no: 1315

⁷² B.O.A., 5 no'lu Mühimme defteri, 1565-1566, h.no: 1201, 1266

⁷³ Uzunçarşılı, a.g.e., C.2, s. 425

⁷⁴ B.O.A., 7 no'lu Mühimme defteri, 1567-1569, h.no: 35, 335

ile Osmanlı İmparatorluğu ve Hac yolu üzerinde engeller zuhur etmiş oluyordu. Bu yol aynı zamanda Orta Asya'yı Avrasya'ya ve Anadolu'ya bağlayan önemli bir ticaret yoluydu. Rusların Astrahan'ı işgalinden sonra bu yoldan hac veya ticaret maksadıyla Orta Asya müslümanlarının faydalanmaları çok zorlaşmıştı.

Osmanlı padişahı aynı zamanda halife ünvanıyla bütün müslümanların da başıydı. Bu sıfatla bütün müslümanlarla bilhassa Türklerle meşgul olmalıydı.

Şeybânî'lerden Harezmi Hanı Hacı Mehmed Han (1560-1603), Osmanlı hükümdarına müracaat edip, İran şahının Türkistan'dan giden hacıları tevkif ettiğini Astrahan'dan geçen hacılara ve tüccarlara da yol verilmeyip zorluk çıkarıldığından şikâyet etti.⁷⁵ Bu müracaat üzerine 2. Selim, Devlet Giray'a bir mektup yazıp Hacı Mehmed Han'ın mektup gönderdiğini, Astrahan feth olunursa Türkistan hacılarına ve tüccarlarına emin bir yol açılacağını bu sebeple kendilerine yardım edilmesini istediğini bildirdi. 2. Selim ayrıca Rusların eline geçen ve tekrar zapt edilmesi düşünülen Astrahan ve Kazan'da Nogay mirzalarından kalmış kimseler bulunup bulunmadığını ve Astrahan'ın zaptı için ne gibi tedbir alınmasının gerekli olduğu hususları Devlet Giray'a sormaktaydı.⁷⁶

Don-ıdil nehirleri arasında bir kanal açılması 1563'te Semiz Ali Paşa Sadrazamlığı zamanında düşünülmüş, fakat kanal açılmasına başlanması 2. Selim'in Saltanatının ilk yıllarına ve Sokulu Mehmed Paşa'nın sadrazamlığı dönemine rastlamıştır. Sokulu, devlet işlerinde sözü geçen ve otoritesi kuvvetli bir devlet adamıydı. Osmanlı devleti en kudretli devrine ulaşmış, komşularıyla harp hali sona ermiş, Avusturya imparatorluğu, Lehistan ve İran ile barış yapılmıştı. Sokulu Mehmed Paşa Orta Asya ve Kafkasya'ya giden en kısa yolun, Azak denizine akan Volga nehrinin en yakın yerinden bir kanal açılması ve bu iki nehrin birleşmesiyle mümkün olacağını biliyordu. Kanal projesinin gerçekleşmesiyle Rusların Volga havasından elleri çekilecekti. Türk ve Müslüman şehri olan Ejderhan ve etrafı devletin nüfuzu altına girecekti.⁷⁷ Sokulu Mehmed Paşa, 1568 başlarında divanda görüşülmeye başlanan Astrahan seferi ve Don-ıdil kanalının açılması konusunda şiddetli itirazlara

⁷⁵ İnalçık, a.g.m. s. 369

⁷⁶ B.O.A., 7 no'lu Mühimme defteri, 1567-1569, h.no: 2745

⁷⁷ Uzunçarşılı, a.g.e., C.3, 1. Kısım, s. 35

rağmen padişahı ikna ederek, sefer hazırlıklarına başladı. Bu kanalın açılmasının çeşitli faydaları olacaktı:

- Kazan ve Astrahan'ın tekrar zaptı sağlanacak ve Rusların Karadeniz'e doğru yolları kesilecekti.

- Orta Asya Türklerinin Anadolu'ya ve hacca tehlikesizce gidişleri sağlanmış olacaktı. Bir tehlike anında da Orta Asya'daki Türk Müslüman halkın Anadolu'daki Türklerle birleşmesi temin edilmiş olacaktı.

- Bu kanalın açılması gerçekleştiği takdirde gemilerle Karadeniz'den Hazar denizine erzak ve mühimmat nakli sağlanacak, İran'ın en uzak bölgelerine kadar sefer yapmak mümkün olabilecekti. Gürcistan, Şirvan ve Karabağ'ın itaatleri de sağlanmış olacaktı.⁷⁸

- Kırım hanlığı kuzeyden ve doğudan kendisini tehdit eden tehlikelere karşı korunmuş olacak, böylece daha uzun müddet varlığı da devam edecekti.

Kefe beyliğine bölgeyi çok iyi tanıyan Çerkez Kasım Bey tayin edilerek, bölgede keşif yapması istendi.⁷⁹

Kanalın açılması için işe gemi yapımı, yiyecek ve zahire temin edilmesiyle başlandı. 1567 tarihli bir hükümde Azak kalesi dizdarına ve Azaplar Ağasına "Kefe mühimmatı için gönderilen top ve barut ve gülle ve sair eşyayı hamil olan gemiler Başkefe denilen boğazdan içerü geçmek mümkün olmadığı bildirilmekle eşyayı dambazlara yükleyip... Kefe Begi Kasım Bege teslimi emri verilmektedir.⁸⁰

Ayrıca Samsun'dan, Varna'dan zahire gönderilmesi temin edilmiştir.⁸¹ Her tarafa emirnâmeler gönderilip, zahire ve mühimmat temini istendi.⁸²

Kanal işinde çalışmak üzere amele taburlarından üç bin Yörük, Müsellem ve Tatardan başka üç bin yeniçeri ile yirmi bin tımarlı süvaride gitti. Bunlara at ve zahire tedariki için Boğdan ve Eflâk voyvodalarına hükümler

⁷⁸ Peçevi, a.g.e s. 468

⁷⁹ B.O.A., 7 no'lu Mühimme defteri, 1567-1569, h.no: 2757

⁸⁰ B.O.A., 7 no'lu Mühimme defteri, 1567-1569, h.no: 1554

⁸¹ B.O.A., 7 no'lu Mühimme defteri, 1567-1569, h.no: 749, 2599

⁸² B.O.A., 7 no'lu Mühimme defteri, 1567-1569, h.no: 246, 228, 2757

gönderildi.⁸³ Aynı zamanda Kefe kadılığına beş yüz kantar peksimet yapılması için emir verildi. Kırım Hanına da ameale ve Tatar askeri vermesi bildirildi.⁸⁴ Otuz bin Nogay da bunlara iltihak etti. Kanalda kullanılmak üzere Kefe’de yapılacak gemiler için hassa reislerinden Hızır Reis kaptan olarak gönderildi.⁸⁵

Astrahan’ın muhasarası ve kanalın açılmasında çalışacakları korumak için hazırlanan kuvvet donanma ile Ağustos 1569’da İstanbul’dan hareket etti. Devlet Giray Han’da bu kuvvetlerle 30 bin Tatar askeri ile Erdilme’de buluştu. Ordu beş haftalık yürüyüşten sonra Perevolak mevkiine geldi. Muhtemel bir Rus saldırısına karşıda tedbir alınmıştı, fakat herhangi bir Rus saldırısı olmadı.

Kanalın kazılmasına Ağustos 1569’da başlandı. Üç ay içerisinde kanalın üçte birinin kazılması tamamlandı. Sokulu Mehmed Paşa bütün gücüyle kanalın açılmasını destekliyor, İstanbul’dan takviye gönderiliyordu.

Osmanlı devleti Rusya ile İran’ın birleşip kendisine karşı ortak bir harekete geçmesinden korkmaktaydı. Aslında bu konuda iki devlet arasında temas kurulmuş, hâttâ İranlıların muhtemel hareketlerini önlemek ve kendilerini oyalamak için dört bin kişilik yeniçeri ve yirmi dört sancak beyi Anadolu Beylerbeyi komutasında Van’a yollanmıştı. Türkistan hanı da, İran’ın bir saldırısı halinde arka cepheden saldırmayı vaat etmişti. Rusya ise, İsveç ve Litvanya – Lehistan harpleriyle meşgul olduğundan yeni bir cephe açmak istemiyordu. Ancak Peçevi’ninde dediği gibi, ordunun yiyecek ve mühimmatı bol olmasına rağmen kanal açılması işi yavaş gidiyordu.⁸⁶ Sonbahar gelmiş günler kısaltmaktaydı ve asker arasında kışın erken geleceği söylentisi dolaşmaya başlamıştı.

Astrahan’dan gelen bir Tatar heyeti, Kasım Paşa’yı kanal açma işinden vazgeçirerek, doğrudan Astrahan üzerine yürümeye ikna etti. Kasım Paşa orduyla Astrahan’a yaklaştı, şehrin müslüman ahalisi kendilerini karşılayıp kaleye taarruza teşvik ettiler. Ancak Kasım Paşa çok iyi tahkim edilmiş olan kaleyi muhasaraya cesaret edemedi. Kışı orada geçirip, baharda İstanbul’dan

⁸³ B.O.A. 7 no lu Mühimme defteri, 1567-1569, h.no: 830, 832, 841,843,959, 972, 973

⁸⁴ B.O.A. 7 no lu Mühimme defteri, 1567-1569, h.no: 821

⁸⁵ B.O.A. 7 no lu Mühimme defteri, 1567-1569, h.no: 657

⁸⁶ Peçevi, a.g.e., s. 470

gelecek takviye ile taarruz etmeyi düşünüyordu. Kırım askerinin kışı geçirmek üzere memleketlerine dönmelerine karar verildi, fakat bu haber orduda hoşnutsuzluk yarattı. Asker arasında Rusların İran'la anlaşma yaptıkları, Nogayların gizlice Ruslarla anlaştıkları, iki voyvoda komutasında Rusların takviye kuvveti göndermekte oldukları gibi çeşitli söylentiler dolaşıyordu. Bu şekilde yayılan haberlerle morali bozulan askerin bir kısmı kaçıma ve dağılmaya başladı. Bunun üzerine Kasım Paşa Eylül 1569'da çekilmeye karar verdi. Götüremeyecekleri bazı ağırlıkları gömdüler. Yolda padişahın ordunun Astrahan önlerinde kalmasını emreden fermanının gelmesine rağmen Kasım Paşa ordunun kısmen dağılmış olması sebebiyle çekilmeye devam etti.

Bu başarısızlığa rağmen, Sadrazam Sokulu Mehmed Paşa mutlaka kanalın açılması ve zafere ulaşılmasına azmetmiştir. Fakat bu sırada Azaktaki depoların yanması sadrazamın bu projesini gerçekleştirme azmini kırmıştır.⁸⁷ Bu projenin başarısızlığında, Devlet Giray'ın rolü olduğu kanaati de yaygındır. İstanbul'da dahi Sokullu'ya karşı olan gruptan da bu teşebbüsün başarısızlığa uğramasını dileyenler vardı. Devlet Giray'da onlardan kuvvet alıyordu. Oysa ordunun mühimmat ve yiyeceği de boldu, çekilmesi için bir sebep yoktu. Bu hezimetle Devlet Giray'ın rolü vardı. Zirâ kendisi hanlık sahasında Osmanlı nüfuzunun yerleşmesini arzu etmiyordu.⁸⁸ (Daha evvel belirttiğimiz gibi Osmanlı hanedanı ile Kırım hanlığı arasında yapılan evlilikler dahi, Kırım Hanlarının Osmanlı İmparatorluğunun muhtemel mirasçısı olabilme ve hükümranlığı geleneksel bir metodla ele geçirebilme düşüncesinden kaynaklanıyordu.)⁸⁹ Orduda kışın üç ay evvel geleceği ve şiddetli olacağı şeklinde huzur bozucu şaiyaları yayıyordu. Devlet Giray, Rus çarından elçi ve mektup vasıtasıyla Kazan ve Astrahan'ın kendisine bırakılmasını ve eskiden beri verile gelen, fakat son zamanlarda ihmal edilen hediyein tekrar gönderilmesini talep ediyordu. Rus Çarı verdiği cevapta, nazik lisan kullanarak Kazan ve Astrahan'ın

⁸⁷ B.O.A., 9 no'lu Mühimme defteri, 1569-1570, h.no: 10

⁸⁸ Peçevi, a.g.e., s. 470

⁸⁹ Anthony Dolphin Alderson, Bütün Yönleriyle Osmanlı Hanedanı, İz Yay., İstanbul, s. 143-144

verilmesini reddediyor, buna karşılık hediyelerin gönderilmesi fikrini kabul ediyordu.⁹⁰

Rusya'ya karşı 1570'te seferler devam etmiş, bu seferlerden cesaret alan Kazan'lıların ayaklanmasıyla Volga Havzasındaki durum değişmiş, Rus nüfuzu zayıflamıştır.

Rus Çarı Korkunç İvan, durumun kötüye gittiğini fark edince Osmanlılarla ilişkilerini düzeltmek üzere teşebbüse geçecektir. 2. Selim'in cülusunu tebrik bahanesiyle dört yıl sonra bir elçisini İstanbul'a gönderdi. Osmanlılar, elçiyi biraz soğuk karşılasalar da kabul ettiler. Rus çarı, Osmanlı hükümdarına gönderdiği mektupta ataları arasındaki dostluktan söz etmekte ve padişaha hitâbının bir yerinde Kazan ve Astrahan sahibi şeklinde bir tâbir kullanarak aradaki düşmanlığın kaldırılıp, dostluğun yeniden kurulmasını istiyordu.⁹¹ Kabul edilen elçiye gereken ilgi gösterilmediyse de 1569 Astrahan hezimetinden sonra Osmanlı devleti, Rusya ile yeni bir harbi istemediğinden Çar'ın mektubuna mutedil bir dille ve cevap verildi. Ruslardan, Astrahan yolunun açılması, Han'ın elçisinin dönüşüne izin verilmesi isteniyor, fakat Astrahan ve Kazan hanlıkları üzerinde herhangi bir hâkimiyet iddiasında bulunulmuyordu. Ancak Çerkezler ve Kırım Hanlığı üzerindeki nüfuzun devam ettiğine işaret ediliyordu.⁹² Osmanlı devleti böylece kuzeyde inisiyatifi, tamamen Kırım hanlığına bırakmış oluyordu. Devlet Giray 1571'de Moskova üzerine bir sefer tertip etti.⁹³ (B.O.A. 7 no'lu Mühimme defleri h.no: 26'da bu orduya hanın oğulları Mehmed ve Adil Giray'ın kumanda ettiği belirtilir)⁹⁴ Oka nehri kıyısında Rus savunma hattını bozguna uğratan Tatar ordusu Moskova'ya doğru yol aldı. Tatar ordusu Moskova'yı kuşatarak, şehrin dış mahallelerini 24 Mayıs 1571 tarihinde ateşe verdi, rüzgarın da tesiriyle yangın büyüdü ve Moskova şehri Kremlin sarayı hariç tamamen yandı. Ruslar büyük kayıplara uğradılar. Bu haber İstanbul'da sevinçle karşılanmış, Devlet Giray Han'a "Taht

⁹⁰ Gökbilgin, a.g.e. s. 51

⁹¹ B.O.A., 9 no'lu Mühimme defteri, 1569-1570, h.no: 266

⁹² İncılık, a.g.m. s. 368-388

⁹³ "Kırım Hanlığı" Türk Dünyası El Kitabı, T.K.A.E. Yay., Ankara 1992, C. 1, s. 423

⁹⁴ B.O.A., 7 no'lu Mühimme defteri, 1567-1569, h.no: 26'da "Hanın müşarün ileyhın arzına nazaran oğulları Mehmed ve Adil Giray'ın kumandası altında bulunan Tatar ordusunun" Oka Nehrini geçtiği belirtilir.

Algan” unvanı verilmiş kendisine hil’at ve kılıçla beraber bir mektup gönderilmiştir.⁹⁵ Peçevi de, Tatar ordusunun bu akınını en büyük fazalarından biri olarak belirtmektedir.⁹⁶ Ertesi yıl Ağustos 1572’de Devlet Giray, Rusya’ya karşı yeni bir sefer tertip etmiş, fakat Lopasnja’da mağlubiyete uğrayınca geri çekilmek zorunda kalmıştı.

Devlet Giray’ın saltanatının son yıllarında Kırım Hanlığı – Rusya ilişkileri hasmane bir şekilde devam etmiş fakat yapılan seferler münferit küçük akınlar şeklinde olmuştur. 1574 sonbaharında Tatar ve Nogay’ların, 1575’te sadece Tatar beylerinin Riazan şehrine yaptıkları akınlar önemlidir. 1576’da da Novgorod-Severskiy ve Orel’e karşı bir Tatar seferinin yapıldığını görmekteyiz. Osmanlı devleti Rusya’ya karşı düzenlenen bu akınlara karışmamış ve yardım etmemiştir. Sadece 1577 tarihli bir hükümden anlaşıldığına göre memleket ve reayaya faydalı olacağı düşüncesiyle Volga Nehri üzerinde bir kale inşa edilmesi konusunda ne kadar masraf olacağı ve kerestenin nereden geleceğinin tahkik edilip bildirilmesi istenmiştir.⁹⁷ Bu tarihten bir müddet sonra Devlet Giray Han aynı yıl içinde vefat etmiş, yerine oğlu Kalgay Mehmed Giray geçmiştir. (1577)

3. Hanlar Arasındaki Mücadeleler

Devlet Giray’ın ölümünden sonra Kırım’da iç mücadele başladı. Bilhassa Nogay uruğları yeni Han’a kafa tutuyorlardı. Bu sebeple hanlık parçalanma tehditiyle dahi karşı karşıya kaldı. Mehmed Giray, kardeşi Alp Giyray’ı kalgay yapması gerekirken mevcut nizamı hiçe saymış, Saadet Giray’ı kendisine kalgay seçmişti.

Osmanlı devletinin Avusturya ve İran’la uzun savaflara giriştiği 1578-1606 yılları arasında Kırım kuvvetlerine olan ihtiyacı oldukça artmıştı. Kırım’ın Rus kazaklarının hücumlarına açık olmasına bakılmaksızın, hanların her yıl ısrarla sefere çağırılması, (İran seferine 1578’de Kalgay Adil Giray 1579’da da Mehmed Giray iştirak etmişlerdir) Osmanlı serdarlarının, hanlara kendi maiyetlerindeki bir kumandan muamelesi yapmak istemeleri Kırım’da ciddi

⁹⁵ B.O.A., 16 no’lu Mühimme defteri, h.no: 26

⁹⁶ Peçevi, a.g.e., s. 351

⁹⁷ B.O.A., 29 no’lu Mühimme defteri, 1576, h.no: 332

muhalefetler de sebep oluyordu. 1578 ve 1579'daki her iki seferde de Kırım kuvvetleri perişan olmuş, Saadet Giray yerine Kalgay tayin edilen Alp Giray çarpışma esnasında ölmüş, Gazi Giray ise Şirvan'da İranlılara esir düşmüştü. Osmanlı İmparatorluğu bu devirde zayıfladığı için, Kırımlılar bu muhalefeti açık bir isyana kadar götürecektir. 1583'te Osmanlı Padişahı yeniden İran seferine katılması için Mehmed Giray'ı çağırmış, ancak Tatar mirzaları sefere gitmek istemediğinden Han onları zorlayamamıştır. Mehmed Giray sadece isyan etmekle kalmayıp Kefe üzerinde de hak iddia ederek şehri kuşattı. Onun bu hareketi ihanet kabul edilerek Rodos'ta rehin tutulan İslâm Giray, Kırım'a han olarak gönderildi. H. İncılık'ta İslâm Giray'ın İstanbul'da rehin tutulduğunu belirtmektedir.⁹⁸ İslâm Giray tarafından Mehmed Giray katledilecektir. (1584) Maktul hanın oğlu Saadet Giray Nogaylar ile Kıpçak bozkırından gelerek İslâm Giray'ı Kaçırdı ve Kefe önünde Osmanlı kuvvetleriyle çarpıştı. Nogaylar ve Don kazakları ile yaptığı ikinci teşebbüste başarılı olamadı. Kardeşi Murad Giray Moskova'ya giderek Kırım'ı istilâ tehdidinde bulunacaktır. Bu durum Osmanlı devletini endişelendirmiştir. Nihâyet İslâm Giray, Osmanlı yardımı ile tahtında yerleşebilmiştir. İlk defa olarak hutbede padişahın adını okutmaya başlamıştır, ancak para Giraylar adına basılmıştır.

İslâm Giray zamanında Kırım'da iç düzen temin edilememiştir. Bu durum 1588'e kadar devam etmiş, bu tarihte hanlığın başına Gazi Giray getirilmiştir.

Gazi Giray ilk iş olarak, kafa tutan mirzaları ve Nogay uruğlarını inkiyad altına aldı. Or Kapı dışına yaptığı birkaç sefer sonunda hanlıkta istikrârı sağladı. Bu dönemde Osmanlı devleti de zor anlar yaşıyordu. Devletin altın devri sona ermiş, Kanuni Sultan Süleyman'ın son dönemlerinden beri inhitat başlamıştı. Gazi Giray, Osmanlı devletine sadık bir handı.Yalnız Macaristan'da Habsburglar'a karşı imparatorluğu müdafaa etmekle kalmamış, İstanbul kendisinden Anadolu'daki Celâlılere karşıda yardım istemiştir. Onun zamanında Kırım'da Osmanlı nüfuzu her sahada kuvvetlenmiştir.⁹⁹

⁹⁸ İncılık, a.g.em. s. 946

⁹⁹ Kurat, a.g.e s. 245

4. Hanlıkta Osmanlı İdaresinin Zayıflamaya Başlaması

XVII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğunun her tarafında olduğu gibi Kırım'da da İstanbul'un nüfuz ve otoritesi sarsılmıştır. Canbek Giray 1610 ve 1635 yılları arasında üç kez hanlığa getirilmiş, sürekli Mehmed Giray ve Şahin Giray'ın taarruzlarına marûz kalmıştı. Bu ikisi Kıpçak bozkırlarındaki Nogayların ve Rus kazaklarının işbirliği ile hanlığı zorla ele geçirdikten sonra bağımsız hareket etmeye kalkmışlar ve imparatorluğun düşmanı Şah Abbas ile dostça ilişki içerisine girmişlerdir. 1610'da Osmanlı kuvvetlerini ve İstanbul'un gönderdiği hanı mağlup ederek, Kefe'yi zaptedeceklerdir. Padişahın rızasına ve şeriata aykırı hareketleri ve ahaliye yaptıkları zulmden dolayı Kırım Hanlığından uzaklaştırılan Kırım Hanı Mehmed Giray ile kalgaylıktan uzaklaştırılan kardeşi Şahin Giray bu husustaki padişah fermanına itaat etmemişlerdir.¹⁰⁰ Bu karışıklık esnasında Rus kazakları güçlenerek, Osmanlı ve Kırım topraklarına saldırdılar. 1614'te Sinop'u yaktılar, 1612'de Ahyoli'yi ve 1625'te İstanbul boğazında Yeniköy'ü yağmaladılar. 1637'de Azak kalesini zapt ederek beş yıl ellerinde tutmayı başardılar. XVII. yüzyıl boyunca Rus kazakları yalnız Kırım için değil, Osmanlı devleti içinde mühim bir mesele haline gelmişti.

III. İslâm Giray döneminde (1644-1654) Kırım Hanlığı, Osmanlı ile ittifak halinde Rusya ve Kazaklara karşı dört büyük sefer yaptı. (1644-1647 yılları arasında) Zaporog kazaklarını Lehistan'dan ayırıp kendi tarafına çekmesi Kırım Hanının önemli bir başarısıydı. Bu sayede 1648-53 yılları arasında Lehistan'a başarılı seferler yaptı. Lehistan'a karşı İsveç'le siyasi ilişkiler kurdu.¹⁰¹ Ancak 1652'de Lehistan'la sulh yapması, Kazakların Rusya'ya yanaşmasına sebep oldu. Bu anlaşma oldukça önemliydi. Lehliler her yıl verdikleri vergiden başka asilzâdelerden iki kişiyi rehin olarak verecekler, gerektiğinde Kırım hanlarına askerle yardım edeceklerdi. Buna mukâbil Kırım hanları da, dışarıdan bir saldırı olduğunda Lehlileri müdafaa edecek ve asker yardımı yapacaktı.

Lehistan ile sulh yapıldığından Akkirman tarafından hiç kimsenin Leh memleketine akına gitmemesi ve sulha aykırı herhangi bir şey yapılmaması

¹⁰⁰ B.O.A., 83 no'lu Mühimme defteri, 1626-1628, h.no: 101, 102, 103, 104

¹⁰¹ İnalçık, a.g.m. s. 424

hususunda hükümler de vardı.¹⁰² Yine Azak tarafındaki Tatarlarında Rus topraklarına akın yapmalarına engel olunacaktır.¹⁰³

5. Kırım Üzerinde Rusya'nın Emellerinin Belirmesi

Köprülüler idaresinde kalkınan Osmanlı İmparatorluğu Lehistan'dan Padolya'yı alınca ,Kazaklar üzerinde hâkimiyet kuracak ve Ukrayna'ya yayılma temayülü gösterecektir. Bu teşebbüs 1678'de Ruslarla Osmanlılar arasında ilk büyük muharebeye sebep olacaktır. Kırım Hanı Murad Giray'ın ordusu ile Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın kumandasındaki ordu (1678-1683), Ukrayna'da Çigrin kalesini zapt eder ve kazaklarda Osmanlı himayesi altına alınır. Fakat bu durum uzun sürmeyecektir. II. Viyana muhasarasında vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem Kara Mustafa Paşa ile Murad Giray'ın arasının açılması ve muhasaranın son günlerinde mağlûbiyete sebebiyet vermekten sorumlu tutulması sebebiyle Murad Giray 1683'te azledildi.¹⁰⁴ Viyana bozgunu ile kuzeyde elde edilen bütün kazançlar kaybedildi. Ruslar Arvupa'da kurulan mukaddes ittifaka katılarak, Kırım'a ve Azak kalesine saldırmaya başladılar. Rus çarları bu zamana kadar Osmanlı imparatorluğuna taarruzdan çekinirlerdi. Ancak bu tarihten sonra Rus çarlarının Kırım ve Karadeniz'e, Kafkasya ve Balkanlara doğrudan doğruya taarruzları söz konusudur.

1683-1690 harp yıllarında hanlık Hacı Selim Giray İdaresinde (1671-1704 arasında dört defa han olmuştu.) Osmanlı devletiyle işbirliği yapmıştır. Bu harpte Rusların Kırım'ı istilâ teşebbüsüne karşı, Hacı Selim Giray'ın başarılı müdafaası ve Beserabya'da Leh kuvvetlerini bertaraf etmesi harbin ilk yıllarında Osmanlı'yı büyük bir endişeden kurtardı.¹⁰⁵ Yine 1688'de Kırım kuvvetlerinin Sırbistan'daki Kaçenik boğazında Habsburg ordusunu püskürtmesi harbin gidişinde bir dönüm noktası olmuş ve Osmanlılar düşmanı Balkanlar'dan geri sürmek için bir fırsat elde etmişlerdir. Selim Giray harbin sonuna kadar sık sık değişen sadrazam ve padişahlar karşısında uzun zaman mevkiini koruyarak İstanbul'da devlet işlerinde üstün bir nüfuz kazanmıştır. Hattâ padişah bir defasında sadrazamını seçerken, onun oyunu da almıştır. Selim Giray, bu

¹⁰² B.O.A., 83 no'lu Mühimme defteri, 1626-1628, h.no: 69

¹⁰³ B.O.A., 85 no'lu Mühimme defteri, 1630-1632, h.no: 219, 220, 221

¹⁰⁴ Uzançarşılı, a.g.e C.III, 2 Kısım, s. 8-21

¹⁰⁵ Adnan Müderrisoğlu, Türk Devletleri Tarihi, Azerbaycan Kültür Dergisi, Yay., Ankara 1986, s. 120

sayede harbin sevk ve idaresinde birlik ve devamlılık sağlayarak şüphesiz imparatorluğun daha büyük felâketlerden korunmasında önemli bir amil olmuştur. Bununla birlikte Rus çarı 1696'da Azak kalesini zaptetmiş ve 1700'de yapılan İstanbul anlaşması ile burayı elinde tutmayı başarmıştır.

Yeni han 2. Devlet Giray, yeni kaleler ve Azak'ta bir donanma yaptıran Petro'nun hummalı hazırlıklarını bildirerek Rus tehlikesine karşı İstanbul'u harekete geçirmeye çalışacaktır. O yeni bir harp ile Rus tehlikesini, ortadan kaldıracığını düşünüyordu. 1702'de azledildikten sonra 1708'de tekrar hanlığın başına getirilince bu maksadında başarılı olacaktır.¹⁰⁶ Ancak 1475'ten beri Osmanlı İmparatorluğu hakimiyetinde olan Kırım hanlığı ileriki dönemlerde sözde bağımsızlığına kavuşacak ve bu durum yarımada'nın Rusya'ya ilhakını da hızlandıracaktır.

¹⁰⁶ Faik Reşit Unat, "Kırım'ın Osmanlı İdaresinden Çıktığı Günlere Ait Bir Vesikâ; Necati Efendi Sefaretnâme veya Sergüzeştname", III. Türk Tarih Kongresi, T.T.K. Yay., Ankara 1948, C.III, s. 367-368

6. Kırım Hanlarının Listesi

KIRIM HANLARI (1427-1789)

1. Devlet-Berdi (Verdi) Giray Han (1427? – 1436?)
2. Seyyid-Ahmed Han (1436)
3. Gıyâseddin Giray Han (1436? – 1446?)
4. I. Hacı Giray Han (1446? -1456 + 1456? -1466)
5. Haydar Giray Han (1456)
6. Nûr-ı Devlet Giray Han (1466-1467 + 1474-1475 + 1476-1478)
7. I. Mengli Giray Han (1467-1474 + 1475 – 1476 + 1478-1514)
8. I. Mehmed Giray Han (1514-1523)
9. I. Gazi Giray Han (1523-1524)
- 10.I. Saadet Giray Han (1524-1532)
- 11.I. İslâm Giray Han (1532)
- 12.I. Sahib Giray Han (1532-1551)
- 13.I. Devlet giray Han (1551-1577)
- 14.II. Mehmed Giray Han (1577-1584)
- 15.II. İslâm Giray Han (1584-1588)
- 16.Ebu'l Feth Bora Gazi Giray Han (1588-1596 +1596-1607)
- 17.Feth Giray Han (1596)
- 18.Toktamış giray Han (1607-1608)
- 19.Selâmet Giray Han (1608-1610)
- 20.III. Mehmed Giray Han (1610 + 1623 – 1624+1624-1627)
- 21.Canbey Giray Han (1610-1623 + 1624 + 1627-1635)
- 22.İnayet giray Han (1635-1637)
- 23.I. Bahaddin Giray Han (1637-1641)
- 24.IV. Sofu Mehmed Giray Han (1641-1644+1654-1666)
- 25.III İslâm Giray Han (1644-1654)
- 26.Adil Giray Han (1666-1671)

27. Hacı Gazi Selim Giray Han (1671-1678+1684-1691+1692-1699+1702-1704)
28. Murad Giray Han (1678-1683)
29. II. Hacı Giray Han (1683-1684)
30. II. Saadet Giray Han (1691)
31. Sefâ Giray Han (1691-1692)
32. II. Devlet Giray Han (1699-1702+1708-1713)
33. III. Gazi Giray Han (1704-1707)
34. I. Kaplan Giray Han (1707-1708+1713-1716+1730-1736)
35. III. Kara Devlet Giray Han (1716)
36. III Saadet Giray Han (1716-1724)
37. II. Mengli Giray Han (1724-1730+1737-1739)
38. II. Feth Giray Han (1736-1737)
39. II. Selamet Giray Han (1739-1743)
40. II. Selim Giray Han (1743-1748)
41. Arslan Giray Han (1748-1755+1767)
42. Halim Giray Han (1755-1758)
43. Kırım Giray Han (1758-1764+1768-1769)
44. III Selim Giray Han (1764-1767+1770-1771+1777-1778)
45. Maksüd Giray Han (1767-1768+1771-1772)
46. IV. Devlet Giray Han (1769—1770+1775-1777)
47. II Kaplan Giray Han (1770)
48. II. Dahib Giray Han (1772-1775)
49. Şahin Giray Han (1778-1783)
50. II. Bahadır Giray Han (1782-1783)
51. Şahbaz Giray Han (1787-1789)¹⁰⁷

¹⁰⁷ Türk Ansiklopedisi, M.E.B Yay. C. 22, s. 57-58

II. BÖLÜM

KIRIM HANLIĞI'NIN SOSYO-EKONOMİK VE KÜLTÜREL HAYATI

a. Ekonomik Hayat

1. Ticaret

Kırım, coğrafi ve siyasi durumu dolayısıyla ezelden beri Doğu ile Batı'nın ticârî ve iktisâdî hayatında mühim bir yer teşkil etmiştir.

Kırım yarımadasının, deniz rüzgârlarından muhafazalı geniş körfezleri, emin ve kuytu koyları ve tabii dalgakıran burunları ile Karadeniz'in kuzeyinde heybetle yükselmekte olan güney kıyıları bir çok kazazedelere emin bir barınak vazifesi görmüştür. Ezelden beri buraların sahipleri olan çeşitli Türk kavimlerinin konukseverliği ve müşamahası bunlardan bir kısmının buralarda yerleşip mekân kurmalarına sebep olmuştu. İşte bu yabancı topluluklar, bu kıyılarda zengin ve müstahkem kolonilerin çekirdeğini teşkil etmişlerdir.

Evrensel mal mübadelesi ve ticâretin meydana gelerek gelişmesi bu kolonilerin sayesinde olmuştur. Kırım yarımadası, büyük Doğu kervan yolu; Kuzey yolu ve Batı deniz yolu gibi esas üç yol ile yapılan ticâretin kavşak yeri, düğüm noktası haline geldi. Bu kolonilerin limanlarından mevkileri isabetli olarak seçilenler çabuk gelişti ve bütün tarih boyunca ehemniyetlerini kaybetmediler. Kefe, Suğdak, Kerç, Sarı Kerman limanları bunlardan en önemlileridir. Özellikle Solhat şehri İlk zamanlarda uzak yollardan gelen kervanların bir tevakkuf mahalli, sonradan ise son durağı, mübadele ve mübayaa merkezi ve esas deposu olmuştur.¹⁰⁸

Kırım'da eski zamanlardan itibaren Kıpçaklar, Alanlar Ermeniler, Cenevizliler, Venedikliler, Rumlar, Yahudiler vs. milletler yaşamakta ve bu kalabalık kitleyi; idari memurlar, ordu mensupları, sanayinin usta ve işçileri, inşaatçılar, tüccarlar ve maiyetleri, tercümanlar, simsarlar ve sair meslek erbabı ile onların aileleri teşkil ediyordu. Ticâret aleminde rağbeti büyük olan bu bölge, milletlerarası bir pazar şeklindeydi. Muhtelif branşlardaki çarşılarında Doğudan, Çin'den gelme ipekli kumaşlar ve porselen eşya, Hindistan'dan gelme baharat,

¹⁰⁸ Mustafa Salgırsoy, "Solhat", Kırım Dergisi, Ankara, 1993, S. 5, s.55-60

Kuzey diyarlarından gelme keten, kürkler, kunduz ve sincap derileri, cariyeler, esirler, güneyden ve batıdan, Akdeniz kıyı memleketlerinden gelme yün dokumalar, İspanyol sahtiyarı, İtalyan camı ve aynası, çeşitli ziynet ve mutfak eşyası, Elan seramiği, yerli zahire, tuz, deri, meyve, şarap, keçe, bal, balmumu ve meşhur silahları istenilen miktarda bulmak mümkündür. ¹⁰⁹

Yarım adada Çinli, Türkistanlı, Hindistanlı, Cenevizli, Venedikli, Bizanslı, Kuzeyli ve Güneyli birçok tâcir buluşur, komisyoncular ve tercümanlar vasıtasıyla büyük ticâret işleri yapılır ve o zamanın borsa oyunları dahi oynanırdı. Tâcirlerin memnun kalmaları için onlara birçok kolaylıklar sağlanır, Kervan yolları korunup, asayiş temin olunurdu. Hâtta harp dahi ticâreti sekteye uğratmaz, kervanlar savaş mıntıklarında bile emniyet içinde yollarına devam edebilirlerdi. ¹¹⁰

Hanlık döneminde Bahçesaray'da imâl edilen ateşli ve soğuk silahlar, Kırım ordusunun ihtiyacı temin edildikten sonra, dışarıya da ihraç edilirdi. Kırım sahtiyarı Hindistan'a kadar gider, fevkalâde rağbet ve revaç bulurdu.

Çarıkçılık, kundura ve terlikçilik Kırım'ın yerli sanatları arasında mühim bir yer işgal etmekteydi. Dışarı ihraç edilen çarık ve kundura sayesinde esnaf her sene binlerce altın gelir sağlardı. Bakırcılık, kuyumculuk ve dülgercilik de gelişmişti. Gözleve şehrinde de taş ocakları vardı ve Han tarafından tayin olunan bir garnizon komutanı daima bulunurdu. ¹¹¹

2. Kırım Paralarının Genel Özellikleri

Kırım paraları umumiyetle sade bir şekilde tertip edilmiş olup, yazı, nakış ve baskı tekniği bakımlarından muasırı İslâm paraları vasıflarındadır. Yazı ve nakışlarının güzelliğine, bilhassa baskılarına dikkat ve itina gösterilmemiştir. İçlerinde güzel yazı ve nakış örneklerine pek az rastlanır.

Hanlığın ilk dönemlerinde paraların üzerine hanın ve babasının adı, arma (tamga), basıldığı yer ve basıldığı tarih yazılırdı. Sonraları han ünvânı ilâve edilmiş, hanlık yapmamış babalar için de sultan ünvânı kullanılmıştır.

¹⁰⁹ De Gini, Hunların Tarih Umumi, İstanbul, 1924, C.6, s.171

¹¹⁰ A.U. Yakubovskiy, Altınordu ve İnhitatı, İstanbul, 1955, s. 15

¹¹¹ Mustafa Salgırsay, "Bahçesaray", Kırım Dergisi, Ankara, 1993 s. 5 s. 234-238

Altın Ordu'da her hanın arması değişik şekil ve biçimlerde olduğu halde, Kırım hanlarının armaları bir tipte ve saç ayağına benzer şekildedir ve umumiyetle ayakları aşağıda olmak üzere tersim edilmişlerdir. Nadir olarak ayakları yukarıda ve tacı andırır şekilde tersim edilmiş olanları da vardır. Az miktarda armasız paralar (küçük bakırlarda) pek ender olarak da iki yüzünde arma bulunan çift armalı paralar görülmüştür.

Kırım paralarında insan, hayvan resimleri ve Selçuklularda Osmanlılarda ve İlhanlılarda görülen sultan-al-âzam, sultan-al-âdil, hakan-al-bahreyn vel verreyne, hakan ve ilhan gibi elkab ve ünvânlar ve kelime-i tevhid ve dua ve senalar görülmemiştir. Süs olarak düz ve noktalı daireler, çiçek ve nadir olarak da altı köşeli yıldız resimleri vardır.

Kırım paraları, Osmanlı paralarına benzemektedir, en küçük gümüşler o devirdeki Osmanlı akçelerinin aynısıdır.

Kırım hanları, Arap harfleriyle Kırım, Kırkyer, Bahçesaray, Gözleve, Kefe ve Bender darphanelerinde gümüş ve bakır paralar bastırmışlardır. Altın paraları görülmemiştir. Altın para ileriki dönemde Şahin Giray devrinde görülecektir. Altın paranın bulunmayışının sebebi ise ülkenin fakirliği değildir. Zirâ, Giray hanedanı devrinde Kırım her bakımdan zengin, ziraat, ticaret ve sanayi bakımından inkişaf etmiş bir ülke idi. Bunun sebebini Kırım hanlarının Osmanlı padişahlarına karşı gösterdikleri bir saygının göstergesi olarak yorumlamak mümkün olabileceği gibi eski bir geleneğin icap ve zaruretiyle uyulduğu şeklinde de düşünebiliriz.¹¹²

Kırım Hanlığının kurucusu Hacı Giray'dan başlayarak son han Şahin Giray'a kadar geçen 350 yıl içinde intihap, tayin veya tagallüp yolu ile tahta geçmiş olan Kırım hanlarından en az 41'inin para bastırmış olduğu muhakkaktır. Zamanındaki usûl ve teamüllere uygun bir şekilde Kırım tahtına geçip bu ülkede uzun veya kısa süre hutbe ve sikke sahibi olarak hükümlan olmuş 41 han bulunmaktadır. Bunlardan 38'inin paraları bulunmuştur.¹¹³

Kırım paralarının basıldığı darphanelere kısaca değinecek olursak;

¹¹² Nurettin Ağat, "Kırım Paralarından Birkaç Örnek", Kırım Dergisi Ankara, 1993, S.5, s.135-137

¹¹³ Uzunçarşılı, a.g.e., C. 3, 1. Kısım, s. 465

- Kırım darphanesi; Kırım'ın Altın Ordu döneminden kalma en eski darphanesidir. Hacı Giray'ın büyükbabası Taştımur Han paralarını burada bastırması olduğu gibi Hacı Giray da hanlığı kurduktan sonra ilk defa adına burada para bastırmıştır. (1441-42-bu tarih tarihçiler tarafından farklı olarak verilmektedir) Karargâhını ve devlet teşkilâtını Solhat'dan, Kırkyer kalesine nakledince burada yeniden bir darphane kurmuştur. (1454-1455). Bununla birlikte koleksiyonlarda görülen paralardan anlaşıldığı üzere(darp mahali Kırım olan) bu nakilden sonra da Canbek Giray zamanına kadar (1610-1623) burada para basımı devam etmiştir.

- Kırkyer darphanesi; Hacı Giray Han devlet teşkilâtını ve karargâhını Kırkyer kalesine naklettikten sonra burada bir de darphane kurmuştu. Burada onun adına basılan en eski tarihli para 1454'e aittir. Son basılan para ise 1551 tarihli ve 1. Devlet Giray'a aittir. Hanların paralarının üzerinde şehrin adı Arap harfleriyle yazılmıştır.

- Ordubazar darphanesi; 1. Hacı Giray'ın çok nadir olmakla beraber darp mahalli "Ordubazar" olan paraları da vardır. Altın Ordu devrinde olduğu gibi ordu karargâhında kurulmuş bir darphanede paralar basılmıştır.

- Kefe darphanesi; Bu darphanede Kırım hanlarından yalnız üçünün, 1. Mengli Giray, 1. Mehmed Giray ve son han Şahin Giray'ın adına para basılmıştır. Kefe hanlık darphanesinde 1. Mengli Giray zamanından itibaren han paraları basılmaya başlanmıştı. Kefe'nin Osmanlılar tarafından alınmasından ve Osmanlı askeri-mülkî teşkilâtının işler hale gelmesinden sonra burada Kırım hanları adına para basımı durdu. (1516). Bu sebeple ilk devrede basılmış olan paralar yalnız 1. Mengli Giray ve 1. Mehmed Giray'a aittir. 266 yıl sonra Şahin Giray adına basılacaktır.

-Bender darphanesi; Bu darphanede yalnız 1. Mengli Giray adına basılan 1504 tarihli birkaç gümüş para görülmüştür.

-Gözleve darphanesi; Bu darphanede II. Gazi Giray (1588-1608) 1. Selâmet Giray (1608-1610) ve Canbek Giray (1610-1623) adlarına paralar basılmıştır.

-Bahçesaray darphanesi; Nümistik kaynaklara göre bu darphanede basılan en eski para 1644 tarihini taşımaktadır. Kırım hanlarından III. İslâm Giray Han adına basılmıştır. Hanlığın kuruluşundan 207 yıl sonra kurulmuştur. Paralarını Kırım ve Gözleve darphanelerinde bastırmış olan Canbek Giray'dan sonra tahta geçen hanlardan III. Mehmed Giray'ın (1623-1627) paraları şimdiye kadar görülmemiş olduğu gibi, bundan sonra gelenlerden İnayet Giray (1635-1637) paralarındaki basım yerleri silik olduğundan bu üç hanın da paralarını Bahçesaray darphanesinde bastırmış olmaları muhtemeldir.¹¹⁴

3. Toprak Sistemi

Cengiz Han ahfadının 13. asırda Kırım'a girmesinden sonra yerli halkın birçoğu, korkudan götürebildikleri mallarıyla Kırım dağlarına kaçmış, bazıları da Anadolu sahillerine geçmişti. Stepte kalanların pek azı ise esir edilmişlerdi. Kefe'den Suğdak'a kadar Türk hâkimiyeti tesis edildikten sonra yine Suğdak merkez olmak üzere cenub memleketlerle de ilişkiler kurulmaya başlanmıştır.

Kırım'ın bilhassa Step kısmının arazisi ordu kumandanları ve beyleri arasında taksim edilerek bir anlamda derebeylik usulü kurulmuştu. Beylerle birlikte gelen hür ailelerin, bir süre sonra ve özellikle ikinci nesilde tamamiyle hür olabilen esirlerin pek çoğu köylerde, bey topraklarında hayvan yetiştirmekle, sapancılıkla az bir kısmı da şehirlerde sanat ve ticaret yapmakla meşgul oluyordu.

Derebeylik idaresinde aile, efendisi olan hanın, beyin, batırın tayin ettiği otlakta hayvanların otlatır, çiftini sürer istihsalâtını şehir pazarında mübadele ederdi. Efendisine yaptığı hizmet ise, derebeyliğe ait iktisâdi hizmetlerden maada süzen avına ve harbe iştirak etmekten ibaretti. Göçebelerle, sapancıların devlete karşı hizmetleri çoğunlukla birbirine benzemekteydi.¹¹⁵ Elçilerle memurlara nakliye vasıtasının tedarik edilmesi gibi hizmetlerdi.

Stepte Kırım sakinleri; step aristokrasisi ve halk kitlesi olmak üzere iki sınıfa ayrılmıştı. Bunlar arasında Moğol hanları tâbilerinin mallarını, canlarını istedikleri gibi idare etmeye alışmış olmalarına rağmen, sonraları İslâm

¹¹⁴ Nurettin Ağat, a.g.m., s. 137 - 231

¹¹⁵ Yakubovskiy, a.g.e., s. 37-39

kültürünün âdil prensipleriyle bu sınıf farkı da azalacaktır. Moğol istilâsı öncesinde Kırım'da toprakta yerleşme, ziraatte ilerleme ve bilhassa güneyde bağcılık, şarapçılık ve sebzeçilik gibi inkişâf etmiş bir kültür vardı. İktisâdi hayat Moğolların gelmesiyle birlikte ilk devirde biraz sarsılmış olsa da, sonraları umumî mübadele sahasının büyümesi, asayişin temin edilmesi, özellikle de yüksek İslâm kültürünün yasanın yerini tutmasıyla birlikte daha da gelişecektir.

Kırım'da Giray sülâlesi tarafından hanlık tesis edildikten sonra güneyde bağcılık, bahçecilik, bostancılık ilerlerken, steppe sapan ziraatine de gereği gibi geçilmeye başlanmıştır. Giray sülâlesi devrinde sekiz türlü toprak sistemi vardır. Hanlığın ordusu; Han, Kalgay, Bey ve Mirzalar kumandasında olup bunlar muayyen miktarda asker, at, ve levazım tedarik etmekle sorumluydular.

Bunun temini için kendilerine rütbeleri ve önemlerine göre tımar, zeamet gibi toprak tahsis ve temlik ediliyordu. Ordunun toplanma ve harpte maneviyatını kuvvetli bulundurma işlerinde mânevî yönde etkileri görülen askeri ulema ve şeyhlere de ayrıca toprak veriliyordu. (Osmanlı'daki kadı asker ve tabur imamları gibi) Hanlıktaki toprak sisteminin bilhassa ordunun teminine yönelik olduğunu da görmekteyiz. Giraylar devrinde toprakların tasnifi ise şu şekilde olmaktaydı:

- **Sultan Toprakları:** Fatih Sultan Mehmed Mengli Giray ile yaptığı bir ittifaktan sonra Kırım'da daha önce yerleşen Cenevizlileri, Belbek suyuna kadar olan dağlık kısmından, Balaklava Kefe, Kerç, Yenikale, Arbat ve Or gibi müstahkem mevkilere çıkarmıştır. Sultan toprakları adıyla verim bakımından diğer kısımlardan üstün olan bu topraklar, steppe olduğu gibi beyler, mirzalar hocalar, şeyhler elinde değildi. Bunlar öteden beri orada yaşayan Kırım Türklerinin elindeydi.

Fatih Sultan Mehmed devrinde bu havali fethedildikten sonra, mülk sahipleri muayyen bir vergi (öşür) dışında, yeniçeri askerinin idaresi içinde ayrıca senelik bir vergi de ödemekle mükellef olmuşlardır. Vergileri vergi tahsildarları toplamaktaydı. Bununla birlikte sultan, han tarafından tavsiye edilen bazı asilzâdelere mükafat olarak bir hayli köyün idare hakkını da vermişti. Ancak bu hak hayatı kadar devam ediyordu. Araziden aldıkları varidatın bir

kısmını Osmanlı hazinesine tevdi etmekle borçluydular. Bütün bu miri arazi vasıtasıyla hanlığın nezareti altında ve müstâkil bir muhasebe ile idare olunurdu.. Buralardaki muhakemâtı idare eden kadılar da, Kırım Hanlığının memurlarıydı.

- **Han Toprakları:** Tuz gölleri, Alma, Kaçı ve Salgır suları boyunca giden ormanlar ve boş yerler bu guruptandı. Hanlık topraklarında oturan köylüler, mülkiyeti hanlığa ait olan bu topraklardan faydalanır, öşrünü verirlerdi. Hanlığın içinde kullanılmayan boş topraklar şâyet köylüler tarafından mülkiyet şartlarını ihtivâ ederek, ihyâ edilirse bu kısımların etrafı çevrilirdi. Köylüler arazi-i öşriyeden sayılır ve mahsullerinin 1/10'ini hazineye verirlerdi.¹¹⁶

- **Kalgaylık Toprakları:** Alma boyundan, Çatır dağının eteklerine kadar Büyük Yanköy, Küçük Yanköy, Tavel, Ayan köyleriyle civarındaki toprakları ihtivâ ederdi. Kalgay Akmescit'de hususi sarayında yaşar, çoğunlukla devlet hizmetiyle ve askerlikle meşgul olurdu. Bu sebeple köy işleriyle meşgul olmazdı. Mirî arazi sayılan bu topraklarda yaşayan köylüler, hanlık topraklarında yaşayanlarla aynı vergi şartlarına tabiydiler.

- **Beylik Toprakları:** Cengiz neslinden ve ona kendi istekleriyle tâbi olan Şirin, Barin, Mansur, Argın, Seçiut ve Yaşlav kabilelerinin siyâsi şeflik hakkıyla kullandıkları topraklardır. Bu topraklar sultan, hanlık, kalgaylık toprakları gibi mirî arazi değil, mülki arazidir. Oldukça geniş olan bu araziler birbirinden bağımsız olmakla birlikte, aynı büyüklükte değillerdir. Toprağın gelirine sahip olan bey, toprağı ya esirler veya işçiler vasıtasıyla işletir, yada hasılatının, hayvan yavrularının 1/10 ini, sürülerinin 1/5 ini veren hür halka kiraya verirdi. Ancak toprağı başkasına satamazdı. Çünkü toprak bir anlamda bir neslin malıydı ve aynı zamanda harbe gönderilecek askerlerin de temin edilmesi sağlanıyordu. Bu topraklar içinde hem beylik kısmıyla akrabaya ayrılıp verilen parçalar, hem de köy ve cemaatleri tarafından etrafı çevrilerek kullanılan topraklar vardı. Beyler kullandıkları arazinin vergisini vermezlerdi. Ancak seferber halinde han onlardan harp ihtiyacı olarak muayyen bir meblağ ile uzun bir yol arabası içinde fırınlanmış kuru ekmek, ordunun mekûlatından darı alırdı.

¹¹⁶ İbrahim Peçevi, Tarih-i Peçevi, Matba-i Âmire, C.1, s. 262

- **Hocalık Toprakları:** En yüksek dini rütbesi olan alimlere şeyhlere mahsus olan topraklardı. Bunlar hanların memurlarıydı. Gözleve'de 16 parça köyün halkını idare eder ve bu hak babadan oğula geçerdi. Kendi toprağında baş olan âlimler, şeyhler muharebe zamanında cenge iştirak ederlerdi.

- **Mirza Toprakları :** Han, beylerin nüfuzundan kurtulmak için, Rusya ve Avrupa'da olduğu gibi, bir taraftan askeri teşkilât meydana getirerek hâkimiyeti merkezileştirirken, diğer taraftan da bey topraklarında yaşayan köylüleri uygun şartlarla kendi topraklarında yerleştiriyor, böylece beyin kuvvet ve nüfuzunu azaltmak istiyordu. Bunun yanında hükümet memurları arasından kendilerine sâdik yeni bir asilzâde sınıfı teşkil etmeye çalışılmıştırki, bunlara mirza adı verilirdi.

Bu topraklar mirzalara önce hana sadakâtle hizmet ettikleri sürece verilir, hizmet süresi bitince geri alınırdı. Ancak sonraları mirzalar bu toprakları benimsemişlerdir. Bu topraklardan faydalanan köylüler yılda 8 günden fazla, 5 günden az olmamak şartıyla mirzanın angarya işlerini görürlerdi. Bundan başka köylüler hasat zamanında mahsulün 1/10 ini verirlerdi Ormanlarla otlakları ortak kullanırlardı.

- **Köylü Toprakları:** İki kısma ayrılmıştı. Biri; hanlık, kalgaylık, beylik, mirza toprakları içinde etrafı çevrilen çayırırla hususi mülk şekline girmiş toprak parçalarıdır. İkinci kısmın çoğu ise otlak ve çayırdı. Bir değil birkaç cemaatin ortak malı sayılırdı. Hanlar kendilerine ait toprakların resmen sahibiydiler ve mahsulün 1/10 ini alıyorlardı. Toprağı idare eden ise cemaatti. Köyde kuyu kazmak, hendek açmak, çay kenarlarını takviye etmek, koyun yetiştirmek işlerini cemaat ortak bir şekilde yapıyordu.

- **Vakıf Toprakları:** Hayırlı bir amaç için şariat esası üzerine vakfedilmiş iratlı arazi ve mülkler iki türlüdür. Birinci kısmın geliri umumun menfaatine bırakılmış (cami, tekke, medrese, mektep vs) diğeri ise aile vakfıdır. Bununla vakıf dini ve hayırlı bir iş yapmanın yanında emlâkının dağılmamasını hem de evlatlarının bir iratla temin olunmasını istiyordu. Kırım'da buna evlâdiye

vakfı denirdi. Vergileri ağır olmayan bu mülk topraklarının serbest mülkiyetinden, gereği gibi istifade edilirdi.¹¹⁷

b. Kültürel Hayat

1. Edebiyat:

Kırım Tatarlarının XV. y.y.da Kırım'a yerleşinceye kadar klâsik edebiyatını VIII. yüzyılın âbideleri olan Orhun Kitabeleri oluşturmaktaydı. İslâm'ın kabulüne kadar geçen döneme hâkim olan edebiyatla birlikte gelişen halk edebiyatı, daha çok destanlarda, düşünlerde ve toplantılarda söylenen şarkılarda kendini göstermiştir. Bu edebiyat akımı, halkın edebî zevkini yaşayış tarzını göstermektedir.

Kırım'da Türk edebiyatı, klâsik edebiyat ve halk edebiyatı olmak üzere iki kolda gelişmiştir.

a) Klâsik Kırım Edebiyatı: XV. yüzyıla kadar Altın Ordu içinde Çağatay lehçesiyle bir gelişme göstermişken, Kırım Hanlığı'nın Osmanlı himayesine girmesi sonucunda XV. yüzyıldan başlayarak Osmanlı Türkçe'si edebiyat diline hâkim olmaya başlamıştır. Şair kişiliğe sahip olan Kırım hanlarının ve onların yanında sarayda yetişen kişilerin, yazdıklarını bu edebiyat içinde ele alabiliriz. Bu edebiyat klâsik divan edebiyatının, Türk dünyasının kuzeyine yerleşen Kırım Tatarları tarafından temsil edilen kolu olmuştur. Kırım'da hanların da etkisiyle çok sayıda şair ve yazar yetişmiştir.¹¹⁸ Arap ve Fars edebiyatı yanında Osmanlı Klâsik divan edebiyatının da izlerini taşımaktadır.¹¹⁹

Şair olan Kırım Hanlarının ilki 1. Mengli Giray'dır Tatar Türkçesiyle oldukça düzgün şiirler yazmıştır. 2. Mengli Giray'ın oğlu Saadet Giray'da bir şair ve âlimdir. Kırım'da yetişen şair ve tarihçiler arasında önemli bir yeri olan Halim Giray, Kırım hanlarının hâl tercümelerini ihtivâ eden "Gülbün-i Hânân" adlı eserin yazarıdır. Halim Giray'ın şiir ve gazelleri oğlu Şahbaz Giray tarafından

¹¹⁷ Ethem Feyzi Gözaydın, Kırım Türklerini Yerleşme ve Göçleri, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1948, s. 33-39

¹¹⁸ Celal Kurnaz-Halil Çeltik, a.g.e, s. 4-5

¹¹⁹ Bekir Çobanzâde, "Son Devir Kırım Tatar Edebiyatı Tecrübeleri", Emel, sayı 46, Mayıs-Haziran, 1968, s. 18-20

toplanarak "Divan-ı Halim Giray" adıyla bastırılmıştır.¹²⁰ Şiir ve edebiyatla meşgul olan bir başka han ise Bora Gazi Giray'dır. İyi derecede medrese eğitimi almıştır. Uzun süre İran'da mahpus kalmıştır. Farsça rubaileri bulunan Han'ın, gazelleri de Osmanlı şairlerinden geri kalmamıştır. Gazi Giray'ın şiirlerini inceleyen Mehmed Kaplan, onun hayatını kahramanlık, aşk ve içki şeklinde yorumlamaktadır.¹²¹ Bora Gazi Giray 1607'de veba hastalığından ölmüş ve Bahçesaray da babasının türbesine defnedilmiştir.¹²²

Selâmet Giray'ın büyük oğlu olan Rezmî Bahadır Giray dört buçuk yıl kadar hizmette bulunmuş, 1640'da şehit olmuştur. Rezmî mahlasıyla şiirler yazmıştır. 1577'de Kırım Hanlığına geçen Devlet Giray'da bir şairdi. İyi hizmetleri bilinen Giraylardan biri olan Hacı Selim Giray'da aynı zamanda şairdi. Gazellerinde Üsküp civarındaki gazasını tasvir etmiştir. Şair ruhlu bir başka Giray ise, Şahbaz Giray'dır. Sîret mahlaslı şiirleri vardır.

1476'da başlayan İstanbul – Bahçesaray ilişkisi ile Osmanlı lisânı Kırım Türkleri üzerinde tesir göstermeye başlamıştır. Şair Girayların haricinde Kırım'da yetişen klâsik şairlerde bulunmaktadır.

Hanların şiirle uğraşması Kırım'da birçok şairin yetişmesinde de etkili olmuştur. XVI. y.y'da yaşayan Kırımlı şairlerden birisi Müdâmidir. Tasavvufi mahiyette bir Divan ile Menâkıb-ı Emir Buhari isimli 780 beyitlik Emir Süleyman Menâkıbnâmesi bulunan Müdâmi'nin (Ö. 1540) hayatı hakkındaki bilgiler sınırlıdır. Divândaki şiirlerinin büyük bir kısmı da Emir Sultan Medhiyesi tarzındadır. Şairin bu eserlerinde verdiği bilgilere göre adı Mustafa'dır. Kırım'da doğmuş Kefe'ye yerleşerek Kefevî nisbesini almıştır. Alaşehir'de Şeyhî Sinan ile görüşmüş onun halifesi ve torunu Süleyman Efendiye intisap etmiştir.

Mahmud (Ö. 1582), Süleyman Efendi'nin oğludur. Kefe'lidir ve Kefe'de kadılık yapmıştır. Kânunî devrinde İstanbul'a gelmiştir. Alim ve şairdir.

XVI. yüzyıl Kırım şairlerinden birisi de Tâlibî Çelebi'dir, Kefeli'dir. 1. Sultan Selim devri şairlerindendir. Onun mahlasını Sicill-i Osmanî ve Kamusu'l-

¹²⁰ Abdullah Soysal, "Halim Giray Sultan", Emel, sayı 19, Kasım – Aralık 1963, s. 5-6

¹²¹ Mehmet Kaplan, "Şair ve kahraman Kırım Hanı Bora Gazi Giray'ın İki Şiiri Üzerine", Türk Edebiyatı, Üzerine Araştırmalar, Dergâh Yay. İstanbul 1987, s. 60

¹²² Soysal, "Bora Gazi Giray Han" Emel, sayı 22, Mayıs – Haziran, 1964, s. 18-21

Alâm “Talî” şeklinde yazarsa da, doğru değildir. Tatar hanına kasîde sunan şairlerdendir. Lâtîfî, onun ümmî olduğu halde güzel şiirler söylediğini ifade ederken, Hasan Çelebi, onun şiirinde asla güzellik bulunmadığı halde Lâtîfî’nin methettiği görüşündedir.¹²³

Bakâyî mahlasıyla şiirler yazan Abdülbâki (Ö.1591), Kefeli bir hatibin oğludur. Öğrenimini tamamladıktan sonra Mısır’a giderek İbrahim Gülşenî’den ve Mevlevîlikten feyz aldı. Anadolu’da bir çok yere seyahat ederek Şam’a gitti ve Şam’da vezir Mustafa Paşa’nın Mevlevîhanesinde mesnevîhanlık yaptı.

Kefeli Hüseyin Efendi (Ö. 1603), XVI. yüzyılın dikkate değer âlim ve şairlerindendir. Kara Davudzâde Mustafa Efendi ‘den mülâzım oldu. Müderrislik ve kadılık görevlerinde bulundu. Mekke kadılığına kadar yükseldi ve burada öldü.¹²⁴

Kırımî lakâbıyla anılan Ebûbekir (1605), Bahçesaray’da doğmuştur. Tahsil için Bursa’ya gelerek, Ahmed Paşa ile tanışmıştır. Anadolu’dan bazı âlimlerin Kırım’a gitmesini tavsiye etmiş, Kırım’dan da Anadolu’ya öğrenciler göndermiştir. Âlî mahlasıyla şiirleri olduğu söylenmektedir. Kırım’da ölmüştür.¹²⁵

Haydarzâde Şeyh Mehmed Feyzî (Ö. 1614), Kefelî’dir. İstanbul’da medfundur. Kafzâde, divanı olduğunu söyler. Ayrıca Osmanlı müelliflerinde Risalefî Cevâz-ı Devrânî’s Sâfiyye, Şerh-u Hadis-i Erbain Ravzau’l- İbad, Risâle fi- Hakki’l Hamr, Hadaiku’l Ahyâr fî Hakâyıki’l Ahbâr isimli eserleri olduğu yazılıdır.¹²⁶

De’bî Çelebi diye tanınan Kefeli Hüseyin (Ö. 1639), yeniçeridir. De’bî olan mahlası, Türk dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi’nde Re’yî olarak kaydedilmiştir. İstanbul’da medfundur.¹²⁷

Kefeli Seyyid Abdülkerim (Ö.1639), Şerifî mahlasını kullanmıştır. İstanbul’da vefat etmiştir.

¹²³ Mehmet Süreyya, Sicill-i Osmânî, İstanbul 1308-1316, C. 3, s. 241

¹²⁴ Cemal Kurnaz, “Ümmî Divan Şairleri”, Türklük Araştırmaları Dergisi, İstanbul 1993, S. 7, s. 37

¹²⁵ Abdullah Soysal, “Âlî”, Türk İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1940, s. 310

¹²⁶ Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul 1333-1342, C. 1, s. 60

¹²⁷ Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C.IV, s. 302

Kefeli Şerif Musa, memleketinde müftülük yapmıştır. Kefe'den gelerek 1683'te İstanbul'da ölen Ebu'l Bekâ Muhibbuddîn Efendi'nin babasıdır. Sultan IV. Murad (Ö. 1640), devri şairlerindendir. Dört bölümden meydana gelen Şemsü't Tevârih isimli bir eseri vardır.¹²⁸

Şeyh Abdullah Afîfüddin Efendi (Ö. 1640), Afîfî mahlasıyla şiirler yazmıştır. İstanbul'da medrese öğrenimi gördü. Sahn medresesine müderris oldu. Kefe yakınında bulunan Seyyideli köyündeki tekkesinde irşada devam etti. Burada vefat etti.

Kelîmî mahlasıyla şiirler yazan Seyyid Musa (Ö. 1644) Kefelidir.

Kaynaklarda adı Hüseyin veya Hasan diye geçen Vecîhî (Ö. 1660) Bahçe saraylı'dır.

Kefeli Seyyid Derviş Mehmed (Ö. 1671-72), şiirlerinde Şeffî mahlasını kullanmıştır. Mevlevîdir.

Şeyh Abdullah Afîfüddin Efendi (Ö. 1640)'nin oğlu Abdülaziz Efendi, şiirlerinde izzî mahlasını kullanmıştır. Kefeli'dir.

XVII yüzyılda yaşadığı bilinen Terkî (Ö. 1674), Edib Efendi ve Can Muhammed hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz.¹²⁹

b) Kırım Halk Edebiyatı: Çınlar, atasözleri, takmaklar, ağıtlar genellikle Kıpçak şivesiyle söylenmiş, mânilerse daha ziyâde Oğuz lehçesinde söylenmiştir. Kırım destanlarında da bu lehçenin kullanıldığı görülmektedir. Masallar ve tapmacalar ise her iki lehçede de söylenmiştir. Adil Sultan Çorabatır, Edige gibi destanlar birkaç lehçede ve birçok Türk boyunda söylenmiş ve yaygınlaşmıştır. Çınları, manileri, atasözlerini, tapmacaları söyleyenler belli değildir, dedelerden, oğullara, torunlara intikâl ederek gelmiş ve halk arasında yaşayan mânevi edebî varlıklar olmuşlardır. Aynı zamanda millî zenginliklerdir.¹³⁰

¹²⁸ Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., C.3, s. 73

¹²⁹ Zuhâl Yüksel, "Kırım Türk Edebiyatı", Türk Dünyası El Kitabı, Ankara 1992, C. 3 s. 686-687

¹³⁰ Orhan Söylemez, "Kırım Türk Edebiyatı", Sanatı, Tarihi, Edebiyatı ve Musikisiyle Kırım, Yeni Türkiye Yay. Ankara 2003, s. 153-155

Kırım Türkleri yazılı edebiyatlarını oluşturan kadar sözlü edebiyat ile kültürlerini taşımışlardır. Kırım Tatar halk edebiyatı Güney ve Kuzey’de iki değişik alanda gelişmiştir. Güneyde daha ziyade Osmanlı Türkçesinin etkisi görülürken, kuzeyde ise Kazan Tatarcası ve Türkçe’nin Kıpçak kolunun bütün dil özellikleri görülmektedir. Düğünlerde ve toplantılarda türküler her iki şiveylede söylenebilmektedir. Kırım’daki göçebe hayat tarzı halk edebiyatının gelişmesine daha fazla imkân tanımış, daha sonraları yazılı edebiyata geçilmesiyle birlikte Arap-Fars edebiyatının tesirleri de kendini göstermiştir. Kırım hanları da klâsik edebiyatın yanında halk edebiyatının da temsilcileri olmuşlardır.¹³¹

Halk edebiyatının unsurlarına da kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Destanlar: Kırım Tatarlarının uzun masal sayılan destanları da oldukça zenginlik arz etmektedir. Bununla birlikte destanlar daha az karışıktır. Bu tür eserler arasında “Aysıl Üli Ahmet Batır”, “Edige Batır”, “Çora Batır” “Kıylap Batır”, “Adil Sultan,” “Közikörpeş” ile “Bayansıluv” ve “Tahir ile Zöhre” gibi sadece Kıpçak Türklerine ait olanların yanı sıra “Şah İsmail,” “Arzı ile Kamber” “Yusuf ile Züleyha” ve Dede Korkut hikâyelerinden “Bayböri üli Beyrek Batır” ve “Tepegöz” gibi Oğuz Türklerine ait klâsik destanlarda yer almaktadır. Kırım Türkleri, hem Kıpçak Türklerine hem de Oğuz Türklerine ait destanlara sahiptirler ve kendilerine ait yöresel özellikleri de bunlara yüklemişlerdir. (Edige destanı gibi)

Kırım Türklerinin destanlarının bir başka özelliğide kahramanlarının “batır” ile sıfatlandırılmasıdır. Bu söz VII.y.y’la ait olan Orhun Kitâbelerinde “bagatur” şeklinde görülmektedir. Kahramanların daha çok hayat hikâyeleri, doğumlarından ölümlerine kadar yaptıkları yiğitlikler, aşk uğruna çektikleri çileler, âdil ve dürüst olmayan idarecilerle olan mücadeleleri anlatılır. Kahramanlar halk içinden çıkar, hayatları destanların içinde çok hızlı bir şekilde birkaç cümleyle yer alır.¹³²

¹³¹ Çobanzâde, a.g.m., s. 21

¹³² Enver Mahmut, “Destanlarımız, Tarih ve Tarihi Şahsiyetler”, Kırım, sayı 14, Nisan – Haziran 1996

Efsaneler: Kırimlılar arasında dolaşan efsanelerin başında “Arzı Kız,” “Ayuv Dağ,” “Altın Beşik” ve “Aydamaklar Kobası” veya “Kızıl – Taş” efsanesi gelmektedir.

Halk Masalları : Sözlü olarak gelişen bir diğer edebî tür ise masallardır. Kırim Türkleri arasında yaygın olarak bilinen anlatıla gelen masalların başında “Zampara Kadı,” “Ejderha Yılan” “Canlı Özen” “Ciğerci Kart,” “Ahmak Kaşkı” ve “Bekir Mustafa”yı sayabiliriz.

Halk Yırları : Genellikle düğünlerde, toplantılarla söylenen halk türkü ve şarkıları ve edebiyat türünü oluşturmaktadır. Halkın duygu, düşünce ve sosyal yaşantısını konu alır. O topluluğun gelenek ve göreneklerinin de izlerini taşırlar. Bütün Türk halklarında olduğu gibi Kırim Türkleri de misafirperver özelliktedirler ve bu özellikleri edebiyata da yansıyarak halk edebiyatı mahsulleri arasında yer almaktadır. Bu türe örnek bir yır olarak “Karşılav cırı” gösterebiliriz.

Fıkralar: Halk edebiyatını oluşturan bir diğer tür de fıkralardır. Kırim Türklerinin fıkraları genellikle Ahmet Akay ve Nasreddin Hoca etrafında dolaşır. Nasreddin Hoca fıkraları söyleniş farkı dışında Anadoludakilerle aynıdır. Tatar Türkleri arasındaki dilden dile dolaşır. Genellikle çocuklar için anlatılan bu fıkralar aynı zamanda ibret verici olmalarıyla büyükler içinde yararlıdır.¹³³

Bunlar dışında bir başka halk edebiyatı türü de veciz sözlerdir. Kırim edebiyatının atasözleri, diğer Türk atasözlerine benzerler. Mesela; “Çalışkan adam aç kalmaz”, “Adamın sözüne değil, işine bak” gibi. Masal, fıkra, atasözlerinin yanı sıra tekerlemelerde bu edebiyat türünün unsurudur. Çocuklar için eğitici olmaktadır. Bilgi ve ilk ders verme amacına yönelik tekerlemeler mevcuttur.

Çın ve Mâniler : Kırim’da düğünlerde kızlar ve delikanlılar karşı tarafta yer alarak, toplantılarda ise, kızlar iki ayrı gruba ayrılarak birbirlerine duygu, düşünce, sevinç ve kederlerini vezinli ve kâfiyeli şiirlerle ifade ederler. İki mısralık bu türlere “çın” adı verilir Çın söyleyen erkeklere “keday”, kadınlara ise “çıncı kadın” veya “çıncı kız” denir. Bunların başlıca özelliği Anadolu’daki âşık geleneğinde olduğu gibi irticalen ve karşılıklı olarak söylenmeleridir. Bu da zekâ

¹³³ Levent Kartal, “Tatar Türklerinde Nasreddin Hoca Sevgisi”, Kırim Dergisi, 1996, S. 14, s. 44-46

kıvraklığını gerektirmektedir.¹³⁴ Maniler Kırım Halk edebiyatı içinde önemli bir yere sahiptir.

Mânilere Bir örnek verecek olursak;

Mani maniye açay

Mani bilmeyen kaçay

Kel bir mani aytayıb

Dertlinin dertin açayı¹³⁵

XV. yüzyılda Aşık Ömer, Aşık Arif, Can Muhammed, Edip Efendi gibi şairler de yetişmiştir.

2. Mimâri Üsluplar

Altın Ordu genel valilerinin ikâmet ettiği Solhat, kalın ve yüksek surlarla çevrili eski bir merkezdi. Şehrin içinde ve çevresinde âbideler bulunuyordu. Kırım Hanı, sikkelerini buradaki darphanede bastırıyordu. Buranın adı daha sonra Eski Kırım olarak değişmiştir.

Solhat ortaçağda zengin bir ilim ve kültür merkeziydi. Evliya Çelebi, Eski Kırım kalesi olarak ssolhat'ı anlatmaktadır. Alçak dağların arasında düz bir yerdedir. İmâretleri beş mihraptır, ikisi cum'a diğerleri mahalle mescitleridir. Şehir içinde iki tekke, iki medrese, bir sıbyan mektebi, bir han, yirmi adet kiremitçi ve testici dükkânı bulunur. Evliya Çelebi'nin ifadesinden anlaşıldığı üzere, daha XVII. y.y.'da Solhat şehri kısmen terk edilip sönmeye yüz tutmuştur.

Solhat şehrinde bulunan mimâri eserlerin bitki motifli ve geometrik süslemeleri, yakında bulunan Kefe şehrinin İslâmi ve kilise-havra gibi İslâmi olmayan eserleri ile Cenevizliler tarafından yaptırılan eserlere kadar etkisini göstermiştir. XIV. ve XV. yüzyıllarda Türk sanatının etkisi, Türk eserlerinden başka Solhat yakınındaki Surb-Haç Manastırı'nın tâk kapısındaki kabartma süslemelerde, yine Kefe'de XV. y.y.dan kalma bir sinagogun tâk kapısında ve daha pek çok eserde görülebilmektedir.

¹³⁴ Bekir Akcar, "Kırım Türkleri Folklorunda Çınlar" Emel, Sayı: 19, Kasım – Aralık 1963, s. 9-19

¹³⁵ Zsuzsa Kakuk, Kırım Tatar Şarkıları, T.D.K. Yay., Ankara 1993, s. 63

Evliya Çelebi, Kefe hisarından bahsederken Sultan Bayezid zamanında Mengli Giray'ın yardımı ile Gedik Ahmed Paşa tarafından Ceneviz elinde zapt edildiğini, şehzâde Selim'in burada beylerbeyliği yaptığını, yine şehzade Süleyman'ın da burada beylerbeyliği yaparak adına sikke kestirdiğini belirtmekte ve böylece kısa bir tarihi bilgi verdikten sonra mimarisini anlatmaktadır. "Camileri 60 adet mihraptır. 10'unda Cum'a namazı kılınır. Selâtin Camileri dış büyük kalededir. Şehzâde Süleyman Han Camii kurşun kaplıdır. Altı sütun üzerine beş kubbesi vardır. Avlusu küçüktür. Kurşunla kaplı Müftü Cami, kiremit örtülü ferah bir Yeni Camii, kiremit örtülü büyük Tacir Hacı Nebi Camii, çok sanatkâr işlemeli Kale Kapısı Camii vardır. 50 adet mescitleri, 20 adet kurşunlu imâretler, 40 adet kârgir minareleri vardır. Beş adet medrese vardır. Hacı Ferhat Medresesi hepsinden mükelleftir. Bu Kefe'de Halveti, Celveti, Kadîrî ve Gülşenî tekkeleri vardır. Mevlevî tekkesi yoktur. Kırkbeş sıbyan mektebi, on hamam var. Taşra Büyük Kale de Sultan Süleyman şehzâde iken tamamlanmış çok geniş ve sanatkârane tatlı hamamı var." Bütün bu ifadelerden Kefe'nin XVII. y.y.'da zengin eserlerle canlılığını koruyan bir merkez olduğunu anlamaktayız.¹³⁶

Kırım Hanlığının kuruluşundan önce XIV yy'dan kalan bir eser de Bahçesaray yakınında bulunan türbedir. Bahçesaray yakınında Eski Yurt'da bulunan bu eserde muntazam kesme taş duvarların köşeleri düzlenmiş olup, evvelce sekizgen piramit bir külâhla örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Külâh yıkıldığında altından çıplak kubbe meydana çıkmıştır. Bu yapı esasında Anadolu'da aynı devir kümbetlerinin bir benzeri olarak yapılmıştır. Bahçesaray yakınında Salacık önemli minari eserlerin bulunduğu bir yerdir. Bunlardan Zincirli Medrese, tek giriş yeri olan dar bir kapı üzerindeki kitabesine göre, Mengli Giray Han tarafından 1500 yılında yaptırılmıştır. Solhat'daki medreseden daha küçük ölçüde ve Anadolu medreselerinin bir benzeri olmakla beraber farklı tarflarında vardır. Çok fazla küçülmüş ve ikiye bölünmüş olan avlu, kubbeli revaklar ile çevrilidir. Anadolu medreselerinde ise, kubbelirevak görülmez. Medresede eyvan yoktur, revak kubbelerinin arkasında üç tarafta beşik tonoz ile örtülü

¹³⁶ Evliya Çelebi, a.g.e. C. VII. S. 348

medrese odaları ve dershaneler sıralanmıştır. Avlunun arka bölümünde, revak kubbesinin kemeri altında bir kuyu ile bağlantısı olan küçük bir şadırvan vardır.

Medresenin adı, kapının kemerine asılı duran ve iki tarafa sarkan zinicirden gelmektedir.¹³⁷

Salacak'da bir diğer önemli eser olan, Kırım Hanlığının kurucusu Hacı Giray'ın 1501 tarihli türbesi, oğlu Mengli Giray tarafından yaptırılmıştır. Türbe Anadolu'daki XIV. y.y .Beylikler Devri mimârisinin özelliklerini aksettirmektedir. Türbe titiz bir işçilik gösteren kesme taş duvarlar üzerine sekizgen kasnaklı ve kiremit kaplamalı baskı bir kubbe ile örtülüdür. Dış görünüşünün sadeliği yanında tâk kapının yan nişleri zengin süslemeleri ile türbenin etkisini arttırmaktadır. İlk Kırım Hanı'nın türbesi olduğu için itinâlı bir mimâri ve zengin portal üslemeleriyle göze çarpan yapıda, XVI. y.y. başında Anadolu'dan gelen etkilerin artmakta olduğu bellidir.

Evliya Çelebi, Salacak Kalesi diye burayı anlatmaktadır. Beş mahalle, beş mihrabı vardır. Mengli Giray Han Medresesine bitişik hamam, onun karşısında Cuci Giray Han Sarayı vardır. Etrafında dört kulesi batıya bakan demir kapısı içinde bir cami, sarayın yolu üzerinde de bir Adâlet köşkü vardır. Salacak'ın üst yanında Cufud Kalesi dışında Aşlama Bahçesi ve sarayları vardır. Her han tarafından burada altın yaldızlı, işlemeli. sanatlı maksûreler, köşkler salonlar, havuzlar, şadırvanlar yapılmıştır. Burada Bahadır Giray Han'ın köşkü Mehmed Giray Han'ın köşkü bulunmaktadır. Salacak'da Mengli Giray Han sarayı yakınında Sahib Giray Han medresesi, 17 adet sıbyan mektebi, 9 tekke, 70 adet çeşme vardır.

Kırım'da bulunan Türk eserlerinin en önemlisi şüphesiz batı kıyısında, Gözleve şehrinde Mimar Sinan tarafından yapılan camidir. Mimar Sinan, tezkerelerde Tatar Han Camii Tatar Han türbesi olarak Gözleve'de yaptığı eserlerin adını vermektedir. Kırım hanları İstanbul'da gördüklerini veya bunların benzerlerini Kırım'da yaptırmak istemiş, aynı ölçüye varmamakla beraber yine, önemli eserler vücuda getirmişlerdir. Kırım'ın mimâri bakımdan en gösterişli camisidir.

¹³⁷ W. Barthold, "Bahçesaray", İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1943, C. 2, s. 543

Mimar Sinan'ın İstanbul ve diğer şehirlerde bulunan eserlerine bakıldığında 1552'de tamamlanmış bir başka yapı bulunmamaktadır. 1551-1577 yılları arasında 26 yıl Kırım Hanlığı yapmış olan 1. Devlet Giray'ın hanlığının ikinci yılında kendisine bir cemile olarak, Mimar Sinan'ın kısa süre Kırım'a gönderilerek bu camii, hiç değilse başlatıp plânladığı ve bir kalfası ile tamamladığı düşünülebilir.

Evliya Çelebi "Gözleve şehrinin kalesi yalın kattır, 40 arşın yüksekliği dört arşın enliği vardır. Gözleve kalesinde 24 mihrap vardır. On ikisi Selâtin camiidir, gerisi mahalle mescitleridir. En mükemmel Bahadır Giray Cami'dir. Camii ve sanatlı minaresi Mimar Sinan yapısıdır. Bahçesi küçük cemaati çoktur. Bahçesinin karşısında bir güzel hamam vardır. Mihrap önünde sultanlar medfundur. Haremine karşı yol aşırı bir hamam vardır. Kim misli meğer Şam'da Defterdar Hamamı ve Sinaniye Hamamı da ola. Camii Nurîddin Sultan, sade çatma kiremit örtülü, camii minaresi gayet mevzun ve musannedir", demektedir.

Gözleve Han Caminin doğu köşesinde bir mahfili ve yüz beş basamakla çıkılan zengin süslemeli iki yüksek minaresi, camiye küçük olmakla birlikte önünde bir avlusu vardı. Mihrap duvarı arkasında hazinede Kırım hanlarına ait türbe veya mezarlar bulunmaktadır. Bir iç kale doğusunda büyük bir kalesi vardır. Kalenin kara tarafı kesme kaya hendektir. Nurîddin Sultan Camii güzel bir mabedir. Çarşısında birkaç büyük mescidi, beş hamamı vardır. On bir adet tüccâr hanı olup, üçü çok büyüktür, en büyüğü de İslâm Giray Han'a aittir. 1651 tarihli. 245 ev vardır. Mehmed Han binası olan han kale gibidir. 2 adet tefsir medresesi 5 adet sıbyan mektebi, 3 adet tekkesi, 7 adet çeşmesi vardır. İslâm Giray Çeşmesi çarşı ortasında dört köşeli ve büyüktür, tarihi 1650'dir.¹³⁸

Gözleve'deki diğer camiler dört duvar üzerine kubbeli sade yapılardır. Şor Camii ve Karasu Bazar Camii gibi diğer bazıları da dik ahşap çatı ile örtülü, üç nefli camilerdir. Gözleve'ye 12 mil uzakta İnkerman'da taştan bir kale vardır.¹³⁹ Sultan'ın bir sarayı vardır. Bu saray bağ, bahçeler, havuzlar ve fiskiyeler içindedir. 250 kadar toprak örtülü kârgir müslüman evleri vardır.

¹³⁸ Evliya Çelebi, a.g.e., C. VII, s. 565-572

¹³⁹ Oktay Aslanapa, "Kırım Türk Eserleri", Sanatı, Tarihi, Edebiyatı ve Musikisiyle Kırım, Yeni Türkiye Yay. Ankara 2003, s. 32

Balıkağı şehrinde (balığı çok olan şehre Tatarlar bu adı verir, Yambol) Balıkova kalesi vardır, kaleden aşağı dışarda liman kenarında bir cami, bir mescit, iki mahalle iki yüz ev vardır. Gedik Ahmed Paşa fethi olan Mankup kalesin'den doğuya doğru yüz adım yerde Bayezid Veli Camii vardır, bu camiden aşağıda bir müslüman mahallesi, bir mescidi, yüzevi bir küçük hamamı, iki çeşmesi vardır.¹⁴⁰

Kırım hanlarının merkezi olan Bahçesaray şehrinde de önemli mimâri eserler bulunmaktadır. Şehir Kırım hanlarının sarayından gelişmiştir. Mengli Giray Salacık'taki sarayı buraya taşıdıktan sonra yerin adı Bahçesaray olmuştur. Sarayın en eski kısımlarından biri, ikinci avluya açılan geniş kapısı olan Demir Kapı'dır. Mengli Giray tarafından bu kapı, Salacıkta'ki sarayından getirilmiştir. İtalyan mimârisi özelliğini gösteren bu yapı tipik bir Rönesans eseridir.

Çar'ın davetiyle Moskova'ya gitmek üzere olan İtalyan mimar Alevizo Novi, Kırım'dan geçerken tutuklanarak Bahçesaray'a getirilmiş ve saray yapımında görevlendirilmiştir. Demir Kapı'dan geçince ağaç direkli revakları olan Çeşmeli Avlu'ya girilir.

Köşedeki büyük dikdörtgen mekân divan yeridir. 1736'dan önce yapılmıştır. Bu salon merâsim ve toplantı yeri olup, iki katlı pencerelerle Büyük Avlu'ya bakmaktadır. Binanın merdivenle çıkılan ikinci katı elçi kabul salonu olarak zengin süslemeli, gösterişli bir dekora sahiptir. Buradaki iki büyük eyvandan birinde han, diğerinde ise musukî heyeti otururdu.

Demir Kapı'nın batısında dış köşede ayrı bir bölüm halinde 1533 tarihli Sarıgüzel Hamamları bulunur. Camekân, soğukluk ve sıcaklık olarak üç bölüm halinde düzenlenmiştir. Duvarların dışında, batıda Fırın Avlusu ile bunun güneyinde Eski Saray denilen bir köşk bulunmaktadır.¹⁴¹

Evliya Çelebi, Bahçesaray hakkında şu bilgileri verir; "Sahib Giray Han Sarayı, dört tarafı irem bağları olduğu için Bahçesaray derler. Bu şehrin iki tarafı korkunç kaya mağaralarıyla doludur. Şehrin ortasındaki Salacık şehrinden gelen

¹⁴⁰ Evliya Çelebi, a.g.e., s. 573

¹⁴¹ Oktay Aslanopa, "Kırım Türk Eserleri" Sanat Tarihi Edebiyatı ve Musikisiyle Kırım, Yeni Türkiye Yay. Ankara 2003, s. 36

Aşlama suyu kullanılmıştır. Çürük su derler, kırk üç yerde bu suyun üzerinde taş ve ağaç köprüler vardır.”

Şehri asıl imâr eden Sahib Giray Han olmuştur, yedi yılda “Görünüş” adlı muhteşem sarayı yaptırmıştır. Bu sarayın dört tarafı kârgir duvardır. Dört yerinde demir kapılar vardır. Üç yerdeki görünüşlerden biri Sahib Giray, biri Bahadır Giray, biri İslâm Giray Han’ındır. Han’lar bu görünüşlerde tahta çıkar, hükümet ve adâlet ederlerdi. Han hangi görünüşte otursun otursun sağında Kalgay Sultan, solunda Nurüddin Sultan otururdu. Solda kazasker Murtaza Efendi, şehir mollası ve Kırım’ın yirmi dört kadısı oturur, han veziri Sefer Gazi Ağa ayakta dururdu. Kapıcılar kethüdasının elinde gümüş değnek vardır, şikâyetçileri içeri çeker. Bu divanda kapıcılar yoktur.¹⁴²

Mehmed Giray Han döneminde Bahçesaray’da 24 mihraptan oluşan Selâtin camileri yapılmıştır. Han sarayının avlusu içindeki iki adet kurşun örtülü kubbelerde selef hanlarından hanlar gömülüdür ve birinde Gazi İslâm Giray Han bin Selâmet Giray Han evlâd ve esâbı içinde yatarlar. Sandukaları sof sebzegün kumaş örtülüdür. Türbeye bitişik Sahib Giray Han Camii, sağlam duvarlı kârgir binadır. Üstü çatma ahşap kiremit örtülüdür. Bu caminin avlusu yoktur.¹⁴³ Kırımın meşhur mimâri eserlerine göz atacak olursak;

Han sarayları, Vezir Sefer Gazi Sarayı, Salacık’ta Mengli Giray Han Sarayı, Kaytos Ağa Sarayı, Defterdar İslâm Ağa sarayı, Yalığası Ahmet Ağa Sarayı, Şahbolat Ağa Sarayı, Ebu Ahmet Ağa Sarayı Emekdeş Ahmet Ağa Sarayı’nı zikredebiliriz..

Yedi adet han bulunmaktadır. Çarşı içindeki Sefer Gazi Ağa Han’ı 177 altlı-üstlü odalardan oluşmaktadır. Kırım’da benzeri olmayan muazzam bir handır. Şehrin Bezestanı’dır. Demir kapısı üzerinde 1660 tarihi yer alır. Dört hamamı vardır, en mükemmel kabul edileni Mehmed Giray Han Hamamı’dır. Baştan başa kubbeli ve kiremit örtülü olan hanın, kapısında celihat ile altınlı ve lacivertli tarihi, Gazi Mehmed Giray Han yazılıdır. (1660)

¹⁴² Erdoğan Aslı Yüce, Ukrayna’dan Turan’dan Kırım’a, Yesevi Yay., İstanbul 2001, s. 46-48

¹⁴³ Evliya Çelebi, a.g.e. s. 349

Bahçesaray'ın doğusundaki Akmesicid, bütün kalgay sultanların tahtıdır. İki bin kiremit örtülü kârgîr evli mâmur bir şehir olan Akmesicid'in ikiyüz dükkânı, iki kapısı, bir tüccâr hanı bulunmaktadır.

Kalgay Sultan Sarayı avlusunda Mengli Giray Camii, şehir dışında Abdurrahman Bey Camii meşhur yapılardır. Bütün kalgay sultanların sarayları, kârgir binalı, görünüşlü, sahnişindir ve revzenli müsenna hücreleri vardır. Ancak Bahçesaray'daki han sarayı gibi muhteşem değildir.

Kırım yarımadasının güney doğu kesiminde Ağarmış dağının eteğinde yer alan Eski Kırım da denilen Solhat şehrinde de Kırımın merkezi oldu dönemde yarımada ümerâsı burada yerleşmiş, saraylar, köşkler, camiler, medreseler, mektepler, tekkeler, kütüphaneler, hamamlar, çeşmeler, şadırvanlar, havuzlar, kervansaraylar, hanlar, bedestenler, pazar yerleri inşa edilmiştir. Bu binalar çeşitli renklerde çinilerle, kabartma yazı ve örneklerle, yıldızla tezyin edilmiş, kıymetli beyaz ve renkli mermerlerle seramik borularla merkezi ısıtma ve sulandırma tesisleri techis edilmiştir.¹⁴⁴

Kırım'ın doğu ucunda yer alan Kerç Kale'si içinde Sultan Bayezid-ı Velî Camii vardır. Büyük kapı dışında yine Mustafa Çelebi tarafından yaptırılan Mustafa Çelebi Camii bulunmaktadır.¹⁴⁵

İstanbul'da sarayda yetişen Kırım Hanları memleketlerine döndüklerinde saray ve köşklerini Topkapı Sarayı'na benzetme yoluna gitmişler, böylece Osmanlı âdetleri, hayat tarzı, kültür ve şiir geleneğinin yanında mimârî unsurlar da Kırım'da yaygınlaşmıştır. Ayrıca İstanbul'dan Kırım'a davet edilen veya görevlendirilen pek çok sanatkâr da Kırım'da eserler vermişlerdir.

c. Sosyal Hayat

1. Kırım Tatarlarında Evlilik Gelenekleri

Kırım'da evlilik âdet ve usulleri, bütün diğer Türk ülkelerinde ve bilhassa Anadolu'da anâne halini alan âdet ve usullere benzer ve mahalli hususiyetlerle parlak bir merasim şeklinde tatbik edilirdi. İzdıvacın en önemli hususiyetlerinden

¹⁴⁴ Ethem Feyzi Gözaydın, Kırım, İstanbul 1948, s. 61

¹⁴⁵ Aslanapa, a.g.m. s. 45-46

birini akraba arasında kız alıp vermenin, haklı olarak uğursuzluğa alâmet telâkki edilmesi teşkil ederdi. Akrabalar arasında yapılan evliliğin sonucunda cılız, bazı uzuvları noksan, hafızaları zayıf ve ömürleri kısa çocukların dünyaya gelmesinden dolayı evlilikle hayatlarını birleştirenlerin talihsiz olmaları hakikatine istinat eden bu inancın halk arasında yerleşmiş olması, Kırım Türklerine, yedi göbekten yakın akrabalık münasebetleri olanlar arasında evliliği men etmekteydi.

Genellikle dört gün devam eden izdivaç merâsiminin hazırlık devresi, kızla erkeğin tanışması, delikanlının izdivaç için para biriktirmesi ve kızın çeyiz hazırlaması teferruatını da içine alarak senelerce evvel başlamış olur ve bu sebepten; “kız beğenme”, “söz alma”, “düğüne hazırlık”, “nikah merasimi” ve düğünün erkek ve kız taraflarındaki seyri gibi birbirini takip eden safhalar halinde cereyan ederdi.

Kırım’da da erkek ve kız çocukları bulunan kimseler, çocuklarını çeyizini onların beşik hayatından itibaren hazırlamaya başlardı. Bir kız veya delikanlı evlenme çağına geldiği zaman, onun çeyizi ve evlenme masrafları artık hazırlanmış olurdu. Bilhassa kız çocukları kendi çeyizlerini elleriyle hazırlamaya çalışırlardı. Nişandan düğüne kadar olan hazırlık evrelerinde ise, nişanlı kıza bütün köy veya mahallenin genç kızları yardım eder, onun nakış işlerini tamamlarlardı. Fakir bir aileden veya öksüz birinin evlenme zamanı gelince, köy veya mahalle halkı elele vererek onun yiyeceğini, giyeceğini, yakacağını, düğün masraflarını temin eder, hâttâ onun için gelin getirmeye münasip bir ev yapıverirlerdi. Böylece hiçbir yetimin düğünü davul ve zurnasız yapılmaz, zenginlerin düğününden geri kalmazdı.

Erek çocuk 18-20 yaşlarına geldiğinde ana ve babası için onu ev bark sahibi yapma meşgalesi başlardı. Çocuğun evlendirilmesine karar verilince, mahalle içerisinde mevcut kızların her birinin iyi ve kötü tarafları, karı ve koca arasında tartılır, mahallede münasip bir kız bulunmadığı takdirde, iş kasabaya, yakın köylere kadar uzardı. Kız beğenme işi tavsiye üzerine yürütülebileceği

gibi,delikanlının kendisi de düğünlerde, davetlerde, misafirlikte buluşup tanıştığı kız arkadaşlarından birini namzet gösterebiliyordu. ¹⁴⁶

Kırım'da delikanlılarla kızlar tarlalarda, bağ ve bahçelerde çalıştıkları sıralarda sık sık tanışma ve görüşme imkânlarını buldukları gibi bilhassa köylerde tertip ettikleri "Cıyın" adı verilen mâni müsabakalarında birbirini daha yakından tanıma ve çınlaşma yani mâni okuma esnasında hâttâ aşklarını açıklayan imâli mânilerle fikir ve hissiyat teatisinde bulunma fırsatlarını da bulurlardı. Özellikle Kefe, Kerç, Seyitler, Gözleve, Canköy mıntıklarını köylerinde yapılan düğün ve eğlence akşamlarında, kızlarla erkekler ayrı ayrı evlerde eğlendiğinden delikanlılar kızların eğlendikleri evin penceresine gelir, bir süre gizlice onların eğlencesini seyreder ve âdet üzerine kendilerinin gelmelerini bekleyen kızlara mâniler söylemeye başlardı. Buna "pencereye gelme" denir. Delikanlıların pencereye gelmesinden memnun olan kızlar, hemen kendi eğlencelerini bırakarak pencereye toplanır ve onların mânilerine yine mâni ile cevap verirler. Böylece mani müsabakası da başlamış oluyordu. Müsabakayı erkekler açarlar, onlara cevap vermemek kızların mağlubiyeti olarak kabul edileceğinden, kızlar yine mâni ile hemen cevap yerirdi.

Çınlaşma grup içerisinde bir kişinin hemen uydurduğu beyti muayyen bir makamla okuması şeklinde, bir kızla bir erkek arasında cereyan ediyordu. Gruptan kim daha evvel davranırsa karşı taraftan gelen çını o cevaplandırırdı.

Cıyın ve düğünlerde okunan mânilere örnek verirsek;

ERKEK : Çıncılar çınman eğlenir,akıllı sözmen,
Cetalmagan köp düşman ograşır bizmen.

KIZ : Çınlap çıncı tavulman, aveslik koymay,
Ölecekmen dünyanın zevkine toymay,

ERKEK : Karagan közün süyeyim, aytkan sözün,
Aşın suvun kerekmiy, haygidi özün

KIZ : Cılamakman cüregim hiç boşamay,

¹⁴⁶ İbrahim Dülger, "Kırım Türklerinde İzdivaç", Kırım Dergisi , Ankara 1993, S. 2, s. 120

Yâr bolayık degen köp, sağa uşamay.

ERKEK : Karaltın kafes, kapın ters köralmayman,

Ne kalipte cürgenin bilalmayman.

KIZ : Köy içinde cüresin çarşıdan çarşı,

Menim cürgen columa kapınız karşı.

ERKEK : Közge savap bola diy güzel körmek,

Âkşık garip sayıla artından cürmek.

KIZ : Ne demege bilmiymen, ne aytmaga,

İstemiyen men seni mugaytmaga.

ERKEK : Parmağında cüzüknün al taşı ayrı,

Melek boysa yâr süymem senden gayrı.

KIZ : Vaz geçsen de vaz geçmem ölgence seni,

Otkı salgan ağaçday caksan beni.

ERKEK : Ayvalıktan su akar meyvalıkka,

Kalay tozup turasın sevdalıkka?

KIZ : Gögercinge cem septim böyle böyle,

Kavuşurmuz inşallah güle güle.

ERKEK : Selbi terek öseken salte boyga,

Balalıktan avesmen siznin soyga .

KIZ : Men bir kise işledim, al çuğadan,

Cigit bolsan al da kaç karçıgadan

Ana ve baba kız seçme işinde hangi kızı gelin almaya karar verirse, bu aday evlenecek delikanlıya bildirilirdi. Delikanlı, ana ve babasının seçtiği kızı beğenip beğenmemekte serbestti.¹⁴⁷

¹⁴⁷ Bekir Akcar, “Kırım Türkleri Folklorunda “Çınlar”, Emel, S. 19, Kasım Aralık 1993, S. 9-19

2. Kırım Tatarlarının Kıyafetleri

Kırım Tatarları da bütün diğer milletler gibi, kendilerine has milli kıyafetlere sahiptirler. Yaşlı ve gençlerin kıyafetleri birbirinden farklıdır. Kırım Tatar erkeklerinin giydikleri kalpağın birkaç çeşidi mevcuttur. Köylüler, umumiyetle ucuz ve kaba deriden imal edilen kalpaklar giyerlerdi. Şehirliyerinki daha nazik deriden, sert astarlık üzerine daha itinâlı dikilir ve üst kısmında şerit veya kılaptanla işlenmiş yuvarlak “tepelik” ler yapılırdı. Münevver gençlik, en iyi cins karakül derisinden dikilmiş tepeliksiz kalpakları tercih ederdi.

Yalı boyunda bazı yerlerde gençler sırtlarında beyaz veya düz renkli kumaştan dikilmiş gömlek, bunun üzerine çuhadan dikilmiş uzun kollu ve kol uçları ile göğüsleri şerit veya kılıptanla işlenmiş, kamzol adında ceketler giyerlerdi. Giydikleri uckurlu, bol paçalara doğru daralan pantolan üzerinden gümüş kabaralı kuşak bağlar, ayaklarına da çizme giyerlerdi. Yaşlılar ise, çizme yerine sıradan kundura kullanırlardı.

Kadın fesi de birkaç çeşit olurdu. Genç kadınlarla kızlar başlarında sağlam oturması ve muhkem olması için mukavva kasnak üzerine koyu kırmızı veya mor kadifeden 7-8 cm yükseklikte, yukarıya doğru daralan fesler giyerlerdi. Bu feslerin tepe ve kenarları, giyenin iktisâdi durumuna göre değişerek, altın sıraları, şerit veya kılaptanla işlendikten sonra inci taneleri ile de süslenir ve yan taraflarından sim, püskül takılırdı.¹⁴⁸

Bahçesaray sanatkârlarının imâl ettikleri bu fesleri, kızlar giydikleri zaman üstüne ya hiç bir şey örtmezler yahut ince ipekten uzun baş örtüsü atarlardı. Kadınlar ise, fes üzerinden “marama” adı verilen bir örtü kullanırlardı. Maramaların üzerine muhtelif renk ipeklerle veya simle nakış işlenirdi.

Kadınlar ev işleriyle meşgul olduklarında başlarına yalnız bir çember bağlar, sokağa çıktıkları zaman ise fes ile marama üzerinden bir de uzun saçaklı büyük şal örter veya ferace giyerlerdi. Kırım'ın her yerinde kullanılan feraceler manto şeklinde dikilirdi. Bahçesaray kadınları feraceleri üzerinden bir de beyaz çarşaflara bürünürlerdi. Yalı boyu kadınları ise, feracelerini giymeyerek başlarına geçirir ve kollarını şerit ve nakışlarla süsleyerek

¹⁴⁸ Server Kırımlı, “Kırım Türklerinin Milli Kıyafetleri”, Kırım Dergisi, Ankara 1993, s. 35-38

omuzlarından arkalarına atarlardı. İhtiyar kadınlar da sokağa çıktıkları zaman başlarını yalnız marama ile örterlerdi.¹⁴⁹

Elbise yaşa ve giyildiği yere göre değişirdi. Kızlarla, genç kadınların elbisesi iktisâdi durumuna göre değişerek pahalı veya ucuz kumaştan yukarıdan aşağı tek dikişli dikilir, topuğa kadar inerdi. Göğüs kısmı yukarıdan aşağıya göğüs ortasının iki tarafından ikişer adet dar veya geniş sim şeritle süslenir ve eteğin alt kısmı yine şeritle çevrelenirdi. Yaka içerisine dar dantela dikilir ve kollarının ucunda geriye dışarı kıvrılmış katlanmış etrafı daha dar şeritle veya kılaptanla süslü kadife “kapak”lar bulunurdu. Her kadın beline 5-6 cm eninde ve kalın astar üzerine dikilen kuşak bağlardı. Geniş sim şeritlerden yapılan bu kuşağın iki ucuna bir kuşak başının iki yarısı dikilmiştir ki altın yaldızlı gümüşten imâl edilen bu yarım kuşak başları birbirini üstüne takıldığı zaman bir bütün şeklini almaktadırlar. Kuşağın üzerine altın yaldızlı gümüşten sülükler sıralanırdı. Bu elbise üzerinden sağ omuzdan sol koltuğuna uzanan altın köstek kösteğin ucunda da içine dualar dikili “amali” taşınırdı.

Genç kızlarla kadınlar elbiselerinin üzerinden süs için üzerlerine birbirini yarısını örter şekilde altın paralar dikili 3-4 dizi takarlardı. Orta yaşlı kadınların elbisesi bunlardan farklıydı. Göğüslerine ve feslerine altın takmazlardı. Elbiselerinin göğüs önü açık biçilmiş olup, bu açıklık başka kumaştan hazırlanan göğüslükle kapatılırdı. Başları sade kadifeden veya yalnız şeritle süslü fes giyer, elbiselerine kuşak yerine uzun saçaklı şal bağlar, önlerine de elbise kumaşından veya başka bir kumaştan uzun önlük takarlardı. İhtiyar kadınlar uzunluğu topukla diz arasında kalan ve göğüs açıklığı mendil şeklinde bir bezle kapatılan önü yırtmaçlı entari ile başlarına kaba bir fes giyerek, üzerinden çember bağlarlardı.

Bazı bölgelerdeki kadınlar göğsü açık ve önü yırtmaçlı biçilerek, açıklıkları göğüslükle kapatılmış, diz ile topuk arası uzunluğunda elbiseler kullanır ve bunların altından bol ve topuklar üzerine dökülüp duran paçalı ve renkli kumaştan donlar giyerlerdi.

¹⁴⁹ Salgırsoy, a.g.m., s. 236

Elbiseler genellikle hoş ve gönül okşayıcı renk ve kumaşlardan yapılırdı.¹⁵⁰

3. Kırım Hanının Sefer Hazırlıkları

Han savaşa gitmeye karar verdiği de hükmü altında bulunan bütün Tatarların üç veya dört hafta içinde savaşa hazırlanmaları, 3-4 ay içinde yiyecek maddelerini tedarik etmeleri emrini sarayın yüksek memurları vasıtasıyla halkına duyururdu. Tatarlar bu 3-4 aylık yiyecek maddelerini meşin çuvalara doldurarak atlarına yüklerlerdi ve genel olarak bunları herkes kendisi taşırdı. Bu yiyecek maddelerinin esasını darı, darı unu teşkil ediyordu. Darıyı değirmenlerde öğüttükleri gibi el havanlarında döğör veya ateş üstünde kavurarak yerlerdi. Darı ununu su ile karıştırarak su yerine içerler, peynir ve dana eti de yerlerdi. Güneşte kurutulmuş veya ufak parçalar halinde ateş dumanında islendirilmiş at eti de yiyorlardı. Her zaman olduğu gibi seferberlikte de kısırak sütünden peynir ve kımız yapılmaktaydı.

Hanın tekerlekli bir arabası vardı, ancak hastalandığında bu arabaya binerdi. Birkaç deve onun ve yakınlarının ihtiyacı olan kımız ile az miktarda yiyeceği taşırdı. Sefer sırasında han bu yemeklerle geçinir, Tatarlar ayrı ayrı gelerek ona ve yakınlarına yemek ikrâm ederdi.

Han sefere gideceği zaman Tatarların, Çerkezlerin, Beştavlıların içinden en tecrübelileri ve saldıracakları memleketlerin yollarını geçitlerini en iyi bilenlerden seçtiği bir miktar kuvvetle saldıracığı memleketin sınırlarına gelirdi. Çeşitli yönlerden düşman topraklarına giren bu müfrezeler hanın istediği bütün bilgiyi toplar ve bilhassa esir getirmeye gayret gösterirlerdi.¹⁵¹

Ordu birliklerden ibaretti ve her birliğin kendine mahsus bir adı vardı. Birliklerin başında mirzalardan ve tanınmış Tatarlardan yetişmiş önderler bulunurdu. Eski geleneklere göre han, bayraklar altında ordunun önünde yer alırdı.

Hanın bütün silahlı kuvvetleri süvarilerden ibaretti, yardımcı kuvvet olarak Türk sultanının gönderdiği ve sayısı birkaç yüz kişiyi geçmeyen tüfeklerle

¹⁵⁰ Server Kırımlı, "Kırım Türklerinin Milli Kıyafetleri" Kırım Dergisi, Ankara 1993, S. 2, s. 85-87

¹⁵¹ Erdoğan Aslı Yüce, Ukrayna'dan Turandan Kırma, Yesevi Yay. İstanbul 2001, s. 43-45

mücehhez “yeniçeri” askeri bulunurdu. Bunların masraflarını Türkler öderdi veya han kendi hazinesinden de ödeyebiliyordu. Kırım yarımadasında Or Kapısında yaşayan Tatarlar, Azaklılar, Nogaylar, müttefiği Çerkezler, Beştav beyleri, memurları, serbest meslek sahipleri han emrettiği takdirde derhal onun gösterdiği yerde toplanmak ve savaşa katılmak mecburiyetindeydiler.

Tuna nehri boylarında yaşayan Dobruca Tatarları da Türk Sultanının emriyle hanın gittiği savaşlara katılmak mecburiyetindeydiler. Böylece Tatarların silâhlı kuvvetleri 120 bin bazen 130 bin civarında bir sayıya ulaşıyordu.

Tatar cinsine mensup atların yanında, savaşa giderken Türk, Arap, Karaman ve diğer Asya cinslerine mensup atları da götürürlerdi.

Savaşlarda eski zamanlardan beri bilinen silâhları kullanırlardı. Mızrak, uzun ve eğri Tatar kılıcı, Türk ve İran kamaları, uzun ve sūratlı oklar, vs. Savaşlarda zırh ve başlarına da miğfer giyerlerdi. Silâhlı kuvvetlerinde pek çoklarının silâhı bulunmazdı, onlar savaşa katılmazlar, yanlarında birçok at götürürlerdi.

Savaş esnasında kahramanlık ve yararlılık gösteren askerler; han, kalgay, Nurettin ve mirzalar tarafından mükâfatlandırılırdı. Para ve kıymetli hediyelerin yanı sıra hanın dikkat ve alâkasına mahzar olurlardı. Onlar öldükten sonra da aynı ilgi ve saygı çocuklarına da gösterilirdi.¹⁵²

¹⁵² Martin Bronevskiy, Kırım (Çevr: Kemal Ortaylı), Ankara 1970, s. 11-59

SONUÇ

XIII. yüzyılda tamamiyle bir Türk yurdu haline gelen Kırım, gerek Altın Ordu devleti ve gerekse Kırım hanlığı döneminde güçlü bir hareket merkezi olmuştur.

Kırım Türkleri, yaklaşık üç asır Osmanlı devleti himâyesinde yaşamış, bu tarihi işbirliği sonucu Osmanlı – Türk kültürünün de tesiri altında kalmıştır. Kırım'da Osmanlı devletinin nüfuzu, bir cihân devleti ve hilâfetin merkezi olması sebebiyle daima kendini hissettirmiştir.¹⁵³

Asya ve Avrupa'ya hâkim olan büyük imparatorluklarla, Akdeniz ülkelerinin ekonomik ve kültürel açıdan bir geçiş noktası olan Kırım, Osmanlı devletinin de ilgisini çekmiş ve nihâyetinde Osmanlı himâyesine girmiştir. (1475) Fatih Sultan Mehmed zamanında Gedik Ahmed Paşa komutasındaki Osmanlı donanması, Kefe ve Kırım'daki Cenevizlilere ait bütün limanları fethetmiş, Cenevizlilerin hapse attığı Mengli Giray'ı kurtararak hanlığın başına getirmiştir. Giray da Osmanlı sultanına tâbi olmayı kabul edecektir. Bu sayede Kırım'da istikrâr sağlanıp, hanlığın devamlılığı garanti altına alınırken, Osmanlı da Karadeniz'i "Türk Gölü" haline getirme gayesine ulaşmak için önemli bir adım atmış oluyordu.

Kırım Hanları Mengli Giray'ın soyundan gelen kimseler olmuşlardır. Bu dönem içerisinde Kırım devamlı bir şekilde Osmanlı Devleti'ne Karadeniz'in kuzeyinde, Rusya'ya karşı ileri bir üs görevi görmüştür. Kırım vasıtasıyla Rusya'nın uzun süre Karadeniz'e çıkması engellenmiştir. Kırım'ın bu rolü sebebiyle bölgeye verilen önemi belirtmek için, Osmanlı resmi çevrelerinde "Kırım İstanbul'un kapısıdır" şeklinde bir deyim kullanılmıştır. Ayrıca Kırım Hanlığı Rusya'nın, Karadeniz'e çıkışını engellerken, diğer taraftan da Osmanlı Devleti'nin Rusya ile yaptığı savaşlarda önemli bir askeri destek görevi görmüştür. Kırım, Karadeniz açısından olduğu kadar Doğu Avrupa'nın güvenliği açısından da bir emniyet bölgesiydi.

Bazı dönemlerde Osmanlı Devleti ile Kırım hanları arasında bazı meseleler olmuşsa da Rusya'ya karşı tampon bölge olma fonksiyonunu XVIII.

¹⁵³ Sel, a.g.e., s. 103

yüzyıl sonlarına kadar sürdürecektir. Kırım'daki kabileler rakip hanlar etrafında birleşerek Osmanlı hakimiyetine karşı, bir takım iç savaflara ve Kazan ile Astrahan'da Rus nüfuzunun yerleşmesine sebep olmuşlardır.

Mengli Giray Döneminde Kırım'ın Osmanlı Devleti'ne bağlanmasının bir takım önemli neticeleri olmuştur.

-Kırım'ın o dönemdeki siyâsi koşullar içinde Osmanlı Devleti'ne bağlanması kaçınılmaz bir netice idi. İstanbul'un alınmasından sonra dünyanın en kuvvetli devleti olma yolunu tutacak olan Osmanlı İmparatorluğu, Kırım'ın güneyinde iktisâdi açıdan çok önemli olan Kefe, Suğdak, Azak şehirlerini Cenevizlilerin elinde bırakmayacağı gibi buraları Altın-Ordu ve Kırım hanlığına da vermesi söz konusu olamazdı. Osmanlı devletinin menfaati Karadeniz'in bir "Türk Gölü" haline getirilmesini gerektiriyordu. Nitekim Anadolu sahilleri ele geçirilince 1475'de donanma gönderilerek Kefe ve Azak Osmanlı hakimiyetine alındı. Mengli Giray Han, Kırım'ın selâmetini Osmanlı padişahına bağlanmakta bulacaktır.

-Osmanlı Devleti'ne bağlanarak hanlığın devamı garanti altına alındığı gibi ekonomik ve kültürel gelişim bakımından da önemli neticeler elde edilmiştir. Kefe, Osmanlıların eline geçtikten sonra şehrin ticârî faaliyeti büsbütün gelişmiştir. Bu dönemde Kırım'dan pek çok Kıpçak-Müslüman ahâli, aynı zamanda İstanbul ve Anadolu'dan tüccâr ve diğer zümreler gelip, Kefe'de yerleşmişlerdir.

-Hanlığın Osmanlı Devletine bağlanmasının en önemli sonucu ise siyâsidir. Kırım'da istikrar sağlanmış, han oğulları arasındaki iç mücadelelerin önü büyük ölçüde alınmıştır. Hanlık XVIII. yüzyıla kadar devam etmiştir.

-Osmanlı Devleti'ne bağlandıktan sonra Kırım ile Osmanlı ilişkileri daha da kuvvetlenmiştir. Hanların hemen hepsi "rehin" veya "resmi vazife" gereği İstanbul'da bulunuyorlar, devlet erkânı ile yakın temasa giriyorlardı.

-Yine hanlıkta Osmanlı devleti benzeri müesseseler de kurulmaya başlanmıştır. Bunlardan birisi de Divan idi. Savaş ve barış meselelerinde, çapul ve akın tertiplerinde divan kararı şarttı. Bundan başka dini müesseseler de teşekkül etmiş, Altın-Ordu'dakinden farklı olarak geliştirilmiştir. "Müftü",

“kadıasker” ve “kadı” bulunuyordu. Dini müesseselerin ihtiyacını karşılamak üzere vakıf teşkilâtı kurulmuştur.

Hanlıkta tatbik edilen toprak sistemi bilhassa ordunun teminine yönelik olmuş. Giraylar devrinde toprak; sultan, han, kalgaylık, beylik, hocalık, mirza, köylü ve vakıf toprakları adı altında sekiz kısma ayrılarak idare edilmiştir.

Kırım Tatarlarının XV. yüzyıla kadar klasik edebiyatını Orhun Kitâbeleri oluşturmuştur. İslâm’ın kabulüne kadar geçen döneme hakim olan bu edebiyatın yanında halk edebiyatı da gelişmiştir.

Kırım coğrafyasında her alanda olduğu gibi mimari eserlerde de Osmanlı üsluplarının örneklerini görmek mümkündür. Bunda özellikle İstanbul’da yetişen Kırım hanlarının rolü büyük olmuştur. Saray ve köşklerini Topkapı Sarayı’na benzetme yoluna gitmişlerdir.

Osmanlı – Kırım işbirliği ilk defa 1484’te gerçekleşmiş, bu tarihten sonra hanlar, sultanların özel fermanlarıyla tasdik olunmaya başlanmış, uzun yıllar bu tarihi işbirliği devam etmiştir.¹⁵⁴

¹⁵⁴ Ahmet Cevdet Paşa, Cevdet Paşa Tarihi, İstanbul 1309 C.1, s. 49

KAYNAKÇA

a. Kaynaklar

1. Arşiv Vesikaları

(Bu defterler esasen Cumhuriyet Arşivi tarafından neşredilmiştir)

B.O.A., 3 no'lu Mühimme Defteri, hüküm no: 79, 80, 216, 217, 266, 278, 305, 343, 527, 536, 543, 1072, 1099, 1265, 1266., 966-968 / 1558-1560

5 no'lu Mühimme Defteri, hüküm no: 505, 1201, 1266, 1315., 973 / 1565-1566

6 no'lu Mühimme Defteri, hüküm no: 97, 180, 868, 906. 972 / 1564-1565

7 no'lu Mühimme Defteri, hüküm no: 35, 228, 335, 657, 821, 830, 832, 841, 843, 959, 972, 973, 1554, 1749, 2246, 2599, 2745, 2757. 975 – 976 / 1567 – 1569

9 no'lu Mühimme Defteri, hüküm no: 266., 977 – 978 / 1569 – 1570

16 no'lu Mühimme Defteri, hüküm no: 26

29 no'lu Mühimme Defteri, hüküm no: 332., 984 / 1576

83 no'lu Mühimme Defteri, hüküm no: 69, 101, 102, 103, 104, 1036-1037/1626-1628

85 no'lu Mühimme Defteri, hüküm no: 219, 220, 221, 1040-1041/1630-1632

2. Kaynak Eserler

AHMED CEVDET PAŞA,

Cevdet Paşa Tarihi, Osmaniye Matbaası
C. 1, İstanbul 1302

BURSALI MEHMED TAHİR,

Osmanlı Müellifleri, İstanbul 1333-1342

EVLIYA ÇELEBİ,

Seyahatnâme, C. V-VII, İstanbul 1314

GELİBOLULU MUSTAF ALİ,

Küh'ül Ahbar, (Haz. Mustafa İsen)
Matba-i Âmire, İstanbul 1277

HAMMER, Joseph Von Purgstall, Geschichte des Osmanischen Reiches, III,
Pesth 1827-35; (trc. M. Ata, Devlet-i Aliyeye-i
Osmaniye Tarihi, C. III., İstanbul, (1329-1337)

HOCA SÂDEDDİN, Tacü't –Tevârih, C.1, İstanbul (1279-1280

İBRAHİM PEÇEVİ, Tarih-i Peçevi, C. 1, Matba-i Amire

MEHMED SÜREYYA, Sicill-i Osmanî, İstanbul 1308-1316

MÜNECCİMBAŞI, Sahaif'ül Ahbar (Haz. Şair Ahmed Nedim), c. II,
İstanbul 1285

REMMAL HOCA, Tarih-i Sahib Giray Han (Haz. Özalp Gökbilgin)
Ahmet Veli Menger Vakfı Yay. İstanbul

b.İnceleme ve Araştırmalar

AKCAR, Bekir ; “Kırım Türkleri Folklorunda Çınlar”, Emel,
Sayı: 19, İstanbul, 1963.

AĞAT, Nurettin ; “Kırım Paralarından Birkaç Örnek”, Kırım,
sayı 5, Ankara 1993

ALDERSON, Dolphin Anthony ; Bütün Yönleriyle Osmanlı Hanedanı, İz Yay.,
İstanbul (tarihsiz)

ASLANAPA, Oktay ; “Kırım Türk Eserleri”, Sanatı, Tarihi,
Edebiyatı ve Musikisiyle Kırım, Yeni Türkiye
Yay., Ankara 2003

BALA, Mirza ; “Kırım”, İslâm Ansiklopedisi, M.E.B. Yay
C.III. İstanbul, 1963

BEYDİLLİ, Kemal ; “Kaynarca'dan Yıkılışa”, Osmanlı Devleti ve
Medeniyeti Tarihi, IRCİCA Yay. C.1, İstanbul
1994

BRONEVSKİY, Martin ; Kırım, Ankara 1970

ÇAPRAZ , Kemal ; “Stratejik Açıdan Kırım”, Yeni Türkiye Türk
Dünyası Dergisi Sayı 16, Ankara, 1997

- ÇELTİK, Halil ; Osmanlı Dönemi Kırım Edebiyatı, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 2000
- ÇOBANZÂDE, Bekir ; "Son Devir Kırım Tatar Edebiyatı Tecrübeleri", Emel Sayı: 46, İstanbul 1968
-
- DE GİNİ ; "Son Devir Kırım Edebiyatı" Emel Sayı: 47, İstanbul 1968
- DÜLGER, İbrahim ; Hunların Tarih Umumisi, İstanbul 1924
- ENVER Mahmut ; "Kırım Türklerinde İzdivaç", Kırım, sayı 2 Ankara 1993
- ERENDİL, Muzaffer ; "Destanlarımız, Tarih ve Tarihi Şahsiyetler", Kırım, Sayı: 14, 1996
- ERKAN, Süleyman ; Tarihte Türk Rus İlişkileri, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1975
- ERTAYLAN, İsmail Hikmet ; Kırım ve Kafkasya Göçleri, K.T.Ü. Yay. Trabzon 1996
- GÖKBİLGİN Özalp ; Gazi Geray Han Hayatı ve Eserleri, İ. K. T. Y. C. Yay. İstanbul 1958
- GÖZAYDIN, Ethem Feyzi ; 1532-1577 Yılları Arasında Kırım Hanlığının Siyâsi Durumu, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay, Ankara 1973
- GÜRÜN, Kamuran ; Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçleri, Vakıf Matbaası, İstanbul 1948
-
- HAYİT, Baymirza ; Kırım, İstanbul 1948
- HAYİT, Baymirza ; Türkler ve Türk Devletleri Tarihi, Bilgi Yayınevi, Ankara 1981
- HAYİT, Baymirza ; Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi, T.T.K. Yay., Ankara 1995

İNANCIK, Halil

; “Yeni Vesikâlara Göre Kırım Hanlığının Osmanlı Tâbiliğine Girmesi ve Ahidnâme Meselesi”, Belleten, C. VIII., Sayı: 30, 1944

; “Kırım Hanlığı”, Türk Dünyası El Kitabı, T.K.A.E. Yay., C. 1, Ankara 1992

; “Türklük ve Tatarlık”: Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı”, Yeni Türkiye Türk Dünyası Dergisi, Sayı: 16, Ankara 1997

; “Kırım” İslâm Ansiklopedisi M.E.B. Yay. C. VI., İstanbul 1963

; “Osmanlı – Rus Rekâbetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü”, Belleten, C. VIII. Sayı: 30 1944

KAPLAN, Mehmet

; “Şair ve Kahraman Kırım Hanı Bora Gazi Giray’ın İki Şiiri Üzerine”, Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar, Dergâh Yay. İstanbul 1987

KARATAY, Zafer

; “Kırım’ın Önemi ve Kırım Tatar Milli Hareketi”, Yeni Türkiye Türk Dünyası Dergisi, Sayı: 16, Ankara 1997

KAKUK, Zsuzsa

; Kırım Tatar Şarkıları, T.D.K. Yay Ankara 1993

KURAT, Akdes Nimet

; “Altın Ordu Hanları Tarafından Osmanlı Türk Sultanlarına Gönderilen Bitikler”, D.T.C.F Yay. İstanbul 1940

; IV-VIII. Yüzyılda Karadeniz’in Kuzeyindeki Türk Kavimleri, Murat Kitabevi Yay. Ankara 1992

- KIRIMLI, Ahmet İhsan ; “Kırım”, Yeni Türkiye Türk Dünyası Dergisi, Sayı: 16, Ankara 1997
- KIRIMLI, Hakan ; Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916), T.T.K Yay., Ankara, 1996
- KIRIMLI, Servel ; “Kırım Türklerinin Milli Kıyafetleri”, Kırım, sayı 2, Ankara 1993
- KURNAZ Cemal ; Osmanlı Dönemi Kırım Edebiyatı, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 2000
- _____ ; “Ümmi Divan Şahirleri”, Türklük Araştırmaları Dergisi, sayı 7, İstanbul 1993
- MÜDERRİSOĞLU, Adnan ; Türk Devletleri Tarihi, Azerbaycan Kültür Derneği Yay., Ankara 1986
- ORESHKOVA, Svetlana ; “Osmanlı – Rus Savaşları. Sebepler ve Bazı Tarihi Sonuçlar”, Osmanlı Kültür Bakanlığı Yay., C. 1, Ankara, 1999
- ÖZTUNA, Yılmaz ; Büyük Türkiye Tarihi, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1977
- SALGIRSOY, Mustafa ; “Bahçesaray”, Kırım, sayı 5, Ankara 1993
- _____ ; “Solhat”, Kırım, sayı 5, Ankara 1993
- SAYDAM, Abdullah ; Kırım ve Kafkas Göçleri, T.T.K Yay., Ankara 1997
- SEL, Ünver ; Kırım ve Kırım Türkleri, Ankara, 1997
- SOYSAL, Abdullah ; “Halim Giray Sultan”, Emel Sayı: 19, İstanbul 1963
- _____ ; “Âlî”, Türk İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1940
- _____ ; “Bora Gazi Giray Han”, Emel, Sayı: 22, İstanbul 1964

- SÖYLEMEZ, Orhan ; “Kırım Türk Edebiyatı”, Sanatı Tarihi, Edebiyatı ve Musikisiyle Kırım, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2003
- TOLUNAY ; Kırım’ın Osmanlı İmparatorluğuna Eklenmesi Meselesi, T.T.K Yay. Ankara (tarihsiz)
- UNAT, Faik Reşit ; “Kırım’ın Osmanlı İdaresinden Çıktığı Günlere Ait Bir Vesikâ: Necatî Efendi Sefaretnâme veya Sergüzeştname”, III. Türk Tarih Kongresi, T.T.K Yay. Ankara 1948
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı : Osmanlı Tarihi, T.T.K. Yay. C. II-III, Ankara 1994
- YAKUBOVSKIY, A.YU. ; Altın Ordu ve Çöküşü, T.T.K. Yay., Ankara 1992
- _____ ; Altın Ordu ve İnhitâtı, İstanbul 1955
- YÜCE, Erdoğan ; Ukrayna’dan Turan’dan Kırım’a, Yesevi Yay, İstanbul 2001
- YÜKSEL, Zuhâl ; “Kırım Türk Edebiyatı”, Türk Dünyası El Kitabı, Ankara 1992
- ZAITSEV, İlyâ ; “Osmanlı İmparatorluğu ve Taht Eli: Siyâsi Münasebetler (XV-XVII. Yüzyıllar) Osmanlı, Kültür Bakanlığı Yay., C. 1, Ankara 1999.

ÖZET

Kırım, eski çağlardan itibaren günümüze kadar askeri, idari, ticari, stratejik bölge olma özelliğini koruyabilmiş nadir coğrafya parçalarından biridir.

Dünya tarihinin bilinen çağlarından beri İskitler, Kimmerler, Gotlar, Taurlar, Hunlar, Bulgarlar, Hazarlar, Peçenekler, Avarlar, Kıpçaklar ve Tatarların yaşadığı Kırım'da bunlara ait kültür mirası örneklerini de görmek mümkündür.

XIII. yüzyılda tamamen bir Türk yurdu haline gelen Kırım, XV. yüzyıl sonlarına doğru Osmanlı devleti tâbiliğine alınmış ve güçlü bir hareket merkezi olmuştur. Yaklaşık üç yüz yıl kadar Osmanlı hâkimiyetinde kalan Kırım'da Osmanlı – Türk kültürünün de tesiri kendini hissettirmiştir.

İstanbul'un alınmasından sonra, dünyanın en kuvvetli devleti olma yolunu tutan Osmanlı imparatorluğu, Kırım vasıtasıyla uzun süre Rusya'nın Karadeniz'e çıkmasını da engellemiştir. Bu rolü sebebiyle bölgeye verilen önemi belirtmek için Osmanlı resmi çevrelerinde, "Kırım İstanbul'un kapısıdır" şeklinde bir deyim kullanılmıştır.

Osmanlı devletinin, Rusya ile yaptığı savaşlarda önemli bir askeri destek görevi gören Kırım, Karadeniz açısından olduğu kadar Doğu Avrupa'nın güvenliği açısından da bir emniyet bölgesi olmuştur. Kuzey bozkırlarının mesuliyeti Kırım Türkleri'nin süvarilerine bırakılmış, Osmanlı İmparatorluğu ile Kırım el ele vermiştir. Hanlığın devamlılığı bu sayede garanti altına alındığı gibi ekonomik ve kültürel gelişim bakımından da önemli neticiler alınmıştır. Kefe, Osmanlıların eline geçtikten sonra şehrin ticârî faaliyeti büsbütün gelişmiştir. Siyâsi bakımdan ise, hanlığın Osmanlı devletine bağlanması sonucu Kırım'da istikrâr sağlanmış, han oğulları arasındaki iç mücadelelerin önü büyük ölçüde alınmıştır. Hanların hemen hepsi "rehin" veya "resmi vazife" sıfatıyla İstanbul'da bulunmuşlar, devlet erkânıyla da yakın temasa girmişlerdir.

Yine hanlıkta, Osmanlı benzeri müesseselerde kurulmuştur. Bunlardan biri olan divân da; savaş ve barış meseleleri, çapul ve akın tertiplerinin kararı alınmıştır. Bunun yanında dini müesseselerde teşekkül etmiş, Altın Ordu'dakinden farklı olarak geliştirilmiş, "kadı", "kadıasker" "müftü"

bulunmuştur. Bu müesseselerin ihtiyacını karşılamak üzere de vakıf teşkilâtı vücuda getirilmiştir. Osmanlı – Türk kültürüyle birlikte İslâm kültürü de iyice yerleşmiş, gerek yazılı eserlerde ve gerekse mimârî üsluplarda kendini hissettirmiştir.

Ruslarla, Kırım hanlığı arasında Cengiz'in hâkim olduğu topraklarda söz sahibi olma mücadelesi XVII. yüzyıla kadar devam etmiş, XVII. yüzyıl ortalarında hanlık Osmanlı devletiyle işbirliği halinde hareket ederek Rus ve Kazaklara karşı dört büyük sefer yapmıştır. Osmanlı devleti açısından bir anlamda Rusya'ya karşı tampon bölge olan Kırım'ın bu fonksiyonu XVIII. yüzyıl sonlarına kadar sürmüştür.

SUMMARY

The Crimea, which has been a military, administrative, commercial, political, and cultural center from the ancient ages to the present days. Is one of the rare geographical places which managed to preserve its special feature of being a strategic region in each period of history.

In the Crimea where the Scythians, Kimmerians, Goths, Tauri, Huns, Bulgars, khazars, Pechenegs, Avars, Kipchaks, and Tatars have lived since the known ages of the world history, it is possible to observe samples of their cultural inheritance.

The Crimea that in the XIII the century became the Turkish homeland was made the subject of the Ottoman Empire and became a powerful movement centre towards the end of the XV th century. In the Crimea which had been under the Ottoman rule for approximately three centuries, the Ottoman-Turkish cultural influence was significant.

The Otoman Empire wtich after the conquest of İstanbul, took the path of being the most powerful state of the world, by means of the Crimea, also prevented Russia from the access to the Black Sea. Due to this role of it's, in order to indicate importance attached to the region, "The Crimea is the gate of İstanbul" phrase was used in Ottoman official circles.

The Crimae carrying out an important mission of millitary support during the wars between the Ottoman Empire and Russia was a security region in terms of the safety of the Black Sea as well as of Eastern Europe. Owing to the fact that the Crimean Turks' horsemen were responsible for the suthern steppes and the Ottoman Empire and the Crimea united permanency of the Khanate got garanteed as weel as important results were reached in terms of the economic and cultural development. After Kefe was conquered by the Ottomans, the cammercial activity of the city developed.

From the political point of view as a result of the khanate having become dependet on the Ottoman Empire, stability was maintained in the Crimea and internal struggles between khan sons were prevented to the great

extent. Almost all khans resided in Istanbul as “security” or “official functionaries” and were also in close contact with statesmen.

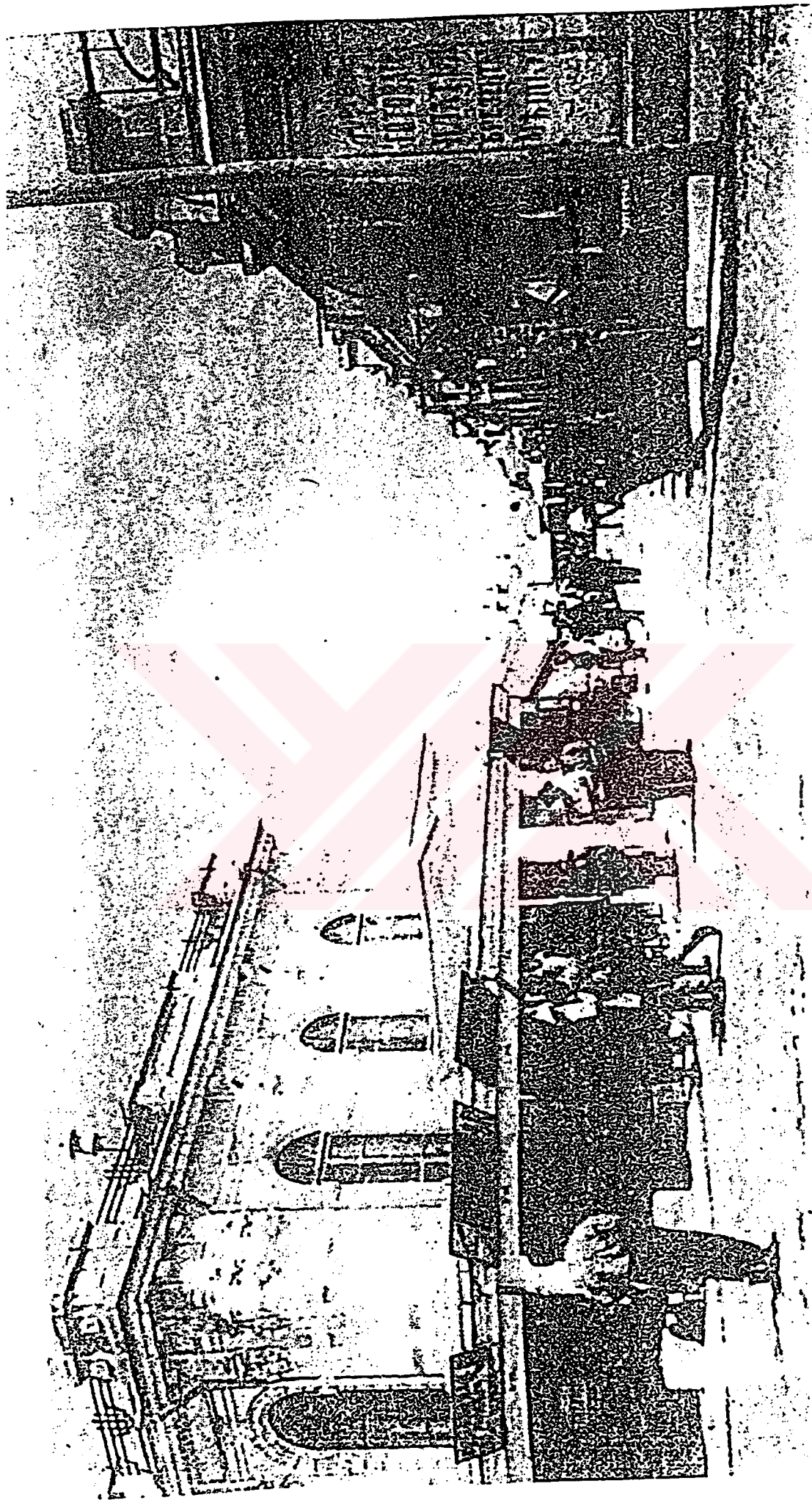
Still in the khanate, institutions resembling those of the Ottoman state were also established. In one of them, divan, decisions on the matters of war and peace and the arrangements of attacks and raids were taken. In addition, there were religious institutions founded and developed unlike those of the Golden Horde and in which were “kadi” (Judge) “kadiasker” (military judge), and “mufti”. In order to satisfy needs of these institutions, a pious foundation (wakf) appeared. Together with the Ottoman-Turkish culture, the Islamic culture settled and became significant both in works of poetry and prose and architectural styles.

The struggle between the Russians and the Crimean Khanate for domination in the territories which had been ruled by Genghis Khan continued until the XVIIth century, and in the middle of the XVIIth century, the Khanate in collaboration with the Ottoman forces carried out grand-scale campaigns against the Russians and Kazaks. This function of the Crimea which, in a sense, was a buffer region against Russia in the viewpoint of the Ottoman Empire lasted till the end of the XVIIIth century..

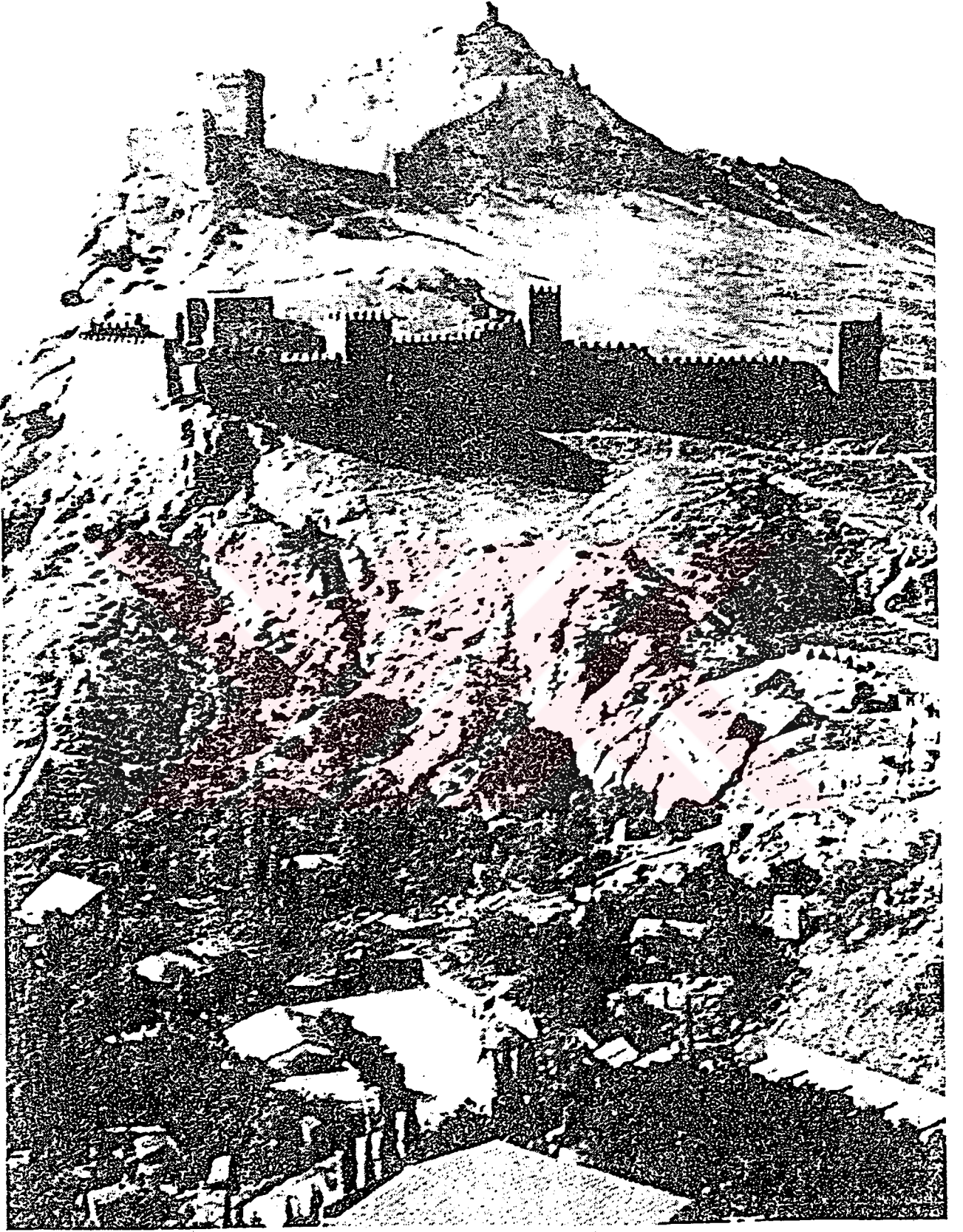
[illegible]

[illegible]

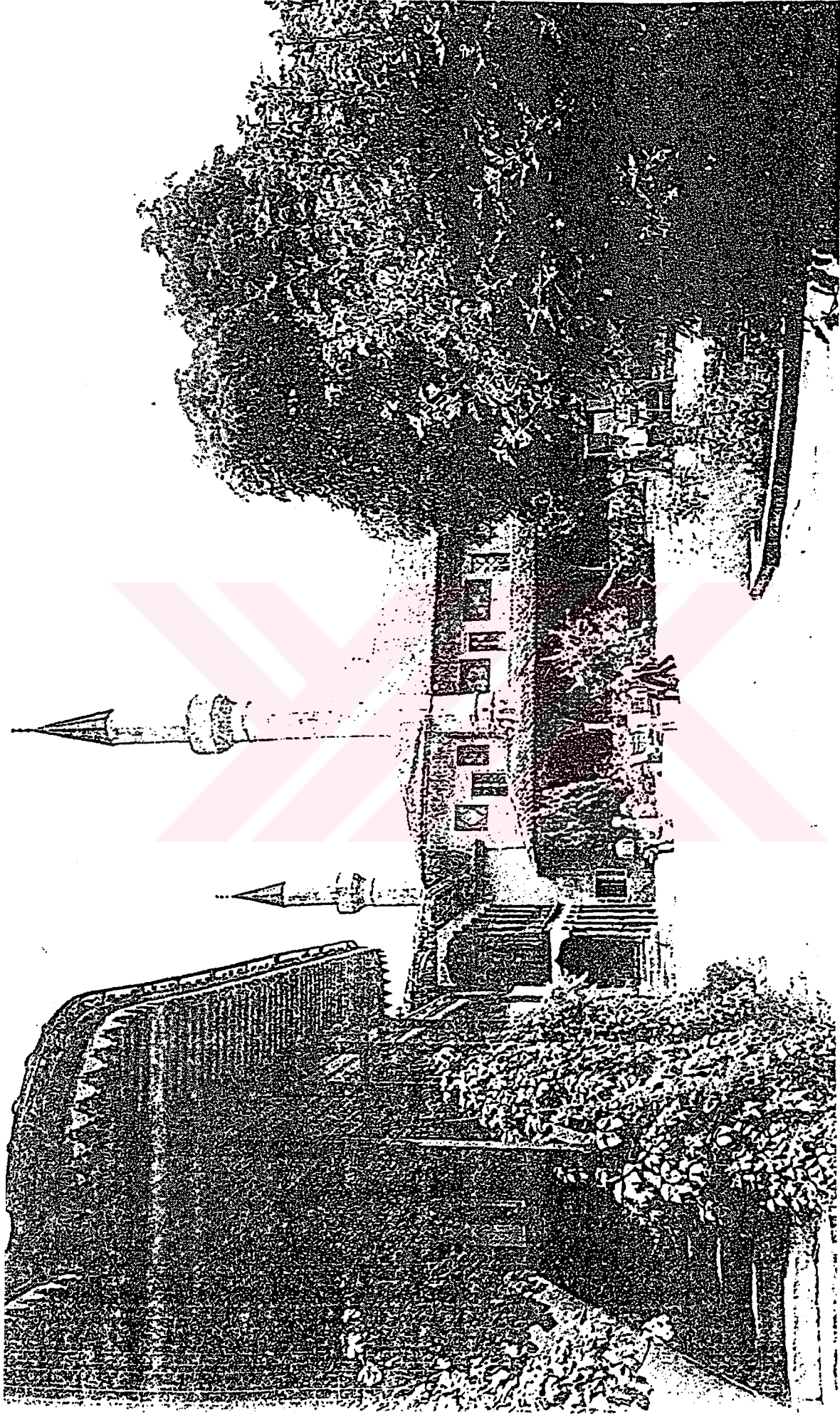

Симферополь
Народный домъ

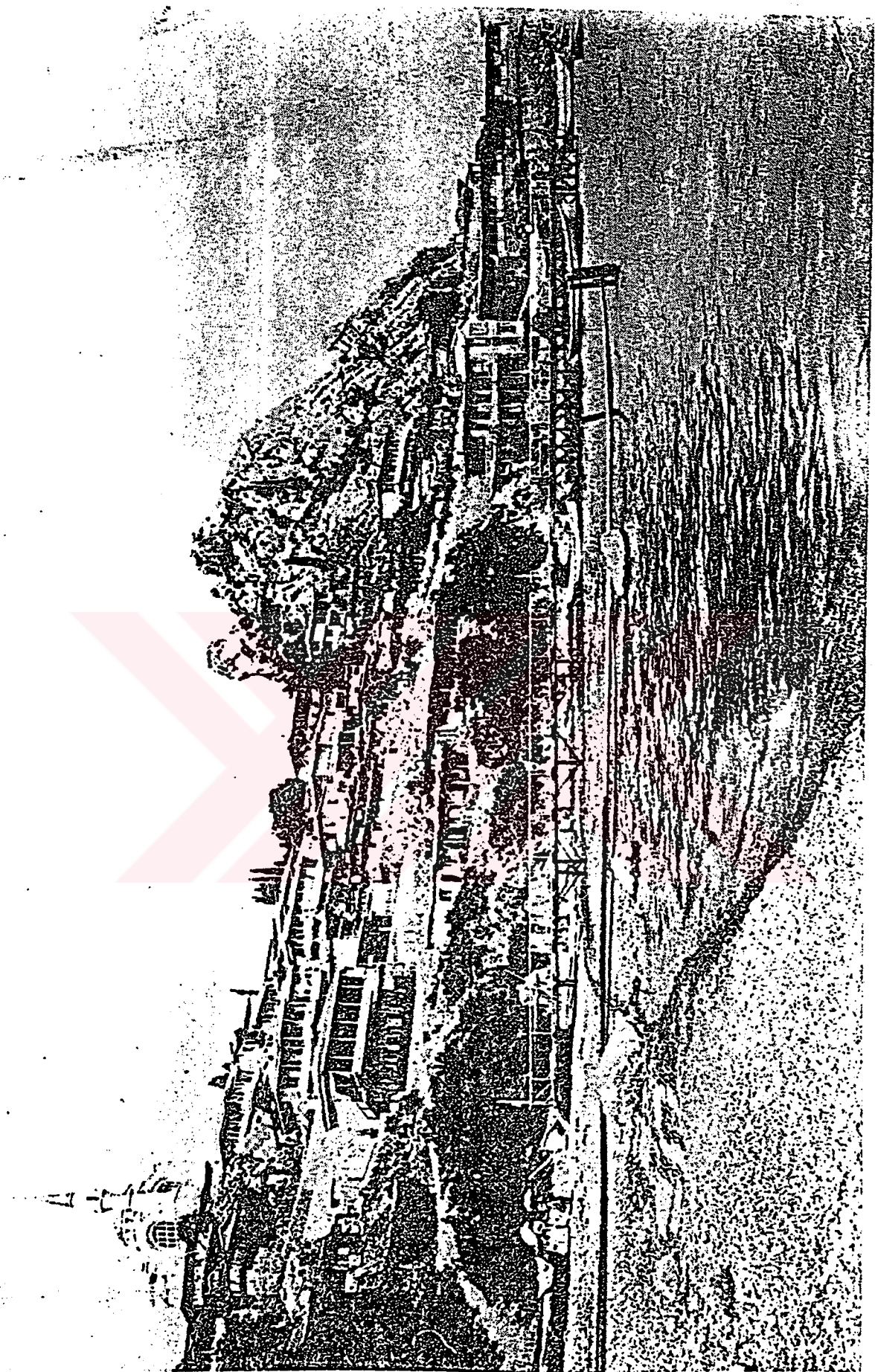
KIRIM

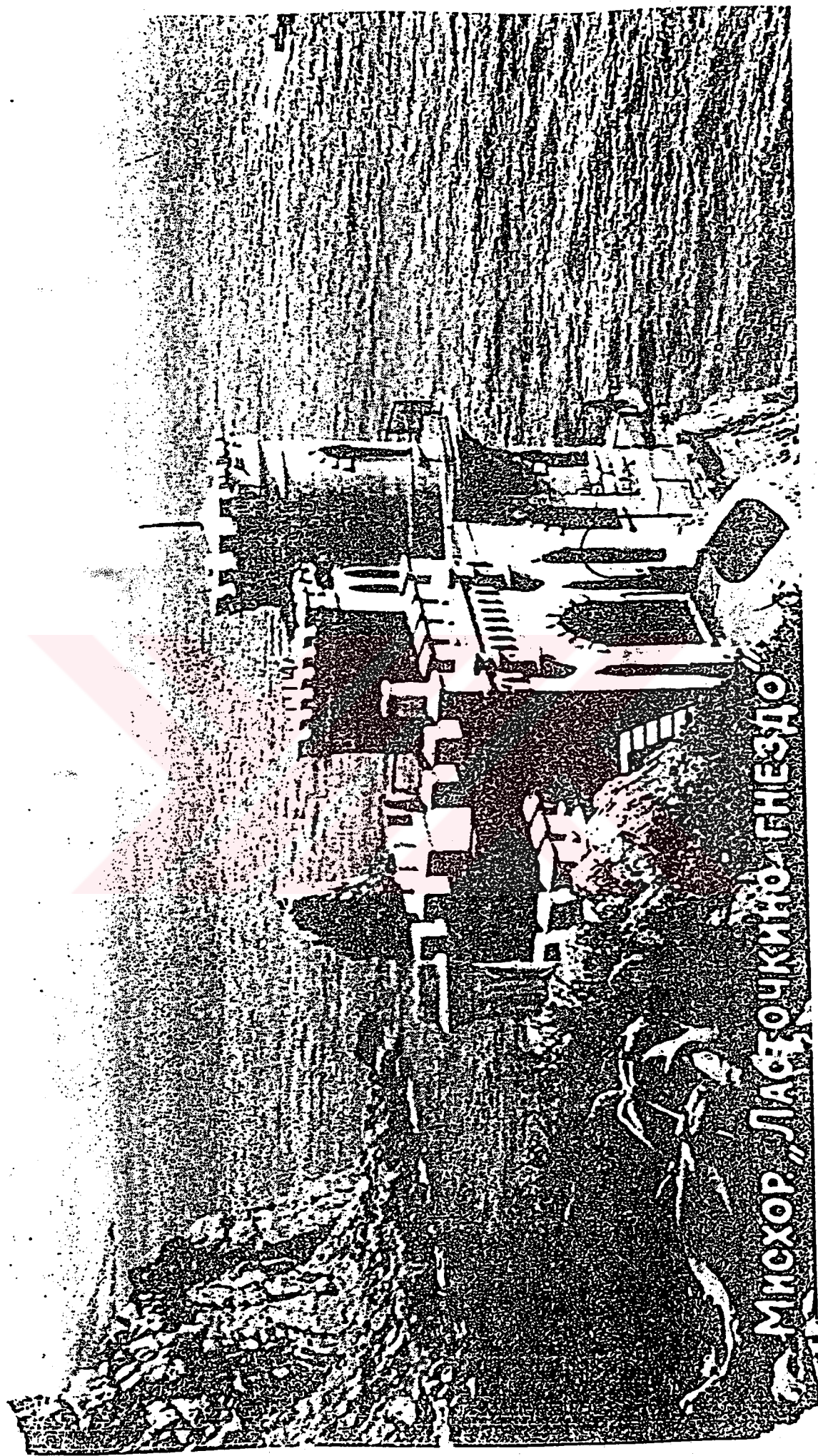
SUDAK KALESİ

HAN CAMİ- HANSARAY - BAHÇESARAY

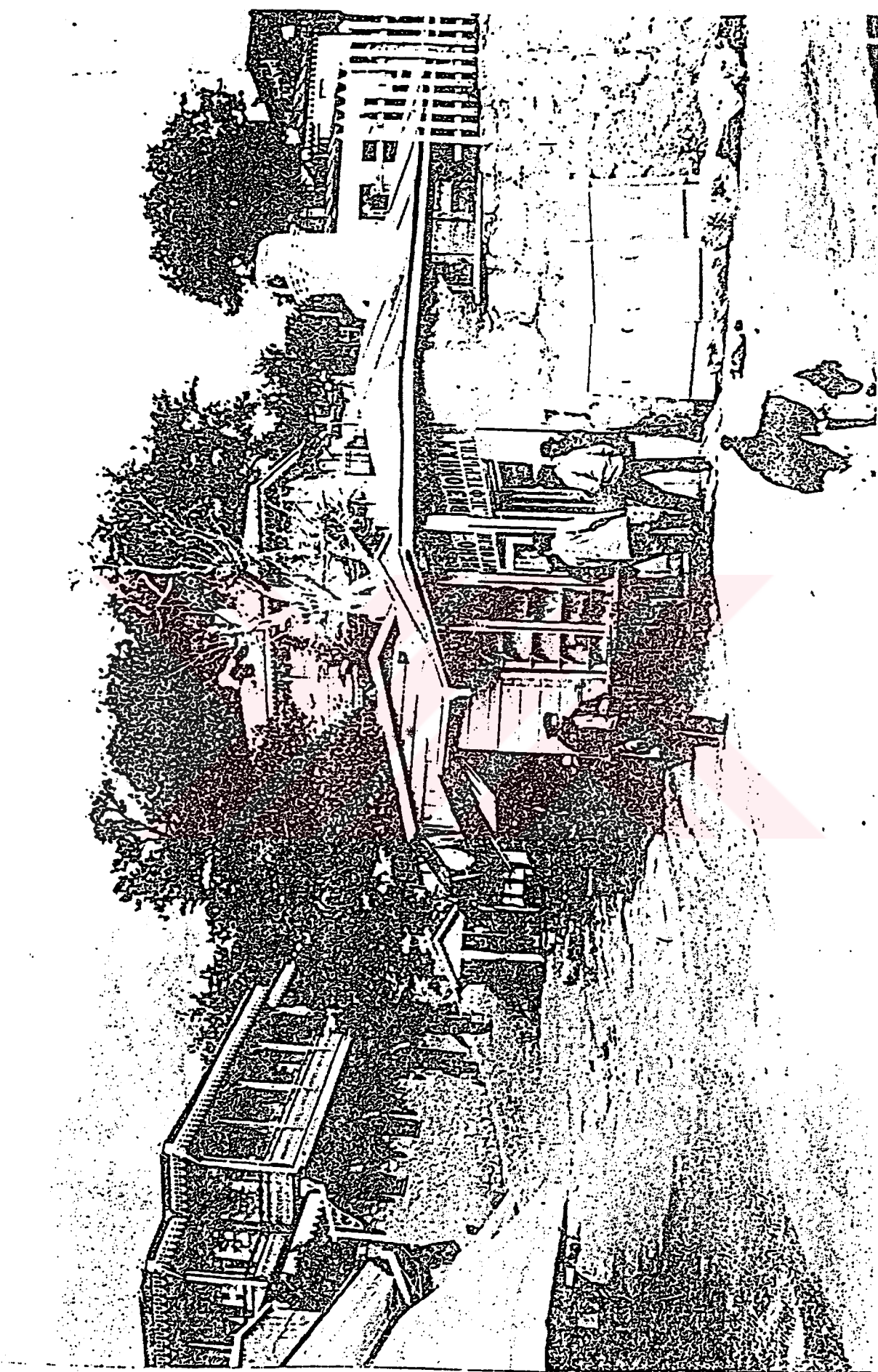

GURZUF

Мисхор „Ласточкыно гнездо“

KIRLANGIÇ YUVASI YALTA

ALUPKA ESKI PAZAR YERİ

KARA